శ్రీ మహాభారతము : వచనము

మంతి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి ప్రణీతము

18 పర్వములు - 16 వాల్యుములు

ఆదిపర్వము		4	0	0
సభాపర్వము		1	0	0
అరణ్యపర్వము	1 వ భాగము	3	0	0
డిటో	2 వ భాగము	3	0	0
విరాటపర్వము		2	8	0
ఉద్యోగపర్వము		3	0	0
భీష్మపర్వము		3	0	0
ద్రోణపర్వము		3	0	0
కర్ణపర్వము		2	0	0
శ[illegible]		1	8	0
[illegible]ర్వము		[illegible]	12	0
స్త్రీపర్వము		0	8	0
శాంతిపర్వము		4	8	0
ఆనుశాసనిక[illegible]ము		[illegible]	0	0
అశ్వమేధపర్వ[illegible]		[illegible]	8	0
ఆశ్రమవాస, [illegible]				
స్వర్గారో[illegible] [illegible]		1	4	0

[illegible] 3[illegible] 8 0

వలయువా[illegible]:—

కొ[illegible]పల్లి వీ[illegible] [illegible]కయ్య అండ్ సన్సు

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో

రాజమండ్రి

లవకుశనాటకము

కీ॥ శే॥ బళ్లారి పండిత కె సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులవారిచే
రచింపఁబడినది

పబ్లిషర్సు:

కొండపల్లి వీరవెంకయ్యా అండ్ సన్సు

శ్రీ సత్యనారాయణ బుక్ డిపో,

రాజమండ్రి.

[వెల రు 1—8—0

రాజమహేంద్రవరమున
శ్రీ కొండపల్లి ముద్రాశాలయందు
ముద్రింపఁబడియె.

హెచ్చరిక

ఈ "లవకుశ" నాటకముయొక్క కాపీరైటు సర్వహక్కులు మాకు జెందియున్నవి. కావున మా వ్రాతమూలకమైన పర్మిషను లేనిదే యేసంఘముగాని, యేసినిమానటులుగాని, ప్రదర్శింపరాదు. మఱియు గ్రామఫోను రికార్డింగ్, టాకీ స్క్రీనింగు, యితర భాషలలోనికి తర్జుమా వగైరా చేయకూడదు. అట్లు అతిక్రమించినవారలు మేము జరుపు సివిల్, క్రిమినల్ చర్యలకు బాధ్యులగుదురని యిందుమూలముగా తెలుపుచున్నాము.

రాజమండ్రి
28-2-47

ఇట్లు,
కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు.

ఈ నాటకము నందలి ముఖ్య పాత్రలు

పురుషులు

1 శ్రీరాముడు
2 లక్ష్మణుఁడు
3 భరతుడు
4 శత్రుఘ్నుడు
5 వసిష్ఠుడు
6 విభీషణుఁడు
7 సుగ్రీవుడు
8 దేవదూత
9 జనకుడు
10 హనుమంతుడు
11 కరాళుడు
12 భద్రుడు
13 వాల్మీకి
14 లవకుశులు

స్త్రీలు

1 సీత
2 శూర్పణఖ

సమయానుకూలముగ గూఢచారి, బ్రాహ్మణుడు, వైశ్యుడు మునిబాలకులు, సేనాధిపతి, ఋషికాంతలు మున్నగువారు వత్తురు.

శ్రీ

లవకుశ నాటకము

* * *

ప్రథమాంకము

ప్రథమరంగము

అయోధ్యాపురీరాజాస్థానము, సీతారాములు
సింహాసనాసీనులై యుందురు.

[వసిష్ఠాది మునీంద్రు లొకప్రక్కను, సుగ్రీవ విభీషణాదు లొక ప్రక్కను, భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లొకప్రక్కను, సామంత రాజులును పురజనులు నొక ప్రక్కను కూర్చుని యుందురు]

అందఱు—(లేచి నిలువఁబడి చేతులు జోడించి)

అనుబంధము!

భరత—సభాసదులారా! పౌరులారా! నేను తమతో సంపూర్ణ సంతోషభావమున మాటలాడఁ గలిగినందున కిచ్చట సింహాసనమున వెలుగొందు శ్రీరామభద్రుఁడే కారణము. ఈ మహానుభావుఁడు పితృవాక్యపరిపాలన మొనర్చుటకై పదునాలుగు వత్సరములు వనవాస మొనర్చుటయు. పుత్రవ్యామోహమున మా తండ్రి దశరథరాజేంద్రుఁడు స్వర్గనివాసియగుటయు, అనంతరము నేను శ్రీరామచంద్రుని మఱల నయోధ్యకు చనుదేఱ ప్రార్థింపఁ జిత్రకూటమున కేగుటయు, అందులకు నాతఁడు సమ్మతింపక నా వేఁడి కోలువలన తన పాదుకల నాకర్పించుటయును, నేనాపాదుకలకే యయోధ్యాపుర రాజ్యపట్టాభిషేక మొనర్చి యింతవఱకును ధరను పాలించుటయు, మీకెల్లరకువిదితమేగదా! ఇంత

నగరము నీ దొరతనమెట్లు మీ మదికెక్కియున్నను నదియంతయు శ్రీరామ పాదుకాప్రభావ మనియే యెఱుఁగవలయుఁగాక వేఱు కాదు. ఇది వరకు రామాగమనవార్త విని పల్లవించి పుష్పించి యున్న మన భాగ్యతరువు నేఁడు శ్రీరామ దర్శనము వలనను, పాదుకలను పరిపాలింపఁ గలిగినందునను ఫలించి మన కోరికలు పడసియున్న దనుటకు సందియము కలదే ? ఇదే మాణిక్యపాదుకల మఱల రఘురామపాదముల జేర్చు వాఁడను (అని పాదుకలను రామచరణములనద్దనుంచి)

మ. ఇనవంశోత్తమ నీదుపాదుకల కే నింతాక దాసుండనై
ఘనరాజ్యంబును నేలగల్గితిని నే గన్గొంటి నిన్నిప్పుడున్
గొనుమా నీకె ప్రజల్ ధరాధిపులు నీకన్ రాజ్యమర్పించెదన్
ననుఁ గారుణ్యముతోడఁ జూపవె, దయన్ పాలింపవే రాఘవా.

శ్రీరామా! లోకాభిరామా! మీయానతిచే మీపాదుకలకు సేవకుఁ డనై రాజ్యమును పాలించితిని. ఇదిగో! మీరిచ్చిన యీ ధరా భారమంతయు మఱల మీచరణసరోజములకర్పించుచున్నాఁడ ఇదే రాజ్యము. వీరే ప్రజలు. ఇయ్యదియే రాజ్యలక్ష్మి వీఁడే మీ దాసుడగు భరతుఁడు విన్నవించుచున్నాఁడు. అనుగ్రహింపుఁడు.

(అని నమస్కరించును)

శ్రీరామ—అన్నా! భరతా! నీభక్తి నిస్వప్రయోజనమై రస్యమును, యెంతయు కొనియాడదగినది గదా?

సీ. అఖిలసామ్రాజ్యంబు నావల పోద్రోలి
నీభక్తి నాపైన నెఱపితన్న
నందిగ్రామమునందు నాకునై నారచీ
రలుగట్టి వ్రతములు సలిపితన్న
నారాక కడునైన నాకునై ప్రాణముల్
విడగా పడి ప్రయత్నించితన్న
నినుఁబోలుతమ్ముని నవని గుఁదించితి
నంచు నెమ్మదిలోన నుంచుకన్న

తే. ఇన్నినాళ్ళకు నిన్ను నేఁ గన్నులార
చూడఁగంటిని యిదె నాకు సుదినమన్న
సకలజనసహిత. సత్కృపాసతతకలిత
భవ్యగుణయుత. మోక్షభక్తిభరిత భరత.

వసిష్ఠ—సభ్యులారా ; పౌరజానపదులారా ! ఆలకింపవలయును, నేను కొంతకాలము క్రిందట, సర్వలోకేశ్వరుఁడగు నీకోదండరామునకు పట్టాభిషేకముహూర్తమును నిశ్చయించియుంటిని. అది యిప్పుడు నెఱవేఱదయ్యెనని కొందఱిమానసములశంకకలిగియుండవచ్చును. దాని యభిప్రాయమును వెల్లడిపఱచి యాసంశయమును బాపుట నాకెంతయుముఖ్యకర్తవ్యము. ఈమహానీయమూర్తియగు శ్రీరామమూర్తికిసమస్తలోక రాజ్యపట్టాభిషేక మొక్కటియు నయోధ్యారాజ్యపట్టాభిషేక మొక్కటియు నవశ్యము చేయఁదగినవిగా నున్నవి. రాజ్యపట్టాభిషేక మనగా రాజ్యమునందలి కష్టములు, దుష్టులొనరించెడి బాధల మాన్పిగదా ప్రభువగువాఁడు నాదొరతనమునకు పట్టాభిషిక్తుఁడగుట ? కావున సర్వలోకములును రావణవిరాధాదిరాక్షసులచే నెంతయుగారింపంబడుచుండ నాయిడుముల దొలఁగించి రక్షించుటకై శ్రీరామభద్రుని కానాఁడు నేనొక పట్టాభిషేకసుముహూర్తము నిశ్చయించితిని. అందులకై యే యీ సర్వేశ్వరుఁడీభూమిని చరించి, పక్షి కంధరాది దానవులఁ బరిమార్చి, పట్టాభిషేకశక్తిని నల్దెడల విశదీకరించెను. ఇఁక ఇప్పుడన్ననో యీ దేవదేవునకే యయోధ్యాపురదొరతనమునుపట్టాభిషేక మొనర్చుట నిశ్చయింపఁబడినందున నమ్మహోత్సవదర్శన కుతూహలముననే మనమందఱ మిందుఁ జేరియున్నారము. ఈతని సర్వలోక ప్రభుత్వమును వెల్లడిపఱచుటకై యే నానా దేశాధీశ్వరులు చనుదెంచియున్నారు. సమస్త వానరసార్వభౌమత్వమును సూచించుటకై వానరరాజ్యాధిపతియగు సుగ్రీవుఁడు వచ్చియు

న్నాఁడు, దానవ చక్రవర్తిత్వమును బ్రకటించుటకై పరమదాసుఁడగు విభీషణుఁడు చనుదెంచియున్నాఁడు. ఈరఘుకులభూషణుఁడు వాఙ్మనగోచరప్రభావుఁడు. ఎల్లలోకములందును వసించువాఁడయ్యు దేసిని నంటని నిరంజనమూర్తి. ఇఁక పరిపాలనాశక్తిఁగుందన్ననో శ్రీలక్ష్మీపతియే యనవచ్చును. ఇట్టి వేదాంతరాముని త్రిలోకాభిరాముని, వైకుంఠధాముని సకలసద్గుణస్తోముని, జానకిమనఃకాముని ప్రభ సోముని, రాముని రాజుగాఁగంటిమి ధన్యులమంటిమి. ఇదే మీయానతిచే నభిషేకముహూర్తమును నిర్వర్తించుచున్నాఁడను (అందరును నిలుచుందురు మునులు మంత్రములఁ నుచ్చరించుచు నభిషేకముఁ జేయుదురు)

సామాజికులారా! ఏకిరీటము సూర్యవంశమున జనించిన వైవస్వతమనువుశిరమునందు వెలుగొందునో, ఏకిరీటరాజము దిలీపరాజేంద్రు మస్తకమున రాజిల్లెనో, ఏమకుటము రఘుమహీనాథపునుత్తమాంగమున నొప్పారయుండెనో, ఏమణిమయకిరీటవతంసము హరిశ్చంద్రుకంఠమున నెంతయు వాసిగాంచెనో, ఏకిరీటము దశరథభూపాలశిరోభాగమున విభాసించియుండెనో యాకిరీటశ్రేష్ఠమునిప్పుడు శ్రీరామచంద్రునకు ధరింపఁజేసెద. (అని కిరీటమును శ్రీరామునకు ధరింపఁజేసి) శ్రీరామభద్రా! మీతాతముత్తాతగారగు సగర, రఘు, దిలీపాదులెట్లు భూవలయంబు పాలించి కీర్తివడసిరో అటులనే యాచంద్రార్కముగ నీ భూచక్రము నేలుము.

అందఱు—(నిలుచుండి) అనుబంధము 2

శ్రీరామ—వసిష్ఠసంయమీంద్రా! మాసూర్యవంశమునకు హితుఁడవై పురోహితుఁడవై, యెనలేనికనికరమున మావంశమువారిని నీయాశీర్వచనప్రభావమున నెంతయో కాపాడి సాటిలేనికీర్తిని ఘటించియుంచినఁటకు మసిచితివి. ఇక పరమశిష్యుఁడనై యేమియు

దెలియని పసివాఁడనై యున్న నన్ను సంపూర్ణానుగ్రహము
కలిగి యిలాభారము నిచ్చి రాజ్యపట్టాభిషిక్తునిఁ జేసి పరిపాలించు
టకై కంకణముఁ గట్టుకొని యున్నాఁడవు. మునిచంద్రమా!
పరమవిజ్ఞానధనులగు తమరింత నన్నుఁ గృతార్థునిఁ జేయఁబూనుట
తమనిర్వ్యాజ కరుణామహాత్మ్యమును సూచించుచున్నది కదా?

ఉ. నీదయచేతఁగాదె యటవీస్థలి సేమముతోడనుంటి మీ
యాదరమందిఁగాదె దనుజాధిపు రావణుఁ ద్రుంచఁగంటి నీ
సాదరబుద్ధిఁగాదె యిటు తొమ్మితల రాజ్యము నేఁ బూనితిన్
మోదముమీఱ బ్రోవవె వి మోహము బాపి మునీంద్ర చంద్రమా!

పౌరులారా! దేశాధీశ్వరులారా! సుగ్రీవ విభీషణులారా! వానరులార!
మీరందఱు నన్నింత గొప్పఁ జేసి యీభూభారమును వహింపుమని
వేఁడికొలిచ్చుట నాయందు మీఁకుగల పరమాదరణ విశేషము
గాక వేఱుండునే? తమయానతి శిరసావహించువాఁడ మీయందఱ
సాహాయ్యమునఁనే గదా నేనిట్టి ఘనకార్యమునకుఁ బూనియుం
డుట! నేను వర్ణాశ్రమాచారాది ధర్మముల యథారీతి పాలించు
వాఁడను. పక్షపాతమును మదియందు చొరనివ్వను. మతవైషమ్య
ముల గ్రహింపను. ప్రజాసముదయము యొక్క యభిప్రాయాను
సారముగ రాచకార్యముల నిర్వహించెదనుగాని స్వాతంత్ర్యమూని
పాలించుట కెన్నఁడును సాహసింపను. ప్రజలారా! ఇదే ప్రమాణము
జేయువాఁడను, నాతమ్ములు భరత, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులకంటెను,
నాయనుంగు పుత్రులకంటెను, నాబంధులకంటెను, నా ప్రజలే
నాకు మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రులు.

సీ. రఘురాజునాదిగా రాజులౌ మమ్ముల
వరప్రేమఁ గూర్చునో భవ్యులార!
ఏకొఱంతయు లేక నేపాపమును లేక
ఘనరీతివర్తించు ననఘులార!

వనము ఁ కేకేగ వనటను నావెంట
    చను దెంచినట్టి యోగాసదయు లార
మీయనుగ్రహముచే నీయయోధ్య సుఖమ్ము
    మీర చేరగ గంటి ధీరులార

గీ॥ మిమ్ము వందించి మత్కృతజ్ఞమ్ము నీడ
  పోయితిని నన్ను మన్నించి బ్రోవుడయ్య
  భూరియశులార! సద్గుణాధారులారా!
  ధీరవరులార! సాకేతపౌరులార!

ఈ రాజ్యమునకు ముఖ్యమంత్రిగా నాసోదరుడును సకలసద్గుణకలితు డును, మద్భక్తిభరితుడును నగుభరతుని నియమించియున్నాను. భరతా! నాయానతిచే గైకొమ్మధికారచిహ్నమును. (భరతుడు ఖడ్గమును తీసికొని వందనముచేయును) లక్ష్మణా! మనరాజ్యము నందలి సేనాసముదయంబులకు నాయకుడవై, దండనాయకుడుగా నాకు సహాయమొనర్పుము.

లక్ష్మణ—భాగ్యము. (అని ఖడ్గము తీసికొనును)

శ్రీరామ—శత్రుఘ్నా! నమ్ము నీవు నాశరీరరక్షకుడవై, దండ నాయకుడవై యెల్లకాలము నన్ననుసరించి యుండుము.

శత్రుఘ్న—భాగ్యము.

శ్రీరామ—సుమంతా! నీ వెప్పటి విధంబుననే మావంశమువారి కెట్లు మంత్రివై రాజ్యమును పాలింపజేసితివో అట్లు నన్నుసైతమాద రించుచు నీవును మంత్రిపదంబుననే యుండుము.

సుమంత—భాగ్యము

వసిష్ఠ—ఎవ్వరైన నీ శుభసమయమందు కట్నములు చదివించువా రున్న నియ్యవచ్చును.

జనక—మహేంద్రా! చిరకాలమునుండి యేదంపతులు నాకు దర్శన మొసంగక యింతకాలమునకు తమ దివ్యసన్నిధానమునమాకంద

అను పరమామోదము ఘటించినో. యేదంపతులు నేత్రోన్మీలన మాత్రమున జగంబుల సృజించి, నిమీలనమాత్రమునతమయందు లీనమొనర్పఁజాలుదురో, యేదంపతులు లోకహితార్థమై భూమిని జనించినవారై దుష్టనిగ్రహ మొనర్పఁ జాలిరో, అట్టిదంపతులకు సర్వవేదములు, సర్వశుభ దేవతలు భూమ్యాకాశము లెపుడును శుభ మొసంగుగాక! ఇదిగో! ఈమాణిక్య హారములనుచదివింపుడు.

వసి—సభాసదులారా! సకలరాజర్షి చంద్రుఁడై, మిథిలాపురాధీశుఁడై పరమసుజ్ఞానశిఖామణియైన యీ జనక రాజేంద్రుఁడు శ్రీరామ పట్టాభిషేకమహోత్సవకాలమున దనపుత్రికామణియైన సీతాదేవికి, తనయల్లుఁడైన శ్రీరామునకు యీమాణిక్యహారముల నొసంగి యాశీర్వదించి యున్నాఁడు.

విభీషణ—మునిచంద్రా! ఈముత్యములహారమును సీతారాములకుఁ జదివింపుడు.

వసిష్ఠ—లంకాపురాధీశుఁడగు విభీషణుఁడు తనస్వామియగు శ్రీరామ చంద్రునకు ముత్తియములహారమును చదివింప నిచ్చియున్నాడు.

సుగ్రీవ—దేవా! ఈ యంగదముల జానకీరాములకుఁ జదివింపుడు.

వసిష్ఠ—కిష్కింధపురాధీశుఁడై వానరచక్రవర్తియైన సుగ్రీవుఁడు యీమహోత్సవకాలమున సీతారాములకు నమస్కరించి యీభుజకీర్తులనొసంగియున్నాఁడు. ఇంక బహుమానములనిచ్చువారందఱును రేపు ప్రాతఃకాలముల నివ్వవచ్చును.

[ప్రవేశము : ఆకాశమున దేవదూత]

దేవ—స్వస్తి శ్రీరామచంద్రునకు! దేవా! ఈమందారమాలికతో నీ దివ్యకంకణములను దేవేంద్రుఁడు పంపియున్నాఁడు.

వసిష్ఠ—అయిన నీ మహేంద్రుని బహుమానము మాత్ర మిప్పుడు చదివింపవచ్చును. (అని హారమునుగొని) ఇట్టి శుభమహోత్సవ కాలమున త్రిలోకరక్షకుఁడగు శ్రీరామచంద్రునకు దేవేంద్రుఁ డీహారమును చదివించియున్నాఁడు. (అని శ్రీరాముని చేతికిచ్చును. శ్రీరాముఁడు దానిని సీత కొసంగును.)

శ్రీరామ—జానకీ ! ఏమిట్లూరకున్నదానవు ? నీముఖభావము చూడ
నేదోయొక సంపూర్ణభిలాషను సూచించుచున్నది. చెప్పుమా నీ
కోరికను అది యెట్టిదైనను తీర్చక చేయువాఁడను. ఓహో! తెలి
సెను. ఏల సంకోచించెదవు ? అవశ్యము నీకు భక్తుడై, నీమన
స్సంతోషదాయకుఁడై, నీపరమకరుణాసపాత్రుఁడై యున్నవాని
కామూల్యహారమిచ్చుట నీకు గాదెల్లరకును సంతోషమేకదా ?

మ. అళినీలాలక ! యేసందియము నీకొప్పుంగునై , భృత్యుఁడై
యిలభక్తుండయి, పుత్రుఁడై వెలయువాఁడెవ్వాఁడో యాధీరునిన్
లలి నీహారము నిచ్చి గౌరవము చెల్వారంగ పోషింపుమా, బలు
మోదం బొనగూర్చుమా పిలుపుమా భామా కృపాపూర్ణమా.

సీత—దేవా ! అట్లయిన కృతార్థనైతిని. అంజనాతనయా! రమ్మూ.

అనుబంధము 3

సభాసదులారా! ఏకపివీరుఁడు మహార్తిచేఁ బరితపించుచున్న శ్రీరామ
చంద్రునకు పరమదాసుఁడై సుగ్రీవుతో చెలికారము వాటించెనో
యే ధీరశిఖామణి మహాసముద్రమును గోష్పదమువలె దాటి లం
కిణి మదమణచెనో, యేబ్రహ్మచారి లంకనంతయు వెదికియశోక
వనమును పరికించి యందతిశయశోక సముద్రమున మునిగియున్న
నన్ను నావయై దరిజేర్చెనో, యేవీరవరుఁడు రావణాది క్రూరు
లకు హృదయశల్యమై రాజిల్లెనో, యేభక్తశిఖామణి శ్రీరామ
భక్తాగ్రేసరుఁడై రామతారక బ్రహ్మదండమున చొక్కుచుం
డునో అట్టి వాయునందనుఁడు నాకు కూర్మిపుత్రుఁడగుటచే నతని
కీ ముక్తాహారము నొసంగెదను. అన్నా మారుతీ! నీయుపకారవిశే
షమున నేకదా మే మందఱ మిందు చేరగంటిమి! నీకరుణావిశేష
మున నే గదా లోకములన్నియు చల్లపడెను. ఈమహాకీర్తికహారము
చేత నిన్ను సన్మానించుదానను కైకొమ్ము ముక్తాహారమును.

సీ. మును మున్న సుగ్రీవు ఘనమైత్రి రాముసకు
కలుగఁ జేసిన దయాఘనుఁడ వీవె
వనధిని లంఘించి వర రామముద్రచే
నవనిజఁ బ్రోవఁ గల్గిన యనఘుఁ డీవె
శ్రీరామునకు నాదు సేమంబు జెప్పి మా
ణిక్య మిచ్చిన మహాసీయుఁ డీవె
రావణుశక్తి మూర్ఛనుగన్న సౌమిత్రి
ప్రాణంబులిచ్చిన ప్రౌఢుఁ డీవె
గీ ఇపుడు చనుదెంచి భరతు జీవింపఁ జేసి
నట్టిదాతవు నీవె దయాఢ్యుఁ డీవె
మము నయోధ్యకుఁ జేర్చిన మాన్యుఁ డీవె.
అఖిలజనగేయ! సువిధేయ! ఆంజనేయ! (అనికంఠమున వైచును)

ఆంజనేయ—(శ్రీరామునివంక చూచును)

శ్రీరామ—కుమారా! ఏల సంకోచము! జైగొమ్ము నీ కియ్య
తగనివస్తువు ముల్లోకమున కలదే?

ఆంజనేయ—(నమస్కరించి) అమ్మా! సకలలోకజననివై, చిఱునవ్వు
మాత్రమునలోకములసృజించి, కనుబొమముడిచినమాత్రమున
లయముచేయు సర్వక్రియాశక్తిస్వరూపిణివగునీకు నుపకృతియనఁగ
నేమి? చేయువాఁ డనఁగ నెవ్వఁడు? నా చేలంకను దహింపఁజేసి,
రామునిచే రావణాదుల పొలియింపఁజేసిన వీరశక్తివి కావా నీవు?
నీకృపావలోకనమే మోక్షసతీపుర ద్వారముకదా! నీదరహాసమే
వైకుంఠచంద్రశాలాసోపానము కాదా! లలినీవీముక్తాహారము నొసం
గుట లోకమున నెనలేని యశమునునాకుఁ జేకూర్చుటకయ్యేగదా
ఈహారమును నేనేమి చేయుదును? అఖిలలోకమాతా! అజస్రవేద
సీమంతినీసీమంతా! అనుపమానగుణజాతా! అపగతవిభీతా! జనక

విజ్ఞానజాతా! అఖిలనీరాలకన్యాతా! సీతా! నానాదుఃఖమయమగు నీ ప్రపంచసాగరమునుండి నన్నుద్ధరింపుము. ఇదియే నాయభిలాషము ఇదియొక్కటి యనుగ్రహించినఁ జాలును. అమ్మా! నాకేలము త్రియములహారము? కోటి కేలము త్రైయములదండ? రామతారక ముపదేశించి తరణోపాయము కలిగించి నన్ను గృతార్థునిఁ జేయుము. లోకము శ్రీరామమయము లోకాంతరము శ్రీరామమయము. లోకాలోకము శ్రీరామమయము బ్రహ్మలోకము ఆనందలోకము శ్రీరామమయముగ గాంచు నాకీ దండయందు రామనామాక్షరములు లేవే? శ్రీరామనామామృతము లేదే? శ్రీరామతత్త్వార్థము లేదే? దీని నేనేమి చేయుదును. వలదు. నాకేదియు వలదు. రామవిద్యాసార మనుగ్రహింపుము. నన్ను గృతార్థునిఁ జేయుము.

సీ. నీదర్శనంబె మానిత తపఃఫలసిద్ధి
విమలదాయక కల్పవృక్షమమ్మ
నీకృపాలోకమే నిరత శ్రీకైవల్య
పట్టణప్రముఖద్వారమమ్మ
నీయనుగ్రహమె యానిత్యమోహాంధకారప్ర
భంజన చంద్రికాప్రసరమమ్మ
నీదరహాసమే నిఖిలయోగిమనోబ్జ
ప్రాకటవిమహాప్రభాకరమమ్మ
గీ. నీదు పదసేక వేదమాణిక్యమమ్మ
పరగ నీధ్యానమే ముక్తిభాగ్యమమ్మ
పరమ శ్రీరామతారక బ్రహ్మ విద్య
చెలగి నాకిచ్చి ధన్యునిఁ జేయుమమ్మ. (అనుబంధము 4)

సీ—(శ్రీరామునిఁ జూచి) రామభద్రా! నీభక్తుని కోరిక కొనసాగింపవలదే? భక్తుల యభిలాషము దీర్చు నిదియేకదా సమయము.

శ్రీరామ — జానకీ! ఈ భక్తశిఖామణి నన్ను కోరుచున్నవాడుగాక నన్నేమియు ప్రార్థింపలేదే! ఒక వేళ ప్రార్థించినను వాని కోరికలు మూటగట్టి యిచ్చుటకు నావద్ద నేమున్నది లేదే? గుణము లేనివాని లోకము నాశ్రయించువా రెవరు?

సీత — రామా! నీవద్ద లేని గుణ మెయ్యది కలదు? అన్ని గుణములు నీవి కావా? ఇంతకును నీయందున్న నీవద్దనుండు యా నిర్గుణానందమే కదా కోరుచున్నవాడు? దాని దయచేయుము ఈ పరమభాగవత శిఖామణి హృదయమునందు నుప్పొంగఁ జేయుము.

శ్రీరామ — సీతా! నీకు మారుతికై యెంత ప్రయాసపడుచున్నదానవు? అటులనే కానిమ్ము నీమాట నేను త్రోసివేయుదునా? ఆంజనేయా! ఏమేమో నీ జననితోఁ జెప్పుచున్నావే? అవేమో నాతో వచియింపరాదా?

ఆంజనేయ — దేవా! లోకమునఁ గుమారులు మొదట తల్లితోనే చెప్పికొందురు. ఆ జననియే తండ్రితో చెప్పి పుత్రకుల కోర్కెల నొనగూర్చును ఇందేమి విరుద్ధమున్నది?

శ్రీరామ — ఓహో! లోకమర్యాదను చక్కగా ననుసరించితివి. తెలుపుము నీకోరిక యెయ్యది?

ఆంజనేయ — శ్రీరామమూర్తీ! నీకుఁ దెలియని నాకోర్కె కలదా?

శ్రీరామ — అట్లనా! అంజనాతనయా! ఏదీ నీ చేతియందున్న దెడి హారమును చక్కగ నొక్కసారి చూడుము.

ఆంజనేయ — (హారమును పరికించి) ఔరా! దొరికె! నాతపఃఫలము లభించె నా మోక్షసిద్ధాంతము ప్రాప్తించె నా తారకనామము. నేఁడుగదా ధన్యుఁడ నేఁడుగదా కృతార్థుడ నేఁడు గదా మోక్షసతీసామ్రాజ్యము నొందగంటిని! (అనుబంధము 5)

శ్రీరామ — మారుతీ! ఏమి పిచ్చివానివలె నటించెదవు? లోకమున లేని యద్భుతము నేమైనఁ గంటివా?

ఆంజనేయ—శ్రీరామా! దివ్య తేజోధామా! వైకుంఠధామా! మోక్షకాంతాసదారామా! వేదాంతసీమంతినీకృతనామా! సనకసనందనాదిమనస్థేమా! జానకిరామా! జగదభిరామా! పట్టాభిరామా దనుజభీమా! రవికులసోమా! నీ వెఱుఁగని చోద్యముకలదే? చోద్యము కంటిని. చోద్యములలో సారము కంటిని సకల ప్రపంచసారము లనుకొంటిని (హారమును కనుల కొత్తికొని) ఆహా! ఈ హారముసందలి ప్రతిముక్తికమునందును నీ దివ్యరూపమే కనుపించుచున్నది. కల్యాణరామా! ఏమి నీభక్తవాత్సల్యము? ఏమి నీ మహామహిమము? కృపాపరిపూర్ణమై, అనిరూపిత ప్రభావమై, అనుపమ తేజస్సారమై, కనురూపిత వేదతత్త్వార్థమైన ప్రకాశము నెల్లెడ చూడఁగంటిని కదా? సర్వదిశలు శ్రీరామ మయము. సమస్త లోకములు శ్రీరామ మయము. దేవా! నినుఁదెలియ నే నెంతవాఁడను! ఓ రఘురామా! నీ కే పూజోపహారము నొసగుదు? నాశరీర, ప్రాణమానస, భక్తివిధానముల నీచరణ సరోజముల కర్పించువాఁడ (అని శ్రీరాముని పాదములపైఁబడును. శ్రీరాముఁ డతని శిరముపై చేయి నిడును)

అందఱు—(నిలుచుండి) (అనుబంధము 6)

ద్వితీయ రంగము

అయోధ్యాపురిబయలు

[ప్రవేశము—శూర్పణఖ]

శూర్పణ—ఔరా! ఇదియే అయోధ్యాపట్టణము! దీన నేఁడెంత సంభ్రమముగానున్నది? వీధులన్నియు పన్నీటిజలముచే చల్లఁబడియున్నవి. మేడలు, సౌధములు మిక్కిలి శృంగారింపఁ బడియున్నవి. ఈ యింటింటపచ్చతోరణము లేమి, చిత్రలేఖనము లేమి

అటు త్రియముల మ్రుగ్గులేమి; ఆదేవతాసమారాధనము లేమి! కన్నులకెంతయో పండువుగానున్నది ఈపురకామినులును పురుషులును అవైకుంఠపదవియే తమకబ్బినట్లెంతయో పిఱ్ఱవీగుచున్నారు. నిన్నగదా ఆ రామునికి పట్టాభిషేకము ముండమోసియుండుట ? ఆహా! తలచుకొన్నంతనే కడుపున దవానలము పెట్టినట్లగుచున్నదిగదా! ఏమిచేయుదును? నాయంట యెట్లుచల్లారును నేనిప్పుడేపోయి యారాముని మెడనలుపి వానిసతిమంగళసూత్రము నత్రెంచువఱకును నాకునిద్రపట్టనేర్చునే? (కొంచము యోచించి) అయ్యో! అది యెట్లుచేకూరును? నాసోదరులసందఱిని వానినోటికి బలియిచ్చితిని, మారావణునంతటివాఁడు వీనిబారి కోర్వఁజాలక మృత్యువువాతఁ బడియె. నాబలగమంతయు నశించె నాపుట్టినింటికి లంకకు కల్లుగొట్టినట్లయ్యె ఆవిభీషణుఁడనుదాసేయుఁడు బ్రతికియున్నను పగవానిపంచనుఁబడిజీవించుచున్నవాఁడు ఈరాముఁడు మాకులమునకె మారియై పుట్టియున్న వాఁడుగదా? నాపగ సాధించుటకై రాత్రింబవళ్ళునిద్రాహారముల నెఱుంగక యీసీతారామలక్ష్మణుల వెనువెంట మాయవేషమునఁ దిరుగుచు సమయము దొరకక యీపట్టణముచెంతకు వచ్చితినిగదా? ఇంత శ్రమపడి వచ్చి యేమి సాధించినట్లయ్యె? (యోచించి) అయ్యో! చేయుటయా? ఆ యాంజనేయుఁడనుకోఁతి వారినిఁ బాసినగదా నేనేమైనఁ జేయుట? ఔరా! ముల్లోకములను వీక్షణమాత్రమున ధ్వంస మొనర్పఁజాలు నీశూర్పణఖ యొక్క మానవునినొంచుటకై యింతవిశ్రమింపవలసి వచ్చెఁగదా? మాలంక రాక్షసరక్తప్రవాహమునమునిగిన ట్లీయయోధ్యాపట్టణమంతయు నిరంతరశోణితవారిపూరంబున మునిఁగి తేలుచుండ, ఆ సీతారామలక్ష్మణుల మాంసరక్తములఁగొని, పితృతర్పణ మొనర్చినఁగదా చనిస్వర్గమునన్నున్న మారావణాదిరాక్షస బంధువర్గమునకు నుత్తమలోకములు కలుగును? (ఆలోచించి) అయ్యో! దరిద్రునికోపము దౌడ

"చేటు" అన్నట్లు నాయీకోరికలం గోరిన నేమిప్రయోజనము? ఉప్పుకల్లుబోలెనేనొక్కతె గడాజీవించుచున్న దానను? నాపగనెట్లు సాధింతును? ఒక్కటితోచుచున్నది ఎట్లులైనను మోసమున నే నాపనిసాధింపవలయును. ఆమోసముమాత్రము సాధారణమా? ఎట్లు పన్నవలయు? మాయావేషముబూని మఱియు సీతారాముల నెడ బాపవలయునని తోఁచుచున్నది ఇదినాకొక్క యబ్బురమా? ఇదివఱ కెందఱెందఱో దంపతులనో యెడబాపియున్నాను. కాని యిచట మాజాతివాఁడొకడు చేరియున్నవాఁడు గావున సందేహించుచున్నాను. ఆవిభీషణునకు కనుమఱుగించి యీ కార్యమొనర్పవలయు. అయిన నిది బహుకష్టసాధ్యమగుపని కష్టసాధ్యమన నేల? అసాధ్య మన్నను అనవచ్చును. ఇంతకునునాకుతోడొక్కరును లేరే! యేమిచేయవలయును? అదేమి గ్రహచారమో కాని నే నేకార్యమును చేయ బూనినను వ్యతిరేకమే యగుచున్నది. ఆనాఁడు రామలక్ష్మణుల వరింపబోయి ముక్కుచెవులనుపోగొట్టుకొంటిని మఱల ఖరదూషణాదులబంపి రాముని జంపయత్నించి తుదకువారినే యమునియింటి కంపితిని. మఱల రావణునకుసీతపై మోహమును గల్పించి యామె నెత్తుకొనివచ్చుచున్నట్లుచేసివారి పేరు లేకుండ జేసితిని. ఇపుడీకార్యము జేయనెంచి యింతదూరము వచ్చితిని! దీననేయనర్థము రానున్నదో తెలియదు. ఇచ్చట నామాటలను వినువాఁ డెవ్వఁడును లేడుకదా? (నలు ప్రక్కల చూచి) ఎవడొక్కడు; ఇచ్చటికేవచ్చుచున్నాఁడు? వీఁ డేమైన నామాటలు విని యుండునా? (కొంచెము ముందుకుపోయి) ఆహా! వీఁడు మావిద్యుజ్జిహ్వుని తమ్ముఁడు కరాళుఁడు వీఁడిచ్చటి కేల వచ్చియుండును! వీనితో మాట్లాడి వీడేమైన నాకు సహాయమగునేమో చూచెదనుగాక!

[ప్రవేశము——కరాళుఁడు]

కరాళ——(శూర్పణఖను జూచి సంభ్రమముతో) ఏమి శూర్పణఖా! ఇందేల యున్నావు? నిన్ను వెదకి వెదకి, వేసరితిని! ఇప్పుడు యెటులనో నా పుణ్యవశమున దొరికితివి. ఏమైనది నీప్రయాసము రామలక్ష్మణులు దొరికిరా?

శూర్పణ——నీవంటిచేతగాని రాక్షసపందలున్న దొరకిన నేమి దొరక కున్న నేమి?

కరాళ——ఏమి అంత వేసరికతో మాటలాడుచున్నావు; నీకోరిక ఫలి యింపలేదా?

శూర్పణ——విషమో, అగ్నియో, జలమో దొరకినఁగదా నాకోర్కె సఫలమగుట?

కరాళ——అవియేల?

శూర్ప——వాటితో మడిసి నేరును నాయన్న రావణునొద్ద జేరుటకై,

కరాళ——అంత దుర్మరణమునొందు పనియైన నిప్పుడేల? రామునిపై పగ సాధించు టేమాయె?

శూర్ప——పగయా? సాధించుటయా? ఉన్న రాక్షసులందరు రావణు జేరియుండ పగసాధించు వారెవరు?

కరాళ——అటులేల? ఉన్నవారే సాధింపవలయు?

శూర్ప-ఇఁకనున్న వారెవరు?విధవయగు నేనొక్కతె గదాయుంటునది?

కరాళ——శూర్పణఖా! ఏల యిట్లు మాట్లాడెదవు? నీవొక్కతె నే నొక్కఁడనుగదా మిగిలియున్న వారము? మన మిప్పుడెపోయియా యయోధ్యాపురివారి నందఱిని మ్రింగుదము. రాముఁడు వచ్చినా యుద్ధమువలదు ఏమియువలదు ఊరక నోటిలోన వేసికొందము.

శూర్ప——చాలు నింకూరకుండుము నిపలెనే బోర్లపడి మరెందఱో గుడ్డువెట్టిరి. ఇదిసరియైనపనికాదు. పౌరుషముతో మనము పగ సాధింపజాలము. ఏమైన సాధింపవలయున్న మోసముతోనే.

కరాళ——అదియును సరియే, ఏమిమోసము చేయుదము?

శూర్ప—ఏమియు వలదు. సీతయున్నదిగదా? ఆముండ నెట్లైనను రాముని చెంతనుండి యెడలింపవలయు.

కరాళ—అందెంతటిపని? నే నిప్పుడె పోయి సునాయాసముగ దాని నెత్తుకొని వచ్చి నీ కొప్పగింతునా?

శూర్ప—నీపుణ్యము పురకకండుము. మొదటివలెకాదు ఆ జానకిని యెల్లప్పుడును ఆంజనేయుఁడనుకోతి కాచుకొని యుండును. కావున దాని నెత్తుకొనివచ్చుట నీచేతకాదు నీప్రపితామహుని చేతకూడ కానేరదు.

కరాళ—(యోజించి తెలియనివానివలె) ఆంజనేయుఁడు?

శూర్ప—(చిరునవ్వు నవ్వి) సరిపోయె ఆంజనేయునే యెఱుఁగవా? మనయక్షయకుమారుని మ్రింగి మనలంకకు నగ్నిపెట్టి అనేకులగు రక్కసులను మ్రందించెనే! వానినే మఱచిపోయితివా? వానినుండియే కదా మనకింత చేటు కలిగినది?

కరాళ—వాఁడా? తెలిసెను. అయిన నిపుడేమి చేయవలయునని యనుకొన్నావు?

శూర్ప—మన మిరువురము (కొంత చెవిలో చెప్పి) వేషముల వేసికొని సీతపై యపనింద పుట్టించి రాముఁడే సీత నెడబాటుచేయునట్లు చేయవలయును.

కరాళ— ఇది బాగుగనున్నది. అటులనే కానిమ్ము. ఇఁక కార్యమును వేగిరింతమురమ్ము. ఈమార్గమున నేపురిలో ప్రవేశింతము (ముందు చూచి) శూర్పణఖా! అదేమి అచ్చట జనులు గుంపులుకూడి యున్నారు?

శూర్ప—అదియా? అది యోగాసికమందిరము. ఆమెతండ్రిజనకరాజేంద్రుఁడు వసిష్ఠమహర్షితో ఆమెనుచూడబోవుచున్నవాడు. జనులందరుగుంపులుగూడి చూచుచున్నారు. మనమును పోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమణము)

———

లవకుశ నాటకము

* * *

ద్వితీయాంకము

ప్రథమరంగము

ఉద్యానవనము

(అనుబంధము 7)

శ్రీరామ—ప్రేయసీ! చూచితే యీ యశోకవృక్ష మెట్లు పూచియున్నదో? దీనింగాంచిన జనులుసైత మశోకు లగుచున్నారు గాని విరహజనంబులు గాంచిన సశోకులగుట యేమి యచ్చెరువు? నీవు నాడు లంకలో యశోకవనమున నున్నపు డశోకవగు చుంటివో లేక సశోకవగుచుంటివో?

సీ—నాథా! ఇదియా నన్ను నొవ్వనాడుటకు సమయము?

శ్రీరామ—కాదు. మనోహారిణీ! ఉల్లసమాడుటకుగాని వేరు కాదు.

సీ—అటులనా? రామా! నా మానసము నీయందే చేరి యుండుట చేత శోకమునొందక యుంటిని. నాశరీరము లంకలో చిక్కినందున శోకము నొందితిని. ఇందేమి విశేషమున్నది?

శ్రీరామ—జానకీ! అందు చూచితివా, ఆరాయంచ లెట్లు నడయాడుచు విహరించుచున్నవో!

సీత—అవును, ఆ రాజహంసము తన హంసాంగన నెంత వేడుచున్నదో చూడుము. అయినను రాజహంస తనను గనించుకయైన సరకుసేయదయ్యె.

శ్రీరామ—జీవితేశ్వరీ! ఇది స్త్రీజనమునకు నసైసర్గికగుణమే. కోపము వచ్చినప్పుడు కామినులు కాముకుల పరిపరి తిరస్కరింతురు. మొన్న నీవు చూడుము కిష్కింధయందు నేనెంత వేడు—

సీత—చాలును లెమ్ము నాథా అదియుండనిమ్ము. పుష్పగుచ్ఛమున కూర్చుని యున్న యీ రాచిలుకను కనుము నీవిచ్చట కొంతసేపు నిలిచితివా తన శరీరచ్ఛాయ యెక్కువగునో నీ శరీరకాంతి యెక్కువగునో పరీక్షింతుమని నీచెంతకే యేతెంచును

శ్రీరామ—కమలాక్షీ ఎన్ని విన్నాణముల నేర్చినను తుదకు పొరబడితివి. ఎంత బుద్ధిశాలి యైనను తుదకు పొరపడుట లోకసహజమే కదా. ఆ చిలుక నా చక్కని రామ నీయధరోష్ఠమును బింబఫలముగా తలచి కొరికొనుటకై యుద్దేశమున వచ్చుచు

సీత—నీ పరిహాసము లింక చాలును నేను మా మాండవి శ్రుతకీర్తుల వద్ద కేగెదను. (అని పోబోవ—)

శ్రీరామ—అలికులవేణీ! ఇంత మాత్రమునకే కోపమా? ఇంకట్లు మాటలాడను లెమ్ము

సీత—నాథా! ఆ పుష్పగుచ్ఛముతోడ నా తనువు లెట్లు విరాజిల్లుచున్నవో చూతుము?

శ్రీరామ—లెమ్ము పుష్పగుచ్ఛములతో నా ప్రక్కనుండుము మఱియొక మల్లెతీవె యెట్లు రాజిల్లుచున్నదో చూతము?

సీత—ధూర్తశేఖరా! పొమ్మ్మావలకు. నీవిట్లాడిన నేనింటికిబోయెదను. (అని కమలముతో కొట్టెను)

శ్రీరామ—కలికీ! ఇందు నాకలక యేమున్నది. ఈ వాక్యము నేను చెప్పినదికాదు. నీయెదుట నున్న రాజచిలుకయే జెప్పుచున్నది? ఇందు నా తప్పేమున్నది?

సీత—నాథా! చిలుక లేమి చెప్పును? ఒకరు చెప్పినట్లు తామును చెప్పును. వాటికి స్వబుద్ధియెక్కడిది?

శ్రీరామ—అట్లయిన నీవుడు చెలువారు నీ గానముల నలరారు కోకిలలు నీ కంఠధ్వనిని యనుసరించుచున్నవి కదా! అపుడు నీకు స్వబుద్ధిచాలదా? లేక వాటికి స్వబుద్ధిచాలదా?

సీత— రామా! ఏమి నీ చేష్టలు? అందుకే నల్లనివారిని నమ్మరాదని లోకులందరు.

శ్రీరామ—మాటకుముందు కోపపడెదవు. స్త్రీజనముల నైతము నమ్మ కూడదని దానికింద నే వ్రాయబడియున్నది. అది ముందనీ నీవా మల్లెతీగవద్ద నిల్చియుండుట నీవు రజోవతివై యుంటివి. ఇంక నన్ను ముట్టకుము.

గీ. రమణి నవమల్లి కానుమరజము చేత
రమణులను గాంచి తెలుఁగు ధీరజము చేత
ఇదె రజోవైతివో యంతి నన్ను
చేరరాదుము రాకుము కీరవాణి

సీత—ఔరా! ఎంతవక్కాణ మొగ్గించితివి? పుష్పవతియనుకొన్నాను చేనంటియున్న నీవు పుష్పరజోవంతుండవు కావా? (అని రాముని చేయిఁబట్టుకొని)

గీ. పుష్పవంతులకలముల పోలుపుఁగాంచి
పుష్పవల్లిలతాంగముల పొంతఁజేరి
పుష్పవత్సంగదోషంబు పుట్టకున్నె
ప్రేమ దోషం బెఱుంగునే రామచంద్ర.

శ్రీరామ—తరుణీ! అదే సూర్యుఁ డపరదిశాంగనానసరస కేగుచున్నాఁడు. కావుననే పద్మిని యినకరస్పర్శనము లేనికతమున వళివాళ్లు వాడియున్నది

సీత—రామచంద్రా! అందుకే మాధుకరమంజుళిలు ఏదేదో నాతో తియో తిమ పిలుపు కారణముచేత సతీరత్నముఁ కు ధైర్యము చెప్పుచుండెను. ఇప్పుడు పద్మినిపశింగతులై పైనుఁజరికదా?

శ్రీరామ—అలివినీలా! ఇదేమబ్బురము! చెప్పుటకు చేయుట సున్న, లోకమున 'చదివినవానికంటె చాకలివాఁడు మేలు' అను

సామెతను వినలేదా ? ఈ చంద్రకాంతశిలాతలమునఁ గొంత విశ్ర మింతము రమ్ము మనవారువచ్చువరకు (ఇరువురుకూర్చొనెదరు)

సీత—నాథా! మొన్న నీవు గంగాతీరమునందలి వనములనున్నమును లను విచారింపవలయునని యంటివే ? ఎపుడు పోయెదవు ?

శ్రీరామ—ఔను. ఇంక నాలుగైదు దినములలో పోవఁదలఁచి యున్నాను. అది యిపుడేల ?

సీత—ఏమియులేదు నేనునునీవెంటవచ్చి యీభాగీరథినిదర్శించి యందున్న తపోధనుల సేవించి రావలెనని నీయానతి వేడవలయు నని యంటిని.

శ్రీరామ—సీతా! ఇదియా దానికి సమయము? నీవు నాలుగుమాస ముల గర్భవతివై యున్నదానవుగదా? అందును నేను కొంతవడి ఘోరమృగముల వేటాడవలయుననియున్నవాఁడ. రమణీ! కుసుమ దండలించుక ప్రక్కఁజేరిన కరకరిఁజెందు నీ లే మే నసవరతారణ్య తరుప్రదేశాశ్రమంబుల విశ్రమింపగలదే? లలలా! ఏలయీ యభిలా షము నీమది నంకురించె ? వలదు మగువా! యీభయంకరాభిలా షము.

సీ. కంటకపాషాణ కలితభూములుగాని
భామ! లీలాసౌధపఙ్క్తి గాదు
వ్యాఘ్రభల్లూకాది భయదరావముగాని
రమణి! వీణా వేణురవముగాదు
అల కందమూలాది కాహారములుగాని
సతి! భక్ష్యభోజ్యాదిసమితిగాదు
దుర్లంఘ్య పర్వత దుర్గంబులగుగాని
రమణి! దాటగ పుష్పరజముగాదు.

గీ. తనర మృగవారపరివారజనముగాని
వనిత! నెయ్యంపుచేటికాజనముగాదు

ఏ౦ దుర్గమకాంతార మేగకోర
నెవరికి సుఖంబు కలుగునే యింక వదన?

(అనుబంధము 8)

సీత—మనోనాయకా! అదియేమి దైవానుత్తమో కాని మొన్న మనము గౌతమాశ్రమమునకు వచ్చినపు డామునిభార్యలం జూచి నప్పటినుండి కొంతకాలము వారితోగూడి మునిపత్నులతోడి వింతయగు నానంద మనుభవింపవలయునని మనమునకోరిక వొదముచున్నది. కావున దీనిని మీరు వద్దనరాదు. ఏమిపింతయనరాదు. ఇదిపంతమనరాదు. పోరామి యనరాదు. కలుగు నారామియనరాదు. ఇది నాకుగలిగి దాదాపుగనయిదుమాసములై యున్నను, ఆసమయసంభూతమగు సిగ్గోర్చి మీతో విన్నవింప మనమున కేమివెగటుతోచునోయని యిన్నినాళ్లూరకుంటిని. పైపై వచ్చుచున్న మనోరథముల నణచుకొంటిని. ఇపుడు విధిలేక తమతో విన్నవింప వలసివచ్చెను. అయత్న దైవయత్నమున చిత్తమున కలిగిన నాచిరుకోరికను దీర్ప మీరు సమర్థులని వేడు దానను. (అనుబంధము 9)

శ్రీరాము—(కొంచమాలోచించి) జనకనందనీ! ఇదేమిట్లు వెకిలివైతి॥ మొన్నగదా పదునాల్గువత్సరము లరణ్యావాస మొనర్చి, వేసరి, విసుగుంజెంది, కన్నకడగండ్లకులోనై, దైవవశమున పురిం జేరగంటిమి? ఇంకను వనవాసాయాసక్లేశము తీరి తీరకయుండు నపుడే నీకేల యీకోరరాని కోరికె మదిగలిగెను? అందునుగర్భవతివై యిట్టి తలంపరాని తలంపులం దలంపనౌనె?

సీ. మొన్నగదా మనమున్న కానలబాసి
పురిం జేరగంటి మోసరసవాణి
నిన్నగదా మన మెన్నొ కష్టములొంది
నిద్రింపగంటిమో నీరజాక్షి

నేడుగదా మునినెలతల వీడ్కొని
యిలుచేరగంటి మోజలజపాణి
యిపుడెగదా మన మిల కందమూలముల్
విడనాడనయ్యె నోవిమలగాత్రి
గీ. ఇందుముఖ నీకు నీకోర్కె యేలకలిగె
యెలమి నేకీడు మనకింక కలుగగలదొ
వలన దీకోర్కె వల దిట్టివాంఛితంబు
వలన దీబుద్ధి జానకీ వలదు వలదు.

(యోచించి) కానిమ్ము దైవయత్న మెట్లుండునో తెలియదు, నేను ప్రకృతము భాగీరథీవనప్రయాణము చాలించెదను. సమయము చూచి నిన్ను మాత్రము పంపెదను లెమ్ము కొంచెము కాల విళంబమునకు మాత్రము సహింపుము. పోవుదమురమ్ము.

(నిష్క్రమింతురు)

ద్వితీయ రంగము

అయోధ్యాపురీ రాజనగరియెదుట పగడసాల

[శ్రీరాముడు గూర్చుండియుండును]

శ్రీరామ— రాజ్యపరిపాలనమునందుకష్ట మిట్టిదని చెప్పనలవికాదు నిద్రాహారములుమాని, రాత్రింబవళ్ళు పాపచిత్తులను శిక్షించుచు ధర్మముల నరయుచు, ధర్మపరిపాలనాదీక్ష వహింపకుండినవానికి రౌరవాదినరకములేకదా శరణము ? ప్రజలుచేయు పాపకార్యముల ఫలము రాజగువాడుకదా యనుభవింపవలయు ?

సీ. వర్ణాశ్రమాచారబహుళ ధర్మంబుల
తిరముగా పాలింప నరయఁడేని
స్వాధ్వీలలామల సాధుపాతివ్రత్య
మెందును కాపాడ నెంచడేని

శోకనాశనపాపభీకరదుష్టుల
దండించి నాత్మను దలఁపఁడేని
ఇష్టాదిక్రియల లోకేష్టములఁ బరపకున్న
శిష్టుల రక్షించి చెలఁగఁడేని
గీ. ధర్మదేవత ధర నిల్పఁదలఁపఁడేని
పూని జనకష్టముల దాను కావఁడేని
వాఁడు ప్రభుఁడౌనె నరయంగ పాతకుండు
అవని నరకంబు వానికి నక్షయంబు

[ప్రవేశము : లక్ష్మణుడు]

లక్ష్మణ—అన్నా! అభివాదములు.

శ్రీరామ—లక్ష్మణా! రమ్ము అయోధ్యాపట్టణమునందలి వృత్తాంత మేమి? గూఢవేషమున నేమైన వృత్తాంతము దెలిసినవా?

లక్ష్మ—రామచంద్రా! నీదొరతనమునందు ప్రజలకుఁ గష్టములు గలుగనేర్చునే? నీవు భూమిని పాలించుటయన్న నా విష్ణుమూర్తి పరిపాలించినట్లేకదా? పూర్ణిమాచంద్రునిఁ గాంచి జను లెట్లు సంతసింతురో నీ దొరతనమును గాంచి ప్రజలట్లు సంతసించు చున్నారు. కాని తూర్పువీధియందుండు కొందఱుభూవ్యవసాయకు లధిక ఋణమును జేసి యనేక ధర్మకార్యముల నాచరించి తుదకా ఋణము హెచ్చివారి బాధకులోనై తమయొద్దనున్న పెద్ద సామాను లను విక్రయించి కష్టములకులోనై యున్నారు. అది తమదివ్య చిత్తమునకు రావలయును

శ్రీరామ—అట్లనా? రేపు నీవు నాయాజ్ఞనొంది వారికిఁ గావలసి నంతద్రవ్యము భాండాగారమునుండి యిప్పింపుము. సంవత్సర మున కింతింతగా వారికేమియు బాధకలుగకుండ సాధనమును రాబట్టుకొనునట్లధికారులకు నేమనముఁ బంపుము.

[ప్రవేశము : భరతుఁడు]

భరత—అగ్రజా! నమస్కరించెదను.

శ్రీరామ—భరతా! వృత్తాంతమేమి? మొన్న నే వచియించినట్లు మన దేశమున రైతులకుఁ గావలసిన యనుకూలములఁ గల్పించితివా? శిల్పవిద్యావంతుల కనువైన యుద్యోగములనిచ్చి కొన్ని పాఠశాలలను స్థాపించి, వానిమూలమున శిల్పవిద్యను, అనేకవస్తువులను చేయు నైపుణ్యమును, యంత్రములమూలమున వస్త్రముల నేయుటను; భూమినుండి సంస్కరించి గ్రహించిన మంటినుండి రచించెడివస్తువుల యొక్క ప్రదర్శనమును, మన రాజ్యమునందలి సమస్తవిద్యార్థులకును లభించునట్లు జేసియున్నావా? సమస్తవర్ణములవారును విద్యాభ్యాసము చేయునట్లు నిర్బంధశాసనమును వెల్లడిపఱచియున్నావా? మొన్న మనయుగస్త్యమానీంద్రుఁడు నవీనముగ పృథివి, జల, వాయు, తేజ, ఆకాశములనెడి పంచభూతములనుండి కొన్ని యంత్రసాధనములను, దివ్యజ్ఞానయంత్రములను, కావలసినప్పుడు వర్షము కలిగించు భారద్వాజయంత్రమును, ఖేచరమునందైన సంచరింపగల వాయుయంత్రమును బోధింపు నౌకభౌతిక శాస్త్రమును రచించి పంపియుండెఁగదా? ఆశాస్త్రమును మన పాఠశాలయందు విద్యార్థులకు నేర్పువ ట్లాజ్ఞచేసియున్నావా? సన్యాసులను బ్రహ్మచారులను తప్పమరెవ్వరును బిచ్చమెత్తకుండ వారికిఁదగినపనులనిచ్చి జీతములభించునట్లు చేసియున్నావా

సీ. ప్రభుభక్తి నిండార ప్రజలు భూపాలుని
ఘనదైవమును బోలె గాంతు రెపుడు
శిల్పశాలలు మేలి శిల్పవిద్యలు పర్వ
పాఠశాలను నెందు ప్రబలు నెపుడు
ఆబాలగోపాల మనల విద్యాభ్యాస
మొనరించి ప్రజ జాల తనరు నెపుడు
వాణిజ్య కృషి తంతువాయనవిద్యలు
ఘనయంత్రములచేత కలుగు నెపుడు

గీ. ఆత్మదేశభక్తి యింపారు నెపుడు
భక్తి, పోత్సాహములు బుద్ధిపరగు నెపుడు
అపుడు దేశంబు నభివృద్ధి నందుగాదె
అపుడు సల్వురు సుఖయింప నౌనుగాదె.

భరత—శ్రీరామా! అన్నియు తమయానతిచొప్పున చేసి యున్నాను. అగస్త్యమహాముని యంత్రవిద్యయును, పూర్వమునుండి యుండిన భూయానము, జలయానము, వాయుయానము మొదలగుయంత్ర విద్యలను, నల్వురు నేర్చుకొనున ట్లాజ్ఞనిచ్చి యున్నాను. మఱియు తమ నేమనముప్రకారము ప్రతికుటుంబమున నొక్కొక్కఁడస్త్ర విద్యయు, తురగారోహణవిద్యయు, దేహపరిశ్రమవిద్యయు నభ్య సించి యుద్ధపాండిత్యము సంపాదించునటులకట్టడిజంపియున్నాను.

శ్రీరామ—మిక్కిలి సమంజసము ఇది దేశాభివృద్ధికిఁ గారణము.

[ప్రవేశము : ఒక గూఢచారి]

గూఢ—విజయోస్తు శ్రీరామభద్రునకు.

శ్రీరామ—వృత్తాంతమేమి ?

గూఢ—దేవా! మనపురమున బ్రాహ్మణుఁడొకఁడు యజ్ఞము చేయు టకై యొక వైశ్యునికోటిరూప్యములధనము వేఁడెనట. అతఁడుదాన మిచ్చెనట, తర్వాత నాబ్రాహ్మణుడాధనము తనకువలదనియుతన భూమినుండి తనకుఁ గావలసినధనము లభించినదనియుఁ జెప్పెనఁట. అందులకాయజమాని నాకుదత్తాపహారదోషములభించెనని బ్రాహ్మ ణునితో వాదులాడుచుండవారిఱువురినిఁ దోడ్తెచ్చి యున్నాను.

లక్ష్మణు—ఇపుడేలవారినిఁ దోడ్తెచ్చితివి ? వారిని రేపు రాజాస్థాన మున విమర్శనకాలమున బిలుచుకొనిరమ్ము.

శ్రీరామ—లక్ష్మణా అటులకాదు. రాజునకు యెక్కడ కూర్చున్న నదియే రాజాస్థానము. కంచుకీ! వారిని పిలుచుకొనిరమ్ము.

గూఢ—భాగ్యము; (నిష్క్ర)

[ప్రవేశము : బ్రాహ్మణుఁడు, వైశ్యుడు]

బ్రాహ్మ. వైశ్య—(నమస్కరింతురు)

శ్రీరామ—బ్రాహ్మణా! నీవ ర్తకునినుండి దానమడిగిధనము నవశ్యము తీసుకొనవలయు ఎన్నఁ డితడా ధనమును దాన మిచ్చెనో యప్పుడు నీయదియే. యది.

బ్రాహ్మ—దేవా ! దానము తీసుకొని వృథా వీనిపాపము నేను తీసికొనవలయునే ?

శ్రీరామ—బదులు చెప్పకుము. ఇది రామాజ్ఞ.

బ్రాహ్మ—చిత్తము. (నిష్క్రి)

శ్రీరామ—లక్ష్మణా! ఇపుడెంత ప్రొద్దయినది? అదే తూర్పుదిశ నగస్త్యుఁ డుదయించు చున్నవాఁడు. ఇఁక కొన్ని ఘడియలలో నే సూర్యుఁ డుదయింపగలడు. ఇఁక రాజ్యపాలనకష్టములు మాని కొంతకాలము విశ్రమింపఁ జనుఁడు.

లక్ష్మణ, భరత—భాగ్యము. (నిష్క్ర)

శ్రీరామ—ఏల యింకను నాల్గవయామచారుఁడు రాలేదు ?

[ప్రవేశము : భద్రుడు]

భద్రుడు—శ్రీరామప్రభువునకు జయ మగుగాక !

శ్రీరామ—భద్రా! రమ్ము జారచోరబాధలేకుండ పౌరులు సుఖవంతు లుగనున్నారా ! ప్రజలు నన్నేమైన దూషించు చుండిరా ? లేక సత్కార్యములను మిక్కిలినిర్బంధముతోయత్నము లేక చేయుచుండిరా? రచ్చటగురులందును,కుటుంబకలహములందునునావిషయమై యాడుకొనుచుండిరా? అంతయు సవిస్తరముగాఁ దెల్పుము.

భద్రుడు—శ్రీరామచంద్రా! నెలకు మూఁడువర్షములు, సంవత్సరము నకుమూఁడుపంటలుగలిగి, రాజ్యముక్షేమరాజ్యమైయుండ నల్వురు 'శ్రీరామ, శ్రీరామ' యనుచు నిన్నే దైవముగ భావించుచున్న వారు వక్రమార్గమందు నడచుటన్న సర్పముల యందుకాని సీ

ప్రజలయందు లేదు. వ్యభిచారన్న న్యాయశాస్త్రమునందుగాక నీ దేశమునందించుకయు చూపట్టదు. అసత్యమన్ననో అపదలయందు మాత్రము దాగియున్నదిగాని నీరాజ్యమున కానరాదు. దేవా! శ్రీరామమూర్తివై, సర్వోలపాలిదై వసుపై భూమియందు వెలసిన శ్రీహరివి కావా నీవు? నీరాజ్యమునందు జనుల కసంతృప్తిగలుగ నేర్చునే? ఇంక రచ్చటకుగులయందలి వృత్తాంతముల నీచులగు వారి మాటల నెవరు పాటింతురు? త్రాగుబోతులిచ్ఛావశముగ నేనేమియో మాటాడుదురు, వారి యభిప్రాయము మనమేల గ్రహింపవలయును? అందఱునునానందాబ్ధి నోలలాడుచున్నారు!

శ్రీరామ—భద్రా! నీమాటలు కర్ణరసాయనములుగ నున్నను నిం చుక విషముచే కూడియున్న వనుటకు సందియము లేదు: హీనుల మాటలను పాటింపగూడదంటివిగదా? అది నీ వెంతయు తెలియక పలికితివి. ఉత్తములగువారు సుగుణముల మాత్రము గ్రహించి పరులను భూషింతురు ఇంక నధములన్ననో యెన్ని గుణములున్నను మాని దోషములను మాత్రము లెక్కింతురు. అట్టిచో తనదోష ముల నెఱుఁగుటకు నపేక్షించువాఁడు తొలుత నుత్తములమాటల కన్న నధములమాటల నేపాటింపవలయు కావున మొదట చెప్పుము. ఏహీను లేనీచు లేదోషములను నాయం దారోపించిరి.

భద్రుఁడు—దేవా! పరులసద్గుణములు నీచులకు దుర్గుణములుగా తోఁచును, మద్యపానులు మదుపానమే స్వర్గద్వారమని భావిం తురు. అట్టివారి యాశయములు తమ గుణదోషముల నెరుఁగు టకుఁ గారణములగునే? అశ్రావ్యములై, అతిపాపకరములై అన్యా యమార్గదర్శకములైయున్న నీచాలాపముల వినుటసైతము మహాపరాధమనికదా పెద్దలు చెప్పుదురు?

శ్రీరామ—నీవు కాలవిళంబమున నామానసమునుమిక్కిలి సంతాప యుక్తముగా చేయుచున్నవాఁడవు. నీవువచించినది రాజులకెప్పటి

కిని నన్వయింపదు. నీచులగుమరుగాక; వారిమాటలనే నవశ్యము వినవలయు. జాగుచేయక వచింపుము.

భద్రుఁడు—దేవా ! చాఁకలివాడొకఁడు కాముకుఁడై తప్పత్రావి, మైమఱచి, కోపావేశమున నేమియో పలికినమాటల నే వినినదే మొదటితప్పు. అట్లుండ తమ యెదుట వాటిని వచించి తమ దివ్య చిత్తమున కొకకొంత గలిగించి నన్నపరాధిగాఁ జేసికొమ్మని నాకు సెలవిచ్చిన నే నేమి వచించువాఁడను? ఇంతకును నాకొకటి తెలిసిన మఱియొకటి తెలియదు దీయూఱివృత్తాంతము నేనీయుద్యోగమునఁ జేరి నాలుగుమాసములే కదా యయినవి ?

శ్రీరామ—భద్రా ! మాటలవలన జాగుచేయుచున్నవాఁడవు కాని వృత్తాంతము వచింపవైతివి. ఇఁక ప్రభుకోపమునకు పాత్రుఁడ వయ్యెదవు.

భద్రుఁ—దేవా! క్షమింపుము. ఇదే వచించువాఁడ ఈయూరికి నుత్తరదిశయం దొకచాకలికుటుంబము వాసముఁ జేయుచున్నది. ఆచాఁకలివాని పేరు దుర్ముఖుఁడందురు. వాఁడు తనభార్యయందు సందేహముఁ గలిగి కొట్లాడి యిల్లువెడలగొట్టెను. ఊరి పిన్న పెద్దలు వానికిధర్మము నుపదేశించుటకు వచ్చిరి. వాఁడు వారితో నేమో దబ్బరకూతలు కూసెను.

శ్రీరామ—ఏమి కూసెను ?

భద్రుఁడు—(తలవంచుకొనెను.)

శ్రీరామ—చెప్పుమట్లేలసందేహించెదవు? నీకభయమిచ్చియున్నాను.

భద్రుఁడు—'మీరెంత చెప్పినను ఆదబ్బరకత్తెను నేనుగ్రహింపను.' అని వాఁడు వారితో చెప్పెను.

శ్రీరామ—కానిమ్ము. అది వానియిష్టము. అందేమి తప్పున్నది ?

భద్రుఁడు—వానిబంధువులుఁ'ఏమో తెలిసియో తెలియకయో తప్పు చేసినది; దానిని మనసున నుంచకుము' అని బ్రతిమాలుకొనిరి.

శ్రీరామ—అది వారికి ధర్మమే ఎట్లయినను దంపతులను కూర్పవల యునుకదా ?

భద్రుఁడు—'కట్టివిడిచిన గుడ్డను నల్లువిడిచిన స్త్రీని యెన్నటికిని కొనరా' దని వాఁడు చెప్పెను.

శ్రీరామ—అదియు నిజమే

భద్రుడు—పెద్దమనుష్యులు తుదకు విసిగి 'శ్రీరామునకుఁ జెప్పి నీకు శిక్ష విధించునట్లు చేసెదము ఊరక భార్య నేలెదవా లేదా' అని యడిగిరి.

శ్రీరామ—తరువాత ?

భద్రుఁడు—దేవా ! నానోట నెట్లు చెప్పుదును ?

శ్రీరామ—చెప్పెదవా ? నాశిక్షకుఁ జిక్కెదవా ? చెప్పుము.

భద్రుఁడు—దేవా ! ఇంక నాయత్నము లేదు చెప్పెదను. వాడు 'రాముఁడే పెద్దమనిషి ? చెప్పుకొంటె చెప్పుకొనుడి; నాకేమి భయము ? నేను రామునివంటివాఁడనా ? రాముఁడు యిల్లువిడిచి పగవానియింట యేడాదిపొరలాడివచ్చినభార్యను మరల పిలుచు కొని, పాలించుచున్నాఁడు. నేనట్లు పిలుచుకొందునా ? పరపురు షునితో మాటలాడిన ఆడుదానినే నమ్మరాదఁట ! ఎవ్వరియింటి లోనో యిష్టానుసారముగనుండిన పెండ్లమును నేనెన్నటికినిపిలుచు కొన నని పలికి యూరువిడిచి యెచ్చోటికో పోయెను.

శ్రీరామ—(తలవంచుకొని) భద్రా ! ఇంక నీవు పొమ్ము.

భద్రుఁడు—అగ్ని పెట్టితిని, దీనిఫలమునుత్వరలోనే యనుభవించెదను.

శ్రీరామ—ఆహా ! ఇదియే నామృత్యుద్వారమని తోచుచున్నది. విన్నది నిజ మనవలయునా! కన్నది లేదనవలయునా, అయ్యో! ఘోరలయకాలదవానలమువలె మొదలంతయు కాల్చి యుడి కించు నీసకలజనగర్హితలోక నిందాదురుద్ధరరోగము నెట్లుకుదుర్చు

కొని జీవింతును ? మొన్నగదా నాపడిన కడగండ్ల ప్రవాహము మొదలంట నెండి, నన్నుఁ బాసిపోవ పరమసంతోషంబుననుంటి యూరటఁజెందితిని ? కట్టా అట్టి కట్టడి పురాకృత దుష్కృత పరిపాక సంజనితభీకరశోకరసపూరంబు నన్నింకను బాయదయ్యెగదా ? అయ్యో ! పదునాలుగేండ్లరణ్యవాససంభూత క్లేశంబును లెక్కింపనైతిని. దుర్వహసీతాపహరణరావణదారుణకృత్య మెదనించుకైనఁ గొననైతిని. దుస్సహనిజభార్యావియోగ దుఃఖపారావారంబు నొకింతయేని సరకుఁగొనక ప్రేల్మిడి నీదఁగంటిని. ప్రతిపక్షరాక్షసవీరనిశితబాణక్షతశోణితపూర మహా యానంబునైన యీఁగ వ్రాలినకైవడి యింతయైన మానసంబునకుఁదోపనినైతిని. ప్రాణాధిక సోదర లక్ష్మణ మహామూర్ఛారూప మరణంబును కన్నులారఁ జూచియు దుర్వారపరాక్రమ క్షత్రియధర్మ సంస్ఫురణంబున భూరితలమనోవేదనా సంతాపంబు నంతటితో నణచి వైచితిని. కాని యిపుడు నాశ్రవణపథంబున దూరిమానసకమల పుటభేదనంబొనర్చి, సకలావయవంబుల సత్యసారంబంతయు మొదలంటపీల్చి మదీయప్రాణానిలంబుల నొక్కుమ్మడిపోకార్చి నా నిలువంతయు పెనముపైన నిడినభాతి దుస్తరసంతాపతైల పూరమున ముంచునీ నీచపాతక లోకాపవాద హాలాహలంబును నెట్లు సహింతును ?

సీ. అగ్నికీలలఁ బోలె నంగంబు నుడికించు
వినరాని యపనింద వింటి నేఁడు
మహిరాజవరులలో మానంబు విడనాడి
తలవంచి మెలఁగంగవలసె నేఁడు
యశము సంతసమును నెడఁబాయ సతతంబు
పరదూషణలఁ బొందవలసె నేఁడు

పరిశుద్ధచూ భానువంశంబు నావల్ల
పరమ హేయత కందవలసె నేఁడు

గీ. పరగ ధర్మంబు నసుగంటవలసె నేఁడు
చెలగి జీవచ్ఛవంబు కావలసె నేఁడు
పరులు నన్నుఁజూచి తొలఁగంగ వలసె నేఁడు
కనగ రాముండు రాముఁడు కాఁడు నేఁడు.

ఆహా! ఇంకేల వెనుదీయవలయు? నాకెంతయు మహాపత్సమయమున నుపకారము చేయఁజాలి నాచే నలరారు నీకరవాలమున వచ్చి చావక పరితపించుచున్న నాప్రాణము నట్టెతీసి పారవైచి మృతుడనై పరలోకమునందైన నిశ్చింతగ నెవపైవిచెయినిడుకొని నిదురించెదగాక. అకటా! ఈదుష్కర్మునకు నీయాత్మహింసాపాపునకు పరలోకసుఖ మొకటి కలుగజాలునే! ఇందిప్పు డనుభవించు మహాదుఃఖనరక మొకటిచాలక పరలోకమునందునుభీకర రౌరవాది మహానరకము ననుభవింతునా? ఔరా! ఇట్టి తలవంపులకు మూలకందమైలోకాపవాదమునకుబుట్టినిల్లై నామనస్సంతాప శోకరసంబు పాలిచెలిమియైయున్న యీ నిర్భాగ్యురాలగు జానకిని వధించి జననిందలఁ బాయుదునా? అకటా! పరమసాధ్వీమణియే నా తోడి కష్టసుఖముల నద్వైతరీతి ననుభవించిన ధీరచరిత్రయే! రావణు నంతటివాని నించుకయైన సరకుగొనక నగ్నిజ్వాలబోలె చేరరాకుండ జేసిన పరమపతివ్రతామణియే! తన సౌశీల్యము జాటునట్టు పావకాగ్ని హోత్రమున దుమికినను వశివాళ్లువాడక, చెమర్పక వచ్చిన మహామహిమోపేతయే? అట్టి నా జీవధనమును, నాపంచప్రాణ విధానమును, నా సకల సద్గుణ పూతను, సీతను నా చేతులార వధింప నెట్లు పాల్పడుదు? అయ్యో! అటుగాకున్న క్షణ

క్షణమును, నక్షత్రాక్షరమును, శూలమువలెనన్ను వేధించు లోకాపవాదంబడి, సరివారిలో దలవంచి, యుత్తమక్షాత్ర ధర్మము విడి పరితపించి పరితపించి తుదకు దుర్మరణముగదా పొందవలయు? నా దుర్మరణ మటుండ, ఆజన్మ పావనమై, యమిత యశోవిరాజితమై, ప్రపంచ కామినీ తిలకాయమానమగు సూర్యవంశమున కపకీర్తి నాయట్టి హతభాగ్యుడొకడు జనించినందున కలుగుగదా? భానువంశపుకీర్తికి సమ్మతింతునా? ఆత్మహత్య కియ్యకొందునా? పరమపతివ్రతా నిజభార్యయూపస్త్రీ వధకు సమ్మతింతునా? కాలకూట విషోపమాన జనాప నిందల నంగీకరింతునా? లేక తలమున్కలుగా చనుదెంచు నీ లోకదూషణ మహాగ్ని గుండమున గలకాలము మునిగి దుఃఖింతునా? కట్టా! ఈ పాపపుదిన మేల నేడు నాకు గలిగె! ఈ రేయి నేనేల నయోధ్యాపుర వృత్తాంతములు దెలిసికొన యత్నించితిని? ఈ బయోముఖ విషకుంభమగు భద్రుడేల నావద్దకరుదెంచె? వానినేల నగరవృత్తాంతము నడిగితిని? అయ్యో! వాడు వలదని యెంత వేడినను పెడచెవినిబెట్టి వచించియే తీరవలయునని నేనేల నిక్కచ్చి జేసితి? అయ్యో! పురాకృత పాపశక్తి వలన కలిగిన దుఃఖములకు విదప వగచి ప్రయోజనముండునే? కానున్న జానకిని ఎక్కడికైన దుదకు మిథిలాపురికైన పంపుదునా? అయ్యో! ఒక్కనిమిషమైన నావామభాగము నెడబాయుని మాజానకి సమ్మతించునే? మొన్న తన తండ్రి జనకరాజేంద్రు డెంత వేడినను పతిని విడనాడి నేనెన్నటికిని రాజాలనని వచింపలేదా? అదియుగాక నీయుదంతము బంధువులకు దెలిసిన కులమువాశియే చెడునుగదా? ఇట్లుచేయుదునా? ఆ జానకి నేదోయొక మహారణ్యమున విడిచిరమ్మని పంపుదునా? ఆ సుకుమారి నిర్జనారణ్య ప్రదేశమున సంచరించి త్రోవదప్పి పుట్టినిల్లైన

జేరఁగలదు, (కించుక యోచించి) ఆహా! మఱచితి. తొలుత నే
భాగీరథీతీరారణ్యములఁ విహరింపవలయునని మా సీత నన్ను వేఁడి
యుండెఁగదా? దాని నెపము సంగొని తపస్వుల కేఁ బంపెదఁగాక, అక్కట
కటా? ఓరామా! నీకెట్టి పాపబుద్ధి జనించె? పూర్ణగర్భవతియై, సంపూ
జ్యధర్మభార్యయైన యా సీతను నట్టడవుల ద్రోల సాహసించెదవా?
దుష్కర్మా! ఈ క్రూర పాతక కార్యమును గాంచి జనులందఱు నాబా
లగోపాలము నిన్ను దూషించరోయి? అక్కటా! ఎట్లైనను నా
కిది యే ప్రళయకాలమని భావించెద. ఇఁక నే మనఁజాల. మద్వి
యోగశోకమున మాతండ్రి దశరథుఁడు మహత్తర తాపమునఁ
జచ్చినట్లు నేను భార్యావియోగక్రూర కార్యసంతాపహుతాశన
కీలలఁబడి చావవలయునని విధి నానొసట వ్రాసియున్నాఁడు కాబోలు?
ఇటుల మనినంతకాలమంతర్దాహమున, లోకాపవాదమున శరీరము
చిక్కి క్షణక్షణమున కించింతగా చచ్చుటకన్న భూరితరసీతావియో
గదుఃఖసాగరమున మునిఁగి యొక్కతూరి మృతిఁజెందెదఁగాక!
అయ్యో! నిండుగర్భవతియగు నిజదారకు వలయు వాంఛితముల
నిచ్చు పుణ్యాత్ములుందురుగాక నావలె ఘోరసర్జనపగేతభూము
లకు పాఁదోలు పాపాత్ములుందురే? నాప్రేమసంపు జీవధనము
నేఁడు నను బాసె. నాకలుములపంట, నాకామితములవోంతి, నేఁడు
నన్ను తొలఁగె. నాభాగ్యలక్ష్మి నేఁడు నన్ను వీఁడె నాప్రాణంపు
చిలుక నేఁడు నాసరస వదలె; నాయానందపేటిక నావామభాగ
భూషణము నేఁడు నాదండ వీఁడె. నిరంతరభూషణాంచితకరుణా
రసమా! నేఁడు నాయందుండక యెచటచనితివి? అనవరతసమ్మో
దవిరాజమానప్రాణశరీరబంధన సంజీవనౌషధప్రేమరసమా! నే
డేల నన్ను దూరీకరించితివి? ఆర్తపరిత్రాణరసాసూచితసర్వభూత
పరిపాలక కర్మాధిదేవతా! నేఁడు నాదృష్టిపథ మేల తొలఁగితివి?

కింకరమా ! దాక్షిణ్యమా! అభిమానమా! నను జేరరారే!ధర్మ మార్గవిరామా! పాపనిచయధామా! ఘోరకార్యసంభీమా? ఓపా పిరామా! నీవేల బ్రతికితివి ? సీతా! సీతా! సీతా!

(మూర్ఛపోవును)

తృతీయరంగము రాజనగరు

శ్రీరాముఁడు మంచముపైఁ బరుండియుండును, సేవకులు గుసగుసలాడుచు భయము నొందియుందురు.

[ప్రవేశము : లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు దూరమున]

భరత - లక్ష్మణా ! ఈయకాలమున రాముఁడేల మనలబిలిపించియుండును ? మన మిప్పుడేకదా యతనితో నాజ్ఞగైకొని పోతిమి ? అంతిలో నేమి విశేషము నడిచియుండును ?

లక్ష్మణ—భరతా! అదియేమోకాని అన్న పిలిపించినప్పటినుండియు నాహృదయమున చెయివెట్టి కలచినరీతి సంతాపమగుచున్నది. అల్లదే! చూచితే శ్రీరామచంద్రునిమోము మధ్యందినార్కబింబముచెంత నున్న చంద్రబింబమువలెభయంకరముగనున్నదిగాని పూర్ణిమాచంద్రునిరీతి నాశ్రితుల కాహ్లాదముఁ గలిగింపకున్నది. అదియుగాక సేవకజనంబులు భయభ్రాంతులై కదల మెదలనేరక యున్నారు. రాజనగరంబంతయు నిద్రపోయినరీతి నిశ్శబ్దముగ నున్నది. ఇంట నింతైన సంతసము చూపట్టరాదు.

శత్రు—అగ్రజా! చూచితివే మనోహరసరోజకాంతిని మాపఁజాలి, నిజసంచలనమాత్రమునముల్లోకముల నేలజాలు నిడుదకనుదామరలి నుండి యశ్రుజలంబులు దరిద్రునిసుగుణంబులరీతిదిగజారుచున్నవి.

రావణాదిప్రతిపంథుల మాఱ్కొనునప్పుడైన, ఇంద్రజిత్తునాగ పాశంబులకుఁ జిక్కినప్పుడైన గలుగని చింతాభరం బీమహా నీయున కీనాఁడే గలిగియుండును?

లక్ష్మ—ఆహా! ఇదియేమో జగత్త్రయము కాఁగలదని తోఁచుచు న్నది. పరమశాంత స్వరూపమగు శ్రీరామమూర్తి చూపరులకు దేరిచూడరానట్టి భయంకరమూర్తియై, అంతరమందు శోక మూర్తియై యున్నవాఁడుకదా?

భర—సమక్షమున రాయబార మేల? పోయి అన్నకు నమస్కరించి తెలిసికొందము రండు. వచ్చినయాపదలు వలదన్నఁ బోవునే?

(అందరునుపోయి నమస్కరింతురు. శ్రీరాముఁ డూరకుండును.)

లక్ష్మ—అన్నా! ఇదేమివిపరీతము! ఆశ్రితసంరక్షణదరహాససుందరం బగు నీసుందరవదనారవిందము వాడియుండు టీరేడులోకముల దురదృష్టమేకదా! మావలన నేమైన నపరాధము కలిగెనా? ప్రజలకేమైన నాపదసంభవించెనా? వచియింపుము. నీదాసుఁడగు నేనుండ నీవింత చింతిల్లనౌనే?

మ. తలపో, తాపమొ, లోపమోయధికచింతాభారమో, శోకమో అలుపో, మాయపరాధమో ప్రజలపాపాసూయయో, కాలమో తెలుపన్ రాదో, వినంగరాదో, యిటులార్తించెందెదేమన్నయా కలుమంబే వచింపుమన్న మనలన్ కాదన్న నే మ్రొక్కెదన్!

భర—అగ్రజా! నీవు చింతిల్లిన లోకము చింతిల్లదే! నీ యనుగ్రహా మునకై కాచుకొనియున్న మాయం దింత యనాదరణ మొన ర్చుట నేఁడేమో యద్భుతముగ నున్నది. మాపైకరుణాకటాక్ష ములు ప్రసరింపఁ జేయుము.

శత్రు—అన్నా! వీరందరు ప్రజ్ఞావంతులు. మీయానతి ననేక కార్య ములఁ జేయుచుండెడివారు, వీరెందైననపరాధములుజేసియుందురు,

నే నేమియు నెఱుఁగనే? నాయందేటికి కోపము? నేనువచ్చినవెం
టనే చెంతకుఁ జేర్చియెంతయోనిండారుప్రేమతోమాటాడించుచుం
టివే? నేఁడు నేనొనర్చిన తప్పైనదేమి? (అనిపాదములపైబడును)

శ్రీరామ—శత్రుఘ్నా! లెమ్ము. (లేవనెత్తి) పరమసుస్వభావులగు
మీయందపరాధమున్నదన్న నాపరమాత్మయందు దోషమున్న
దన్నట్లేకదా? తమ్ములారా! మీయందు నాకుఁ గోపముగలదే?
కూర్చొనుఁడు.

లక్ష్మ—అయినమమ్ములనీసమకాలమునందుపిలిపించుటకుగారణమేమి?
మోము కాంతింబాసి విన్నవోయి యుండుటకుఁ గారణమేమి?

శ్రీరామ—సోదరులారా! నాయాజ్ఞ యన మీకెట్టిది?

భర—శిరసావహింపఁదగినట్టిది.

శ్రీరామ—అయిన దానిని మీరు తప్పరుకదా?

లక్ష్మ—మాశరీరమునుండి జీవము తప్పిన తప్పునేమో కాని మీయా
నతిఁ దప్పువారమా? రామా! ఇవేటి క్రొత్తమాటలు?

శ్రీరామ—అట్లయిన మీలో నెవ్వరైనను రేపు తొలిజామున నే
మీవదినె జానకిని భాగీరథీతీరారణ్యమందు విడిచి సూర్యుఁడు
మధ్యాహ్నగతుఁడగుటకు ముందే పురిఁజేరవలయును. ఇది నా
యాజ్ఞ. దరికి రండు మీలో నెవ్వరీకార్యముఁ జేయుదురు?

అందఱు—రామా! రామా! రామా! ఏమి? ఏమి యీవిపరీతాజ్ఞ?
ఏమికారణము? ఇట్టియాజ్ఞ యెందైనగలదా?

శ్రీరామ—నాతమ్ములు మీరైనయెడల మారాడక నాశాసనములు
నిర్వహింపుఁడు.

భరత—దేవా! కారణ మడుగకూడదా? నిష్కారణముగ మాతల్లిని
నడవులఁద్రోసి జగత్ప్రళయము చేయుదువే?

శ్రీరాము—సోదరా! భరతా! నీవు వచింపరాని కారణము నా కున్నదా? కట్టా! మఱల నా వ్యసనము నన్ను ముంచునుగదా యని మసలితివి సహోదరులారా! (అనుబంధము 10)

కటురండు. (వారిపై వ్రాలి) మనయూరనున్న నొక చాకలివాఁడుతన భార్యపై సందేహించి దాని నిల్లు వెడలఁగొట్టగా కొందఱు పెద్దలు భార్యను పరిగ్రహింపుమని వానికిఁ జెప్పిరట. అందులకువాడు నే నేమి రాముఁడనా! పగవాని పక్కపని యేండ్లు పడియున్న భార్యను పరిగ్రహించుటకని కర్ణకఠోరములనుడివెనఁట, ఆయపవాదమునా దేహమును కాల్చుచున్నది, కావున మీ రావదినెను ఘోరారణ్యమునడించి రమ్మని మీకాజ్ఞ నిచ్చితి. నామాటకు మాఱాడకుఁడు.

భరత—ఇంత కింత కావలయునా? ఎవఁడో యొకఁడు త్రాగుబోతు బుద్ధి స్వాధీనము లేక పలికిన దుర్భాషలకై, అయ్యో! సంపూర్ణ గర్భవతిని, పరమపావనాకృతిని, లోకజనయిత్రిని జానకీదేవిని నట్టడవిని విడువదగునే? ఆచాకలివాని మాటలు ప్రమాణములా? బ్రహ్మమహేశాది దేవవర్గముల యెదుట అగ్నిగుండమునుండిపరిశుద్ధయై వెలువడి వచ్చిన యాపరమసాధ్వీమణి పాతివ్రత్యము ప్రమాణమా? నీవే యోచింపుము. అన్నా! నీకు జెప్ప నేనెంతటివాఁడను?

చ. జనకునికూర్మిపుత్రి, వరసారసబంధుకులంబుకోడ ల
త్యనఘుత రామచంద్రు సహధర్మిణి, మామకపూజ్యమాత శ్రీ
వనితపరావతార మభివర్ధితవేదవనాంతకీరమా
జననిని నిందలాడ నపచారముఁగాదె దలంపరాఘవా?

శ్రీరామ—ఈవిషయమును మాటలాడకుఁడు. ఇది నా నిర్ధారణము. భూమ్యాకాశములు తిరిగినను నిది తిరుగజాలదు. ఊరక వచింపకుము, నీవేమి? నాయాజ్ఞతి చేసెదవా? లేదా?

లక్ష్మ — స్వామీ! ఇది యేమి లోకనాశనకాలము సమీపించినదో బ్రహ్మప్రళయము కానున్నదో తెలియదు. రామచంద్రా! సీతా మాతనా నీవు సందేహించెదవు? అంత సందేహించిననామె ప్రస వించువఱకు నొక్కరమ్యసౌధమున నుంచుము పిదప పుట్టినింటికిఁ బంపుము అడవికిఁ ద్రోలవలయుననెడి క్రూరకార్యమేల?

సీ. అగ్నిగుండమునఁ జొచ్చి యతిసాధ్వియన నెల్ల
జగముల సత్కీర్తి చాటలేదె
బ్రహ్మాదిసురులు సత్పావని యనుచు నీ
దేవి వేనోళ్ళ నుతింప లేదె
మనతండ్రి దశరథమును జేరుఁ డీసీత
కులదీపక యటంచు పలుక లేదె
అలనాఁడు, అనసూయ యతిశయంబుగ మాతో
యీసాధ్విచరిత వర్ణింప లేదె

గీ. స్మరణకును రాదొ, తెలియదొ మాంద్యమేమొ
రాముడవొ, కావొ, మాదు దుర్ప్రాప్తియేమొ
నిజము కనుపున్న, యపనింద నిక్కమన్న
మము, ప్రజలను, కులమును మనుపుమన్న.

శ్రీరామ — లక్ష్మణా! హెచ్చైనచను విచ్చినందుకా యిట్లుమాట్లాడె దవు? మీరీ కార్యముఁ జేయకున్న నేనేయిందుకు పూనెదనుగాక అయ్యో! గ్రహచారసమయమున నెక్కడి తమ్ములు? ఎక్కడి బంధువులు? ఎవని పాపము వాఁ డనుభవింపవలయునుగాఁక.

శత్రుఘ్ను — అన్నా! నామాట?

శ్రీరామ — శత్రుఘ్నా! నీవు మాటాడిన నాయానకలదు.

లక్ష్మణ — అన్నా! మేము నీయానతిఁ జేయమని యంటిమా? ఇది ధర్మమా యనియంటిమి?

శ్రీరామ—అటులైన మెచ్చితి ఏమి నీకు గావలయును. చెప్పుము?

లక్ష్మణ—నాకు కరుణయు నభయమును గావలయును.

శ్రీరామ—కరుణ కలుగదు, రాదు. రా జాలదు.

భరత—ధర్మవిమర్శన మిమ్ము.

శ్రీరామ—ధర్మమిదివరకే విమర్శింపబడినది మఱల నది కాజాలదు.

శత్రుఘ్న—నాకు కాలవిలంబ మిమ్ము.

శ్రీరామ—అరగడియ నిచ్చెను.

లక్ష్మణ—అన్నా! నీవు నేడు రాముడవు కావుసుమా! క్రూరహింసయే? గర్భవతీమారణమే? అగ్నిసాక్షిగ పాలించెదనని నీ వొసర్చిన ప్రతిజ్ఞకుభంగమే? విమర్శనము జేయక, పాతకోపబాధితుడవై తమ్ములమాటల చెవినిడక, నీవుచేయు సకలలోక నిందాకర, పాపకర, పశ్చాత్తాపకర, హింసాకార్యమునకు దోడు మాకును ఘోరదుష్కృతవిషజ్వాలలఘటింప జూచెదవే? ఎందు బోయె నీధర్మము? ఎందుచనియె నీజ్ఞానము? నీవిట్టివాడ వగుదువని యొక్కనాడైన నేనెఱుగను, రామా! ఏల తేనెబూసినకత్తికైవడి మమ్ముల రౌరవాదినరకములలో బడద్రోసెదవు? అంత నీకు కనుబ్రేగైన నీ నిశితఖడ్గధారచే మాశిరంబుల గైకొమ్ము సంతసమున నిచ్చెదము.

శ్రీరామ—ఔరా! లక్ష్మణా! నీవు నాకుదమ్ముడవా? కటికపగదాయి వగుదువుగాక, నన్ను దూరెదవా? నాకు జ్ఞాన ముపదేశించెదవా? భార్య లోకనిందనీయురాలయ్యె. తమ్ములు పగతులైరి. ఛీ! మీముఖములు జూచిన పాపకరము. నేనేపోయెద. మీకేల కష్టము. మీరు నాకు దమ్ములుకారు పొండావలకు.

శా. ఘోరా! సోదరుడౌదువే? కఠిన నీచాలాప సంతాప కృ
ద్ఘోరాకార విరోధివౌదువు నిను న్దూరంగ నేలా? మహా
క్రూరంబో విధి చాలదయ్యెఁ; యనుజల్ గూడంపుశస్త్రావళుల్
కారే! వారిని విశ్వశించితిని శిష్టాత్ముండనై యక్కటా!

లక్ష్మ.——(రాముని కాళ్ళబడి) అన్నా! క్షమింపుము. పసితనమున కన్నుమిన్నెఱుంగక మాతల్లియందుగల ప్రేమచే మహత్తర శోకావేశమున నేమియో మాటలాడితిని. నాయపరాధమును మన్నింపుము. ఇదె నీయానతి చేయువాడ. ఆనతిమ్ము.

శ్రీరామ——(లేవనెత్తి కన్నీరు విడచుచు) లక్ష్మణా! నాకీలోకమే పాడై తోచుచున్నది. ఈ సౌధమును గిరగిర తిరుగుచున్నట్లున్నది. ఇంద్రియములు నావశముగాకున్నవి పొమ్ము. హా జానకీ! జానకీ! (మూర్ఛిల్లును)

(యవనిక పడును)

లవకుశనాటకము

※ ※ ※

తృతీయాంకము

ప్రథమరంగము

సీతాంతఃపురము ముందర పగడసాల

[ప్రవేశము : లక్ష్మణుడు]

(అనుబంధము 11)

సీ. పూర్ణగర్భిణి కాన పోద్రోసి యిహపర
 దూరుఁడై నరకంబుఁ జేరనయ్యె
చెప్పగా రాముండు చేసి యీపాపంబు
 శోకమే కన్నులఁ జూడనయ్యె
తల్లులఁ దమ్ముల తల్లడిల్లగ జేసి
 కులపాంసనుండనై తొలగనయ్యె
సాకేతపౌరులు శాపాగ్ని దహియింప
 జీవచ్ఛవంబనై చెలఁగనయ్యె
గీ. ఎదరు రానయ్యె నపకీర్తి పడగనయ్యె:
 చెనటి స్త్రీహత్య శిశుహత్య చేయనయ్యె;
 వంత విడదయ్యె; రఘుకుల మంతమయ్యె;
 జగతి దుఃఖపు చావింక చావనయ్యె;

ఆహా! లోకమునఁ బాపములకెల్ల నావాసస్థానముగ నా బ్రహ్మనన్ను సృజించె కాబోలు? నన్ను కడు ప్రేమ వెలరారఁజూచి కాపాడు తల్లిని, మా సుమిత్రా దేవితో నేమిటి,దక్కువకాని జననిని, కోప మనునది తెలియక నిరతానుగ్రహారంజిత కరుణాకటాక్షముల

బ్రహ్మాదుల నేలఁజాలు లోకజనయిత్రిని, మా సీతామాతను నా చేతులార నేనడవి నెట్లు డించివత్తును ? అక్కటా ! శ్రీరాముఁడు నిన్న భాగీరథీతీరమునందలి మునిపల్లియలయందు విహరింప సెల విచ్చియున్నాఁడని వచించిన వెంటనే మా జానకీదేవికిఁ గలిగిన సంతస మింతింత యనరాదుగదా! అప్పుడే పురమునందంతయు నీ దుస్సహాశోకరోదంతము వ్యాపించియున్నది. పురజనులందరు గజి బిజిగ లోకమే మునిగినట్లు తలంచి, కన్నీరు మున్నీరై పార, వీధు లందు గుంపులుగుంపుగ చేరి పరితపించుచున్నారు. అయ్యో! ప్రజ లందరు నన్నెంత కఠినాత్ముఁడని దూషింతురో కదా ? అలనాఁడు మే మయోధ్యాపురముఁ బాసి యరణ్యమునకుఁబోవునపుడు సుమం తుని నే పరిపరి నిందించినవాఁడు పరమపాపమున కొడిగట్టిన నన్ను నిందింపక మానుదురే! అయ్యో! ఉత్తమగజములు నిర్హేతుకము గనే తమ శుండాగ్రముల వంచి భూదేవినిఁగూర్చి మొరఁబెట్టు చున్నవోయనునట్లు తమదుఃఖములు సూచింపుచున్నవి. పెంపుడు పక్షులు, చిలుకలు, హంసలు మేల్కాంచిన వెంటనే ముచ్చటగ తేనియలొలికెడు పలుకులు పలుకక క్రిందబడి పొరలాడుచు, తల్లి లేని పిల్లలకై వడి తల్లడమొందుచున్నవి. కామధేనువులు ప్రాతః కాలపూజలనించుకేనియు నాశింపక కట్టినస్థలములందే తమ తమ యాహారమ లమూని శృంగాగ్రముల విదలించుచు, ముఖముయెత్తి కొని శోకించుచున్నవి. లేదూడలు లేపచ్చికల పారదోలి అంబా రవములుచేయుచు నమితదుఃఖమును ప్రకటించుచున్నవి. వేయేల భూమిపై బారు చీమలుసైతము పుణ్యాత్ములు తమకిచ్చు నూక లను తినక, కాళ్ళక్రిందఁబడి చావ నుంకించు చున్నవి. ఇదియం తయు లోకసహజమేకదా? బుద్ధిలేని సర్వజంతువులును మాజానకీ దేవిని విడువఁజాలక దుఃఖించుచున్న నాదేవదేవి, నాజనని లోకైక జననీత్వమును సూచించుచున్నదిగదా, అదే సూర్యుఁడుదయించు

చున్నవాడు ఇంకను మాజానకీదేవి రాదయ్యె. నానోసట వ్రాసిన యనుభవము ననుభవింపక తీరునా ?

[ప్రవేశము : సీత వస్త్రాభరణములతో]

సీత—లక్ష్మణా ! ప్రయాణమునకు సిద్ధముగ నున్నాడవా ? నేను కొంచమాలస్య మొనర్చినందులకు క్షమింపుము. మునిపల్లెలందు మునిభార్యలకు గావలసిన సొమ్ములు చీరలు తీసుకొని వచ్చుటకు కాలవిళంబమైనది.

లక్ష్మణ—(స్వగతము) అయ్యో ! ఏమి యీ వెఱ్ఱితల్లి సంతోషము? తన్ను గాల్పనున్న యగ్నిని తెలియక తానే కౌగలించు కొననున్నదే! అకటా ! యిట్టి నిష్కల్మషహృదయ నడవిపాలు చేయనెత్నించిన పాపాత్ముడను నేనుగదా? (ప్రకాశము) తల్లీ ! యిదే సిద్ధముగ నున్నాడను, ఇయ్యదే రథము సర్వసన్నాహములచే సిద్ధముగనున్నది.

సీత—అన్నా ! సౌమిత్రీ ! శ్రీరామచంద్రునకు నాపై నేడెంత కరుణకలిగెను ? నేనెన్నఁడో కోరిన కోరికను నేడుకొనసాగింప దలచి నిన్నంపెగదా ?

లక్ష్మణ—(ఊరకుండును.)

సీత—ఏమిలక్ష్మణా ! ఊరకున్నాడవు ?

లక్ష్మణ—అమ్మా ! ఏమియు లేదు. ప్రొద్దెక్కెనని చూచుచు నూరకున్నాడను. రమ్ము పోవుదము. వేగమే వెడలవలయు. (నిష్క్ర)

ద్వి తీ య ర ం గ ము

అరణ్యప్రదేశము

[ప్రవేశము రథముపై సీతాలక్ష్మణులు]

సీత—లక్ష్మణా ! ఇదియేమి ఘోరారణ్యములకు వచ్చితిమి ? ఇది గంగాతీరమునందలి మునిపల్లియలకు మార్గము కాదే ? త్రోవ తప్పితివా? లేక నేనే మరచితినా ?

లక్ష్మణ—(స్వగతం) నేనేమి ప్రత్యుత్తరమిత్తు? అయోధ్యాపురము దూరమగునట్లంతయు నాధైర్యసారము దూరదూరమగుచున్నది. అరణ్యప్రదేశము దాపునకువచ్చినట్లంతయు శోకదవానలంబునా దాపునకు వచ్చుచున్నది. ఏమిచేతు? (ప్రకాశము) జానకీదేవీ! ఘోరకఠిన పాపకార్యారణ్యముల జరింపహేమ్మనివిధి నానొసట వ్రాసియుండ నరణ్యములు గాక యుద్యానవనములు నాకు దారి నివనిచ్చునే?

సీత—అన్నా! ఏమినీమాటలు నాకర్థముకాలేదు! పాపారణ్యమేమి చరించుటేమి? వివరముగా వచింపుము!

లక్ష్మణ—(తలవంచుకొని యూరకుండును)

సీత—సౌమిత్రీ! ఏమి యూరకున్నాడవు! ఏల నీ యాననాబ్జము కళావిహీనమై ప్రతిపదియందలి చంద్రునివలె మాసియున్నది? లక్ష్మణా! వచింపుమా; నామానసరాజీవము సందేహవారి పూరంబునంబడి పరితపించుచున్నది, (నిమిత్తములను చూచి) అదేదుశ్శకునములు కనిపించుచున్నవి. ఈ దినము వెనుకకు మఱలిపోవుదము మఱల శుభదినముజూచి ప్రయాణమైనత్తుమట లెమ్ము లక్ష్మణా కంటివే! అమంగళసూచకంబులగు జంబుకములు మన తెరువంక పరికించుచు నశ్రావ్యధ్వనులను జేయుచున్నవి. నభోమణియగు సూర్యుడు ప్రకాశింపక, గుణములేనివాని విద్యాధనమువోలె మాసియున్నవాడు! పగటికాలముననే చుక్కలు పెక్కులు భూమిపై వ్రాలుచున్నవి! అల్లదే! చూచితివే! మనరథమునకు గట్టినయుత్తమాశ్వము లకారణముగ కన్నీరు విడచుచున్నవి. నామానస మేటికోనావశముగాకున్నది. అన్నా! నీకన్నుల నీరేల గ్రమ్ముచున్నది?

శా. మున్నా రావణు ఘోరశక్తిని ధరన్మూర్ఛిల్లుచో నాజిలో
సన్నాహంబున నింద్రజిత్తును వడిన్ జక్కాడుచో దైత్యులన్
ఛిన్నాభిన్నము చేయుచో నరయుగా చింతింప వోలక్ష్మణా!
గన్నీరేటికి గల్గె తండ్రి; చెపుమా కళ్యాణులే యందరున్.

లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! ఏల మాట పలుకవు? నా హృదయమున నంత
కంపిత ప్రాకృతస్వరూపమగు మహాసంతాపమెక్కువగుచున్నది. నేఁడే
డిదియో యపస్థానము గానున్నది. ఏ? నేఁడేల నీకిట్టి శోకము
కలిగెను? చెప్పుమా ఏమి కారణము? పతివ్రతాభామి
నులకున్ ఏమైనఁ గలిగెనా? సాధువుల, వృద్ధుల,
స్త్రీల నేమైనఁ బాధించితివా? లేక శ్రీరామునాజ్ఞ మీరితివా?
అసత్యమున కియ్యకొంటివా? అన్నరో! శ్రీరామునకుఁ గుశల
మేనా? భరత శత్రుఘ్నులకుఁ బ్రమోదమే గదా? ఊర్మిళా
మాండవీ శ్రుతకీర్తులకు కుశలమేనా?

లక్ష్మణ—తల్లిరో! ఆ వృత్తాంత మిప్పుడేల? గమ్యస్థానమును చేరిన
పిదప నీకే తెలియఁగలదు. ఆ దారుణము దలఁచిన నా మానసము
నీరై పారుచున్నది. నానోటినుండి నే వచింపఁజాల.

సీత—లక్ష్మణా! ఏమో నీ చారిత్రము విచిత్రముగానున్నది. నీ వేదియో
పాపకార్యమున కొడిగట్టి నన్నింటిదూరముకొని తెచ్చినట్లున్నది.
నీవు విన వృత్తాంతము వచింపవైతివా యీ పాపాచరణము నీ తల
పైన నుంచఁబడును. ఘోరారణ్యమున కొక్క యబలను గొని
తెచ్చుట యన్న సామాన్యమా కాదుసుమా? నీవు పరిశుద్ధుడవో
లేక కల్మషుఁడవో నాకుఁ దెలియదు.

లక్ష్మణ—(సీతపాదములపైఁ బడి) అమ్మరో! నీనాథుఁడు శ్రీరాముఁడు
నన్నాజ్ఞాపించిన సకలలోకగర్హణీయఘోరహింసా కార్యరూపకా
లాపమున కాలి, క్షణమునకు మాసిపోవు నాజీవితమును నికరితనతర
నిందావాక్య వజ్రధారిచే విర్దైనలచి వైచితివి. తల్లిరో ఎట్టిపాతక
కార్యమును నాపై సంరోపించితివి? ఎట్టి దుర్వాచ్య నిందకు నన్ను
పాత్రుఁజేసితివి? జననీ! శ్రీరాముఁడను నీమనోనాథుఁడు నాతలపై విడిచిన
ఘోరహింసారూపశాసనమును నిర్వహించి నీకు దుర్భరసంతాప
కారణుఁగూర్చి కలుషాత్ముఁడనై మనియుండవలసివచ్చె గదా యను
శోకభరంబు మదీయకంఠము బిగించి నిరుత్తరునిగాఁ జేసినందున

పరితపించుచుంటిని అదియు నాదౌర్భాగ్యవశమున నీ నిశితవాక్య ఖడ్గంబునకు నన్ను పాత్రునిఁ జేసె. తల్లికో! నీకుమదికెక్కిన శిక్ష విధింపుము. వలదనను; కాని నీనిందాభాషణ క్రూరకరవాలము నకు మాత్రము నన్నప్పగింపకుము. నే పరమపాపుఁడ, పరలోక దూరుఁడ పశ్చాత్తాపమున నెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడ.

(అనుబంధము 12)

సీత—అన్నా! స్త్రీచాపల్యమున, ఆతురభావమున, పరిశుద్ధమానసుడ వైన నిన్నెన్నియో నొవ్వనాడితిని క్షమింపుము. తండ్రీ! ఏమి ఏమి, శ్రీరాముఁడు నా పైనున్న మమత నంతయు వీడెనా? (నిశ్చేష్టయై) నే నే మపరాధ మొనర్చితి? నే నేమి చేయరాని చెయిదములఁ జేసితి. లక్ష్మణా! మనము వేగిరపడుచున్నది; శరీ రము తూఁగాడుచున్నది. చెప్పుమా! చెప్పుమా! ఉదంతమంతయు సవిస్తరముగఁ జెప్పుమా.

లక్ష్మణ—జననిరో! నానోటినుండి తదుదంతము వచింపజాల!నీ యాన తియు మీఱజాల. ఇంకేమి చేయుదు? లోకాపనిందకు తాళలేక నీనాథుడు నిన్ను ఘోరాటవిని విడిచిరమ్మని నన్నాజ్ఞాపించెను.

సీత—(ఆతురముగ) లోకాపవాదమా! నాపైనయా! ఎవ్వరు! ఏ వేళ ఏయపనింద మోపిరి? ఎవ్వరీ దంపతుల బాపుట కొడిగట్టిరి?

లక్ష్మణ—అమ్మరో! ఎవ్వడో మద్యపాసియగు నొకచాకలి తగవు లాడిపోయిన తనభార్యను పరిగ్రహింపుమని యూరివారు చెప్ప "నేనేమి రాముడనా పరవాసియైయుంటనున్న భార్యను పరిగ్రహిం చుటకు" అని నుడివెనట. దానికై శ్రీరాముడది యొక కొండగా మార్ఖ్యముపట్టి నిన్నిచట త్రోచిరమ్మని నన్నంపెను. నా ప్రాణ ములనైత మీఘోరకార్యాచరణమున గలిగిన పశ్చాత్తాపమున నిచే యడవిని ద్రోయ నన్ను నియమించెను.

సీత—హా! రామా! రామా! (మూర్ఛిల్లును.)

లక్ష్మణ—అయ్యో! ఈతల్లి మూర్ఛిల్లె, (శైత్యోపచారముల జేయుచు) అహో! ఇంతదుఃఖమునకు మూలము నేనుగదా! ఈసంతాపమెట్లు భరింతును? ఈతల్లి సంతాపము నెట్లు తిలకింతును?

సీత—లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! (లేచును)

లక్ష్మణ—అమ్మా! ఆపాపి లక్ష్మణు డిదే యిందేయున్నాడు. ఇంకను జీవించియేయున్నాడు. (అనుబంధము 13)

సీత—లక్ష్మణా! శ్రీరాముడు తన నోరార యీమాట లాడెనా! నానాథుం డిట్టి యపోహావార్తను విని నమ్మగలిగెనా! నాపైనున్న మమతయంతయు తొలగెనా? ఇది యంతయు తథ్యమని విశ్వసింప గలిగెనా! ఇది నిజమా! రామా! తారకనామా!

సీ. చిన్ననాటనుగోలె నిన్నె దైవముగాగ
నెన్నియుండిన భక్తి, నెన్నవలదె
అల రావణునిబాధ లన్ని నేనోర్చి నీ
కొఱకనై మనుట యిం తరయవలదె
బంధుల రాజ్యంబు, బాసి నేనీవెంట
కానకువచ్చుట కాంచవలదె
అనదయే, దీనయే, అబల గర్భిణియంచు
నను బ్రోవ సత్కృప కలగవలదె

గీ. మనసు రాయియె నీకు నో మనుజపాల
భువన నుత నామ రవికులాంభోధిసోమ
దానవవిరామ సత్కృపాధార సీమ
రమ్యగుణధామ శ్రీరామ రామరామ.

లక్ష్మణా! శ్రీరాముడు, నామనః కాముడు, ఆనందధాముడు, నన్ను సందేహించెగదా? నీయట్టివారు చెంతనుండియు ఇదితగదనియు

నిట్టిది కలదాయనియు! జెప్పకపోతివా! శ్రీరామా! ఆ బాల్యమునుండి
కడుప్రేమనిండార, పెన్నిధానమునవలె, ప్రాణసమునవలె నన్నెంతో
యు యరయు నామనోనాథుడే నాకిట్టి యపకారము నొనరించి నట్టడవిని
ద్రోయ నింకెవ్వరు చెప్పువారు! ఇంకెవ్వరు నమ్ముచువారు!
అయ్యో! 'రామ' 'రామ' యనెడు రెండక్షరములజపము చేయుచున్నను
'రామ' యనినుడివినవారి నాత్మబంధువులుగా నెంచుచును ఆ రామ
మూర్తినే మానసకమలాసనమునకు పీఠమునసిడి దైవముగాఁ బూజించు
నామనశ్శుద్ధి నించుక నరయడాయెగా! శివధనువు దునుమాడిన వేళ
మొదలు సహకారసల్లాపములనుగాని, శైశవక్రీడావినోదము విడ
నాడి, జననీజనకుల గారాబులాలికేసి సుసంపుష్పలకులనైన తృణీ
కరించి పుట్టినింటివాసమును త్యజించి; ఆత్మబంధువుల నావలద్రోలి
తన్నే సర్వస్వముగా భావించు నామనస్థైర్యము తెలియడాయెగా!
తానడవి కేగుతఱి, ముఱిపెంపు రాయంచల లేపలుకుల కులుకు
జెందుదాననయ్యు సింహశార్దూలాది ఘోరమృగారావములకైన
నోర్చి. సంపెంగ తేనియల కాలువల దాటుట కెంతయో ప్రయా
సము జెందుదాననయ్యు దుస్తరభాగీరథీ ప్రవాహసంతరణంబున
కైననోర్చి. భీకరారణ్యముల తనవెంటరా, తన్నే ప్రార్థించుట
యోచింపడాయెగా! నాయాత్మశుద్ధినరయగోరి, 'అగ్నిజ్వాలలపడు'
మని తననోటినుండిమాటవచ్చినను రాకమునుపే భీకరానలంబున
బడుటవిచారింపడాయెగా! అజరుద్రాదులు నాసౌశీల్యపాతివ్రత్య
ములచాటించి యుగ్గడించుట నైతముకనుగొనడాయెగా! వినోదము
చేయుచు తాను కనుపింపకపోయినపుడు నదియే జగత్ప్రళయమని
భావించు నాప్రేమను తలపడాయెగా! లంకలోనుండునప్పుడైన ప్రళ
యార్కబింబముబోలె, నొక్కరికి తేఱిచూడరాకుండ కాలరుద్రుని
కంటిమంటవలె నెవ్వరికిని చేరరాకుండ నాత్మపాతివ్రత్యమును
కాపాడుకొన్న నాసాధ్వీచారిత్రమునించుకైన మదినిగొనడాయెగా

సౌమిత్రీ! అంత తనకు గోపమున్నఁ బరుషరవాలమున నింతింత ఖం
డించియైనను బరమసంతోసమును భరింపుచుంటినే! నే మని యుం
టుట తన కిష్టము లేకున్న, హాలహలవిషము తనచేచేత నిచ్చియుం
డిన నదియే పరమామృతముగ గ్రోలుచుంటినే! నే నెంత కనుమ్రవే
గైన మఱల 'నండుమన్నిగుణాఢ్యమున సతి నుతియు' మని శాసించి
యున్న నాతని సంతోసమునకై పడుచుంటినే! అయ్యో! నా
కియ్యాలించువారలేని లోకనిందను నాతల్లనైననిడి, నవమాసాంత
ర్వర్తినై యున్న నన్నుఁ దప్పు త్రోసెకదా! నే నెట్లు భరింతును!
ఎవ్వరితో మొఱలిడుదు! ఏమహాత్ముల శరణొందుదు! అకటా!
నా పైదయ లేకున్నను నాగర్భమున వృద్ధినొందుచున్న నా శిశువు
నందైనఁ గనికరము లేకపోయెగా! అయ్యో! పరమశాంత
శ్రీనిధియగు శ్రీరాముఁ డిట్టివాఁడని భావించి యుంటినిగాని కఠిన
స్త్రీశిశుహింసకుఁడగునని యెక్కనాఁ డెఱుఁగను. నిరుపమాన
సద్గుణభూషితుఁ డని మాతండ్రి జనకుఁడు కన్య నిచ్చెగాని యిట్టి
గోముఖవ్యాఘ్రమనియు, నిట్టిగంధము పూతకత్తియనియుఁ దెలి
యకపోయెగదా! లక్ష్మణా! ఇక నీవు పొమ్ము, తండ్రిరో! నీవదినె,
నీవు భక్తి సేవించుజానకి నీఁక మఱచిపొమ్ము. మాయత్తగారగు
కౌసల్యాసుమిత్రాదిదేవులతో నాకడపటి యభివాదముల వచిం
పుము. తమకుఁ జెప్పక వచ్చినందున తగుఫలమనుభవించితి ననియు
'మీకోడలగు సీత మీయెడ నేమి యపరాధము జేసియున్నను
మన్నించి బ్రోచిన మరణవేళ సంతోషమున బ్రాణముల విడుచు
ననుము. అన్నరో! భరతశత్రుఘ్నులకు నాయాశిషంబుల దెలు
పుము, 'మీశుశ్రూషల, మీభక్తిపూజల, మనసార గైకొను
భాగ్యము లేదయ్యెనుగాని మీవదినె సీత ప్రసవించి ప్రాణముల
విడువనున్న' దని చెప్పుము. అన్నరో! మీయన్నతో, సీత, నీవు
దృణీకరించిన సీత, నీయట్టివానికి సైతము నిష్కరుణ గలిగించిన

నిర్భాగ్యపుసీత, సమభక్తిభావనతో నీపాదారవిందములనే ధ్యానించుచు, నీవుచేసిన మహోపకారమును మదిదలంచుచు, నీ దయాగుణమును కొనియాడుచు ప్రాణములబాసె'నని వచింపుము.

సీ. అరయ కౌసల్యాది యత్తల నడిగి నా
వందనంబుల నీవు పలుకు మన్న
భరతశత్రుఘ్నుల కరయ నాకడసారి
దీవనలను నీవు నుడువు మన్న
మా రామచంద్రుతో మరణవేళను తన్ను
నడిగితినని నీవు నుడువు మన్న
ఇంకనైన నపకీర్తి యేమియు లేక తా
హాయిగ నిద్రింపు మనగదన్న

గీ. తన్ను దైవంబుగా నమ్మియున్న కాంత
కకట ప్రతిఫలంబిదియె యంచ గదన్న
తనదు యుపకృతి మరువనెంచ గదన్న
మహిని యీజానకి నింక మరువకన్న.

'చాకలివానిమాటలే వేదమంత్రములుగా దలంచిన నీదయారసమును మిక్కిలికొనియాడె' నని తెలుపుము. ఇకనైనను చల్లగ నిద్రింపుమనుము. ఏయపవాదమును లేక సుఖముగానుండుమనుము తనకే దయగలిగిన చచ్చి పరలోకముననున్న నన్ను నెపుడైన స్మరింపుమనుము. జన్మజన్మాంతరమునందైనను నిన్నే తనకు పతిగా చేయుమని వేనవేలు దేవతలకుమ్రొక్కె ననుము. ఏదిలేకున్నను చచ్చునపుడొకటి ప్రార్థించితిననియు, ఆ వేదన మాతండ్రి జనకరాజునకు జెప్పి పంపుమనుము దివ్యనీలనీరదసంకాశమై, నీరజవిలాస సుందర నేత్రారవిందమైన తనమూర్తిని నామానసమున ధ్యానించుచుంటి ననుము. నాయందు చూపినదయ నింకెవ్వరి యందును చూపవలదని మాత్రము ప్రార్థించితి ననుము. తనమనసునకు దెలియని లోకనిందల నమ్ముట ఆత్మసాక్షి లేదా యనియు, మానస

శుద్ధిని క్షణక్షణమును తెలుపు అంతస్సాక్షి లేదాయనియు, సర్వ
కార్యముల నిద్రయుం దెలియుచు మానవుని కాపాడగల జీవ
సాక్షి లేదాయనియు, తానెంతనిందనాపై మోపినను వారైన
నాపరిశుద్ధత నొకప్పుడైన తెలుపుదురని వచించుచు నాయంత్య
కాలపాదాభివాసము జేసి నాజీవితమును తనపాదములకు కానుకగా
సర్పించితినని నుడువుము లక్ష్మణా! పోయిరమ్ము.

అన్నా! నేనెంత నిన్ను నొవ్వనాడియున్నను వానిని మదియందుంచ
కుము. నీ యుపకారము నీజన్మమున తీర్పంజాలక పోయితినిగదా?
ఉత్తరజన్మమునసైనం దీర్తునంట లెమ్ము. నాకై యెంతయోకష్టిం
చితివి. నాకై నిద్రాహారముల మానితివి. వాటి నన్నింటిని నే
మఱువను. కన్నపుత్రునిబోలె నున్న నీతో మాటలాడనైతిని.
నిన్ను గన్నులార [illegible]నైన జూడనైతిని. అకటా! నాకెవ్వరు
దిక్కు? నాగర్భస్థకుమారుల కెవ్వరుదిక్కు? ఓ శ్రీరామా!
తారకనామా! వైకుంఠధామా! నామానసకామా! రావే!
నామొఱాలింపవే! అయోధ్యా? ఈనాడు నీఋణము నాకు
దప్పెనా హా! రామా! రామా! (మూర్ఛపోవును)

లక్ష్మణ — అయ్యో! పరమనిర్భాగ్యలక్ష్మణా! నీవు నేడెట్టికార్యము
చేయ బాల్పడితివి? అమ్మరో! జానకీదేవీ! నావలననీకెట్టి యిడు
మలు గలిగె? దశరథరాజేంద్రుని పెద్దకోడలివై, విజ్ఞానధనుడగు
జనకరాజేంద్రుని కూర్మిపుత్రికవై శ్రీరామభద్రునకు పట్టపుదేవివై,
సకలప్రపంచమును రక్షించు తల్లివై, నీ వెట్టియిడుములంబడితివి?
నిన్ను నే నెట్లు నట్టడవిపాలుచేసి పోవుదు! విధిలేదు పోవనేవలయు
నా కానతిమ్ము తల్లీ! నిన్ను విడనాడి నేబోవుట యమపట్టణము
నకుగాని యయోధ్యాపురికిగాదు. (పోబోవ)

(అనుబంధము 1 *)

సీత—లక్ష్మణా! పోయెదవా? పోయెదవా? హా! రామా!

(అని పలుకుచు మూర్ఛిల్లును)

లక్ష్మణ—(మరలవచ్చి) అయ్యో! ఈ దేవి దుఃఖము నే నెట్లు తిలకింతును? శ్రీరామశాసన మెట్లు మీరుదును? నేనేల నా సుమిత్రకు జన్మించితిని? కట్టా! పుట్టినప్పటినుండియు పరపరనోలలాడునాయట్టివాని జన్మమే ఫలము సాధించును? అకటా! లోకములఁగన్నతల్లిని, అయోధ్యాప్రజలఁగన్నతల్లిని సమరక్షించుతల్లిని నే నెట బాయుదును?

సీ. జనకరాజేంద్రుఁడు జ్ఞానగర్భమునందు
చెన్నార పెంచుచునున్నతల్లి
పాలుపారు ప్రేమచే భూసతీమణి చెంత
ముద్దులపుత్త్రియై మొనయుతల్లి
చల్లనితల్లియై యెల్లరనొకమాట
యైననాడని శాంతమలరుతల్లి
పరిశుద్ధవజ్రంబుఁ బోలె నేదోషంబు
వేలఁజూపఁగరాక వెలయుతల్లి

గీ. కరుణఁ గలతల్లి లోకముల్ గన్నతల్లి
వేదములదల్లి వేద్యుల వెలయుతల్లి
తల్లులకుఁ దల్లి ముమ్మూర్తితనరుతల్లి
పరగ మాతల్లి మాతల్లి బాయఁగల నే.

ఓ జానకీదేవీ! అనవరతము రాజరాజులు, వారిచే వేఁగులు నిజశిరః కిరీటమణి మాలికలు భూమిసోక వందనంబులిడ మకుటమణిమయపీఠముల వెలరారు నీ పాదారవిందములు నేఁడు క్రూరమృగభక్షిత జంతుశవములపై ప్రకాశింప వచ్చెగా? సనకాదిమునిమానసేందీవరములపై శ్రీరామవామాంకపీఠముపై, వేదసీమంతినీసీమంతవీధిపై రాగరంజిత లీల భాసిల్లు నీ పావనశరీర మీ కంటకసముదయమున బడవచ్చెగా?

సీ. నినుజూచి కదల నేరని మృగంబులు నీకు
గాన్పు చేసెడివారె కన్నతల్లి
చరియించు భల్లూకసతులు పేరంటపు
ముత్తైదువలె నీకు భువనజనని
కనరాని యీముండ్లకంపల నీడలు
రమణీయనగరులే రామపత్ని
వెక్కసంబుగదోచు నక్కలకూతలు
పుణ్యాహఘోషమే భూమిపుత్రి
గీ. వేడికన్నీటముంచు నీ యేడ్పువినము
ఒప్పు సీమంతపుంసవనోత్సవంబె
మాత, యోత్రిభువనభూత, మహితజాత
నితరగుణజాత, యోసీత, పరమపూత.

అకటా! జననీ! పుట్టినది మొదలెన్నియో దుఃఖములను గాంచుచున్న
దానవుగాక యొక్కనాఁడైనను సుఖమనునది లేకపోయెగా?

సీ. పుట్టినదాదిగా పొరిదుఃఖములెగాక
యావంత సుఖమొందవైతివమ్మ
అత్తవారింటిలో నమర భోగములున్న
నడవిత్రోలుటె నీకు నాయెనమ్మ
రఘురామపత్నివై రహిసింటనొకనాఁడు
నలరనుండగ నేరవైతివమ్మ
శ్రీరాముతోఁగూడి గృహమున సుఖముల
ననుభవించగ నోచవైతివమ్మ
గీ. ఇంతి యడవిని నెట్లు చరింతువమ్మ
ఎంచి ప్రాణము లెట్లు భరింతువమ్మ
చేరి యక్కట విధియెంత చేసెనమ్మ
మరల నెప్పుడు మిమ్ముల మనుతునమ్మ.

ఓ భాగీరథీతీరంతరువులారా! ఓ శార్దూలభల్లూకాది వనమృగములారా! ఓ యరణ్యలతాకుంజములారా! మీరు నోచిన పుణ్యము నేను నోచనైతిగా? ఈలోకమాత ఈజగత్కల్పవల్లి, ఈ సాధ్వీమతల్లి సేవించి భక్తిచే నామె కాశ్రయమిచ్చి మీరెనలేని పుణ్యము గట్టుకొనుచున్నవారు, నాకట్టి భాగ్యము లేదయ్యెగా? అయ్యో! మా దేవదేవిని, మా జానకీదేవిని వలకప్పగించి పోవుచున్నాడ, మీరెట్లు కాపాడెదిరో? మీరెట్లు నాతల్లికిసూరట కలిగింతురో కదా? అకటా నాకు పోవుటకిష్టము. ఈ జానకికి గడపటి నమస్కారముచేసి పోయెదగా?

సీ. తొలిజామునను నేలేచి లలితభక్తిని జేసె

పరగ ప్రాతఃకాలవందనంబు

పనివేళ లక్ష్మణా! యసి పిల్చి సన్ముఖుడై

వాసి నేచేయు సద్వందనంబు

వనిలోన ఫలములు గొని తెచ్చి యర్పించి

వరదాస్యమున జేయు వందనంబు

సుమము లాజ్ఞయై మనుపుచోం బుత్రుని

భంగి నే సల్పెడు వందనంబు

గీ. ప్రణుతులు ... లు రాఘువపత్ని నీకు

అమితవందన ములు జగిపంబ నీకు

దివ్యసాష్టాంగనుతులు రామదేవి నీకు

పెక్కు మ్రొక్కులు భూదేవిబిడ్డ నీకు.

అయ్యో! ప్రాతఃసంధ్యాకాలములయందు త్రికాలాభివాదముల నేజేయు మా సీతామాత మందహాసభాసురముగు సంపూర్ణానుగ్రహమున దన కరాబ్జమును నాశిరముపై నిడి మంగళాశిషంబులు నిచ్చుట గాంచితిగాని యిట్లుఘోరతరశోకమున మూర్ఛిల్లియుండుటగాంచ నైతినిగా? ఓపాపహస్తములారా! ఇన్నిదినము లే తల్లిని పూజించు

చుంటిరో, వింజామరలనుబూని, పాదారవిందముల ధరించి, శ్వేత
ఛత్రములగ్రహించి యేలోకమాత ననవరతము భక్తి సేవించి ధన్యు
లగుచుంటిరో, అట్టి రామచంద్ర సామ్రాజ్య లక్ష్మిని మీరీనాడు భీకరార
ణ్యమున ద్రోలి భయంకర వన్యమృగముల పాలుజేసి పోవనుద్యమించి
తిరా? అక్కటకటా! సూర్యవంశక్షీరవారాశియందు నిరతకలుష
హాలాహలముబోలె నే నేల జన్మించితిని? శ్రీరామచంద్రుఁ డిప్పుడు
కలిగినకోపమున సీత నడవులఁబెట్టిరమ్మనఁగాఁ జేతులార విడచిన
వాఁడను నేనుగదా? నేనట్లు చేసిపోయిన వెంటనే నన్నెంతయో
నిర్దయాత్ముఁడని నిందింపఁడా? అమితక్రోధోద్భవోర్మి మాలికలం
మనోవారిధిని సంచరింప నల్లన్నమాత్రమున నిట్లుచేయ బాడియే
యని దూషింపఁడా? భరతశత్రుఘ్నులు కన్నతల్లిని కారడవుల
ద్రోలిన పాపాత్ముఁడని నాపాపపుమోము జూతురా? కౌశల్యాసుమి
త్రాదులు మాకోడలికి బడరానియిడుముల నొడఁగట్టిన కూళుఁడనే
యని నన్ను పరిపరి దూషింపరా? అయోధ్యాపుర జనులందఱు
నాబాలగోపాలము నన్ను తేరిచూడక తమకన్నీళ్ళచే నాకు శాపోదక
ములిచ్చుచు లోకనిందిత దుష్కర్ముఁడని దినదినము నాప్రాణము
లకై ప్రలాపించరా? జనకరాజేంద్రుఁడు వీఁడెట్టి పుణ్యహీనుఁడని
దూరీకరింపఁడా? అకటా! ఎందుకు గానివాఁడనైతిని? ఎంతయుపసం
దల పాలైతిని? ఎట్టిదుర్భర కలుషాత్ముండనైతిని? ఎట్టిపరహేయ
నరకపాత్రుఁడనైతిని. పుణ్యదూరుండనైతిని. రామునకుగానివాఁడ
నైతిని, బంధువులకు రోతగలిగించితిని, తల్లుల కెడమైతిని, తమ్ము
లకు దూరుఁడనైతిని. వేయేల! సర్వలోకములకు దూషణీయుఁడ
నైతిని. పాపపుమోము జూపక బరమనీచుఁడనై కలకాలము
దుఃఖమున నశించి నశించి యిహలోకమున బాయవలసివచ్చెఁగా?
అక్కటకటా! ఇపుడు కదలాడు పంచప్రాణములారా! నన్నేల
బాయకున్నారు? ఇపుడింత పరితపించుచున్న కటికమానసమా!
నీవేల పగిలిపోకున్నావు? సర్వపాప నిచయాలవాలమగు ఓదూష

ణీయులక్ష్మణ శరీరమా! నీవేల కుళ్ళి నీర్సై మంటఁగలియుచున్నావు! ఓజానకీదేవీ! నేఁడుమమ్ముల బాసితివా? అయోధ్యాపురభాగ్య లక్ష్మీ! మాకు దప్పితివా? సకలపుణ్యపరిశుద్ధజగన్మాతగో! నాతో నొక్కమాటాడవే. హా! భరింపజాల! అయోధ్యాపురమా! నిన్ను నేచూడజాల. జీవింపజాల. సకలాగ్నివిమపగ్వాత సర్వశార్దూల సమస్తాయుధములారా! నాపై యేల మీకు దయకలిగెను? దేవ వర్గములారా! పక్షిసముదయములారా! మానులారా! నక్షత్రము లారా! మీరు మా సీతాదేవిని రక్షింపుడు. పరేతలోకమున నున్న దశరథభూపాలచంద్రమా! నీకోడలిని నీకప్పగించి పోవు చున్నాడ, నీవేరక్షించుకొనుము. హా! సీతా! రామా! పరమ నిర్భాగ్యలక్ష్మణా! సీతా! (మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

తృతీయరంగము

భాగీరథీతీరారణ్యము

[సీత పరుండియుండి లేచును]

సీత—(నలుదిక్కులఁజూచి) లక్ష్మణా! లక్ష్మణా! పోయితివా? పోయితివా? ఇక దిక్కులేనిదాననైతిని. ఎందఱు బంధువులు కలిగియుండియు తుదకు దిక్కులేని యడవిని చచ్చుటాయెగా? నీచములగునాప్రాణములనైన బాయుటకు లేదే? ఈపాడుగర్భము నా కెక్కడి శత్రువయ్యెను? లోకోపవాదమా! నీవు నా కెక్కడ దాపురమైతివి! రామా! రఘుకులధామా! నేడేల నాకు రాముడవు కాకపోయితివి? లంకలోనున్నపుడుకొంత కాలము నే కేతాళ లేనివాడ విపుడు మద్వియోగము నెట్లుకలకాలము భరింతువు? అలనాడనసూయ నీతోవచించిన యుపదేశమును మఱచితివిగా? నీయట్టి క్రూరమానసు లెందైన నుందురే? నిరపరాధిని నన్నింత బాధించెదవా? ఆబాధ నిన్ను బాధింపక మానునా? నీవుచేసిన

ఘోరకార్యము నిన్నెన్నఁడైన నపగనొందింపక మానునా ? నిన్ను
నమ్మినందులకు మంచి ప్రతిఫలమిచ్చితివి. నీవు చేసిన బాసలకు మంచి
ప్రయోజనము నొసంగితివి. రాముడు దయాళువు. రాముడు సద్గుణ
ధాముఁడనుటకు మంచియోగ్యతను గల్పించితివి నేను
చచ్చినపుడైన నీధర్మమును నాధర్మమును జగమెఱుఁగుఁ గాక.
నాశవమునుఁ జూచిన ప్రతిజంతువును నాసౌశీల్యమును పరీక్షిం
చునుగాక! నీవు వంచకుఁడవు. కఠినుఁడవు. పరుల మాటలను
నమ్మెడివాఁడవు నిన్ను బ్రహ్మ నాకొఱకై సృజించెఁగాబోలు.
నీవును, నీతమ్ములును, నీతల్లులును సుఖముగా నుండుఁడు. నాగతి
యెట్లయిన నేమి? నన్నింతగాసినొందఁజేసినందుకై సర్వశక్తి, సత్య
శక్తియైన నిన్ను దుఃఖమున ముంచదా ? (యోచించి) అకటా!
మారామచంద్రుని దూషించుచున్నదాననే ? మారాముఁడా
సూర్యవంశకలశవారాంబుధిసోముఁడా తారకనాముఁడా దూషిం
పఁదగినవాఁడు ? కాఁడు కాఁడు. కాకున్న దీనికేమనవలయు ?
అయ్యో! పురాకృతపాపఫల మనుభవింపక పోవునే? పరమశాంతశ్రీ
నిధియగు శ్రీరామచంద్రునంతటివానికి సైతము నాపైనిష్కరుణ
కలుగవలయునన్న నాదుర్విధి నేమందు అకటా! శరీరముతూలెడు
అంగములుకంప మొందెడిని ఇంద్రియములు నావశముకాకున్నవి.
అకటా! నిలువజాల తాళజాల, భరింపజాల, రామా! శ్రీరామా
ఏల కావింపవు ? రాజలలామా ! ఏలనన్నారడింపవు ! కోదండ
రామా! ఏల దూరము పోయెదవు ? తారకనామా ! నన్ను చేర
రావే ? వలదు వలదు, నాపైకోప మూనవలదు. నీవు కనిపింప
కున్న నీసీత ప్రాణముల భరింపగలుగునే? నీరజవిలాససుందర నేత్రా
రవిందమగు నీమోమందమ్ము నొక్కపరి నను దిలకింపనిమ్మా! నా
ప్రాణపంచకమును కానుకఁగొనసైన యొక్కపరి నీదర్శనభాగ్య

మొసంగుమా? అయ్యో! ఈనిర్భాగ్యురాలి కింకెక్కడి శ్రీరా
ముఁడు? ఇంకెక్కడి సంతోషము ?

ఓజనకా! న న్నేల యింతకాలము పరిపాలించితివి ? సకలసురాసుర
మానవవర్గహృదయ సంస్తవనీయలోక ప్రకాశితసత్యమా? నేఁడేల
నావంతఁ బాపవైతివి ? నిరతచరాచరజీవజంతుస్థాన విరాజమాన
పరబ్రహ్మచైతన్యమా ? నేఁ డేల ధర్మాధర్మముల వేరుపఱుప
వైతివి? బ్రహ్మాండకల్పనాధురీణచతుర్ముఖుఁడా ! న న్నేల లోక
భారముగ సృజించితివి? ఓభూసతీరత్నమా? సప్తకులాచలసముద్ర
పరిభాసురవైన నీవు న న్నేలగంటివి! నాదుఃఖమునుచూచి యేల
యుపేక్షించియున్నదానవు! నే నిక్కంపు పతివ్రతనగుదునేని, మా
రాముఁడు సత్యప్రతిజ్ఞుఁడగునేని భూదేవీ! కొనిపొమ్ము నన్ను నీ—
(లోపలనుండి తాళుము తాళుము)

[ప్రవేశము శీఘ్రయానమున వాల్మీకి]

వాల్మీ—జానకీదేవీ! తాళుము, తాళుము.

ఉ. తాళుము తాళుమమ్మ మ్మఱిదాల్పగ నేటికిచాలునమ్మ మ
మ్మేల తెగించి నీవు ఇటు లేటికి శోకము గ్రైనమ్మ యో
బాలరో! ఆత్మహత్య గడుపాపము దెచ్చు గదమ్మ జానకీ
చాలును సాహసంబిక విచారము మానగదమ్మ యమ్మరో.

తల్లీ! ఎంతటి సాహసకృత్యమున కుద్యమించితివి ? ఈ కానల కేల
చనుదెంచితివి ?

సీత—మానిచంద్రమా ! ఆ యుదంతము నే నచింపజాల.

వాల్మీ—అమ్మరో ! నీవు చెప్పకపోయినను నాజ్ఞానదృష్టిచే నేనం
తయు నెఱుంగుదును. అపవాదభయమున నీ నాథుఁడు రామచం
ద్రుఁడు నిన్నడవులకు నంపెగా ? నిన్నపరాధినిగా నెంచెనా ?
ఎక్కటా ! యేమి కాలముహిమ !

సీ. బ్రహ్మాదులనుగన్న మాతవౌ నీవైన
నేమూర్ఖ జననింద నెన్నిరమ్మ
ఎన్ని న నేమాయె నినకులేశుఁడు దాని
నెన్నఁడి నెట్టుల నమ్మెనమ్మ
నమ్మెఁబో నదిగాక నమ్మిపోఁజగ నిన్ను
తల్లిరో యెటుబాయ నలచెనమ్మ
తలఁచెఁబో నదిచూడ దగ్గరంబుకాదన
కడవుల నెటు నిన్ను విడచెనమ్మ

గీ. నారి మాపురఁ బెద్దలు లేరటమ్మ
అరయ మీయత్త కౌసల్యయైనఁ దనకు
బుద్ధియేటికి చెప్పకఁ బోయెనమ్మ
ఇంక మాయమ్మ యది నూరడిల్లునమ్మ.

(అనుబంధము 15)

దేవీ! నీవు పరాశక్తివి కావా? సంకల్పమాత్రమున సర్వమును చేయగలవు. సర్వమును నాశన మొనర్పగలవు. సీతారాములుగా నుద్భవము జెందిన లక్ష్మీనారాయణులగు మీకు వియోగము ఘటిల్లుట మాబోటివారికి నీదర్శనమబ్బుఫలము కలిగియుండుట చేత నేకదా? తల్లిరో ! ఇచ్చటనే నా యాశ్రమమున్నది. కొంతకాలమిందు మీ నివాసభాగ్యము నాకొసంగుము నన్ను కృతార్థుని జేయుము.

సీత—వాల్మీకిఋషిచంద్రమా! నదీప్రవాహమున బోవువారికి తెప్ప దొరకినట్లపారదుఃఖప్రవాహముల పడిపోవు నాకు నీయనుగ్రహమను నౌక తెప్ప దొరకెను. అవశ్యము మీపుణ్యాశ్రమమున మీయానతియగువఱకు వసించి నాశరీరమును బవిత్రము చేసికొనియెద. అయిన—

వాల్మీ—జననీ! సంశయింపకుము. కాలమొక్కరీతి నుండదు. నీకై మరల శుభకాల మెదురుచూచుచున్నది; నిమ్ము నేనంతయు వచించెద.

సీత—భాగ్యము. (నిష్క్రమింతురు)

చతుర్థరంగము

వాల్మీకాశ్రమమున నొకకుటీరము

[ప్రవేశము : సీత]

(అనుబంధము 16)

సీత—ఆహా! ఇక్కడికి దాదాపున మూడు సంవత్సరము లయినది నా మనోనాథుని యుదంతము తెలియక. నాకీజన్మమున శ్రీరామ చంద్రుని ముఖము దిలకించుభాగ్యము కలదో లేదో తెలియదు. ఈవాల్మీకిమునిచంద్రునియాశ్రమమున నాకేకొఱంత లేక యుండి నను నానాథుని విడనాడిన లోకమే నాకు పాడై తోచుచున్నది గదా! ఆమునిమందారుడు 'అమ్మా! నీనాథుడు రామభద్రుడు క్షేమముగా నయోధ్యయందున్నాడని నన్ను పరిపరి నూరడించు చుండును. నాకు జనించిన 'లవకుశు' లను కుమారులను కడు గారాబమున బెంచుచున్నవాడు. వారికి వివిధ విద్యాసారము బోధించుచున్నవాడు. ఆహా! ఈకుమారుల గాంచిన మనసున నున్న దుఃఖమంతయు మాసి వారి ముచ్చటల నాలించుటవలన లోకమునే మఱచుచున్నదానను. వారుకొంచెము కనుమరుగైన యెప్పటి శ్రీరామవియోగమువలన గలిగిన దుఃఖమే నేనున్నా నని పైనజేరి నను బాధించుచున్నది గదా?

(లోపలధ్వని—17 వ అనుబంధములోని పల్లవి)

అల్లదే! నాకుమారులు లవకుసులు వచ్చుచున్నట్లున్నది.

[ప్రవేశము: [illegible]]

([illegible] 17)

సీత—([illegible]) నాయనా! ఇంతసేపెక్కడికిపోయి యుంటిరి?

లవ—ఎక్కడికి పోదుమమ్మా! మా తాతగారగు వాల్మీకులవారొకు పాఠములు చెప్పుచుండిరి. అవియన్నియు నేర్చుకొని వచ్చునప్పటి కింతిసేపయినది,

సీత—నాయనా! మీ తాతగారు వాల్మీకులాశ్రమముననేయున్నారా?

కుశ—లేదమ్మా! వారు మనకొరకే ఇప్పుడే యాశ్రమమునకువచ్చిరి.

సీత—అయినను మీరింతవరకు వారివద్ద పాఠములు నేర్చుకొనుచుంటి మని చెప్పితిరే! అది యసత్యముగాదా?

లవ—అసత్యమేలనమ్మా? వారు ఉదయమే వచ్చియే యుండిరి; మేము పాఠములు నేర్చుకొనుచునే యుంటిమి;

సీత—'వారివద్ద' అని చెప్పితిరే!

కుశ—వారియాశ్రమమున నుండుట వారివద్ద కాదా?

సీత—కుమారులారా! ఎన్నివిన్యాసములను నేర్చితివిరా ?

కుశ—అమ్మా! మన మింకనెన్ని నేర్చుకొనవలయును?

సీత—నాయనా! మీరు విద్యాబుద్ధుల నేర్చుకొని యొద్దైన నుద్యోగము సంపాదించిన మనము పట్టణము జేరుదమట లెమ్ము.

లవ—తల్లీ! విద్యాబుద్ధుల నేర్చుట యుద్యోగమునకేనా! ఆ యుద్యోగము మిక్కిలి పరతంత్రముగాదా?

కుశ—అట్టిపరతంత్రుడగు వాడేమి లోకోపకారములు జేయును ?

గీ. అవని తనదేశ సోదరులకు సాయమొసగుచు
నెసగు పరతంత్రతను ద్రోయ నగునమ్మ
విద్య కుద్యోగమె ఫలంబెమి గానమ్మ
అపుడు మనదేశ మభివృద్ధి నందునమ్మ.

సీత—(స్వగతము) ఆహా! ఏమి యీ పసికూనల మనోదార్ఢ్యము ? (ప్రకాశము) నాయనా! మంచిగుణము ఇట్టి గుణములే బాలుర కుండదగినవి. ఇవి యెచ్చటనుండి పట్టుబడియె?

కుశ—జననీ! మొన్న మాగురువులు మాతో రామాయణకథను బాడించుచు దానియర్థమును జెప్పిరి. అందులో యెవడో రాము డట! ఎంతగుణవంతుడు! ఎంతసత్యవంతుడు!

లవ—ఆయన దేవుడని మనగురువు చెప్పలేదా?

సీత—(కన్నీరునించును)

కుశ, లవ—అమ్మా యేల ముఖము వంచుకొంటివి?

(అనుబంధము 18)

సీత—ఏమియు లేదు నాయనా! ఊరక కండ్లు మండుచున్నందున కన్నీరు వచ్చినది.

కుశ—చూడుమమ్మా! వీడు మొన్నచిన్న యేనుగుపిల్లను బట్టి యెంతో భాధించుచుండ నేనెంత వలదనినను విన లేదు.

సీత—(లవునితో) ఏమినాయనా? నిజమా? అట్లు చేయరాదు. ఒక రిని భాధింపరాదు.

లవ—అమ్మా! మాయన్న మిక్కిలి పిఱికివాడు. నే నా యేనుగు నెక్కి కొన్ని దుష్టమృగములజంపితిని. వీడు 'వలదు; వలదు' అని చెప్పుచుండును. ఇట్టి పిఱికివారున్న దేశమున కేమిప్రయోజ నము? ధైర్యమును దేశబలమును గలిగి, బుద్ధిబలము నుపయోగ పరచి, మనము పుట్టిన దేశమునకును, మన ప్రభువునకును సహా యము జేయవలయునుగదా ? అట్టివారుగా కెవరో పనికిమాలిన వారు పుట్టుట తల్లుల కడుపుచేటుకదా?

(అనుబంధము 19)

సీత—లవకుమారా! నీగుణమును నీధైర్యమును, మెచ్చతగినవే కాని దుడుకుతనము మాత్రమువలదు.

[ప్రవేశము : ఒక మునిబాలకుఁడు]

ము — బా — అమ్మా! మా గురువులు వాల్మీకులు వచ్చుచున్నారు.

సీత — నాయనగారు వచ్చుచున్నారా? మంచిది.

ము — బా — (నిష్క్రమించును.)

[ప్రవేశము : వాల్మీకి]

(సీతయు లవకుశులును నమస్కరింతురు)

వాల్మీకి — అమ్మాయీ! క్షేమముగ నున్నదానవా? మునికామినులు నీకుఁ జక్కగ పరిచర్యఁ జేయుచున్నారా? బీదవానియింటికి రమాదేవి వచ్చిన ట్లీమునికుటీరమునకు నీవు చనుదెంచితివి. తనయా! లోక జననివైన నీకు మా యాశ్రమ వృక్షములనీడ నివసించుట యెంతయు కష్టతరముగా నుండునేమో కదా! తల్లీ! నీవీ మునిపల్లె నుండుటచేత నిచ్చటివారందఱు నిదియే విష్ణులోకమని భావించుచున్నవారు. ఏదో యొక కారణమున నీకు మాపైఁ గల యనుగ్రహ భాగ్యము కలిమి కలుములదేవివైన నీ విచ్చటికి వచ్చితివి గాని లేకున్న మాబోఁటివారికి నీ దర్శనమబ్బునా? మా యాశ్రమమున నీ వెన్నియో కష్టముల నొంది యుందువు, అయినను చింతిల్లకుము. కొలదికాలములోననే నీదుఃఖమున కంత్యము రాఁగలదు. నేను బ్రహ్మలోకమునకు సర్వతోముఖ మహాయజ్ఞమును చూడబోవలయు. మఱల శీఘ్రకాలములోననే వత్తును. అంతవఱకును నీ వాశ్రమమునందు ప్రతిదినవర్తిష్యమాణ ధర్మకార్యముల నెల్లను నాయానతిచే నిర్వర్తించుచుండవలయును. అతిథిపూజల యందు, అభ్యాగతుల నారాధించుట యందును, మునిభార్యలను జక్కని నేమనం బొనర్చుచుండుము.

సీత — జనకా! అవశ్యము తమ యానతిమేఱకు నిర్వర్తించెద. నీ దయావలోకమున నేగదా నే నెంత దుస్తరదుఃఖముల పాలైనను

జీవించియుందునటు? [illegible] నేని [illegible]

త్సముద్రము [illegible] ! [illegible] జ్ఞానో[illegible] దేశ

మప్పుడప్పుడు [illegible] త్తాత్పర్యా

నగుచుంటిని. మఱల [illegible] దినముల

లెక్కించుచుందును.

వాల్మీకి — జననీ! శీఘ్రకాలములోనే [illegible] గాక!

నే నుపదేశించిన ధర్మోపదేశములు [illegible] రామాయణకథ నప్పు

డప్పుడు మీ తల్లియొద్ద [illegible] నాశ్రమమున

కే యుపద్రవమును [illegible] నే పోయి

వచ్చెద, భద్రము. (నిష్క్రమించును)

సీత — కుమారులారా! ఏదీ రామాయణకథ మీ తాతగారు ఉపదేశిం

చితి మంటిరే కొంచెము పాడుడు చూతము

(అనుబంధము 30)

సీత — (కన్నీరునించును.)

లవ — అమ్మా! అమ్మా! ఏమట్లున్నావు? ఈ కథ నీకు బాగుగ లేదా?

ఏల కన్నీరు నించెదవు!

సీత — ఏమియు లేదు నాయనా!

లవ — అమ్మా! మాగురువులు చెప్పిన రామాయణమునలో 'సీతాదేవి'

యనియున్నదే; ఆమెపేరే నీపేరు పెట్టియున్నారు చూడమ్మా!

సీత — ఔను నాయనా! ఆమెయు నావలెనే యొక నిర్భాగ్యురాలు.

కుశ — అదేమమ్మా అట్లనెదవు? ఆసీతాదేవి కావలసిన నిర్భాగ్యురాలు

కానిమ్మా. నీవేల య్యెదవు? నీ కుమారులము మేము లేమా?

ఈమూడులోకముల నొక్కనిమిషములో జయించి, నీయనుగ్రహ

మొక్కటియున్న, నిన్ను చక్రవర్తినిగా జేయమా? ఇంకొక్కమారి

యిట్టిమాట లాడకుము. అమ్మా! మఱచితి, ఆకథలో రాముడట!

దేవుడట! విశ్వామిత్రుని శిష్యుడట! తనభార్య నెవ్వరో యెత్తుకొని పోయియుండ కోతులను గూడి వెదకించి సముద్రమును దాటి యెన్నియో దినములు కష్టపడి, ఆమె నెట్లో తిరిగి తెచ్చినాడట చూడమ్మా! ఆయన దేవుడైన గాని, ఆయనకు ధనుర్విద్య బాగుగా వచ్చినట్లు లేదు లేకున్న శబ్దభేది బాణము గూడ, నాము దివ్యాస్త్రములు ప్రయోగించిన ఆ యాగాశ్వమును విడిపించి తెచ్చి మనయెదుట బడవేయువా? ఆసీతాదేవిని దోచుకొని మనయొద్ద విడువవా!

లవ—ఆ బాణములు నాకిప్పుడు చేతికెట్లు వచ్చెను?

సీత—కుమారులారా! పెద్దల నెన్నడును దూషింపరాదు మహాపాతకము. ఇంతకును ఆయన మనదేశమునకు రాజు, మీకు తండ్రితో సమానుడు.

లవ—ఆయనయేనా రాజు! మా తండ్రి కాడా? కాకున్న మేము చేసెదము.

కుశ—అమ్మా! మాతండ్రి యెక్కడనున్నాడు?

(లోపల 'జానకీ దేవీ' అని శబ్దము)

సీత—అదిగో? నన్నెవరో పిలుచుచున్నారు. నేనుపోయివచ్చెదను. కొంచెము నిలిచి మీరుచుండుడు. (నిష్క్రమము)

(వెంటనే లవకుశులును నిష్క్రమింతురు యవనిక పడును.)

పంచమరంగము

అయోధ్యాపురము – రాజనగరు

[రాముడు శయనించియుండును లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు ప్రక్కన ప్రవేశించియుందురు]

శ్రీరామ—ఆహా! ఈపురి సమస్తప్రాణులున్నను నవియున్నియు మా జానకి వెంట పోయిన ట్లీనగరమంతయును నాకన్నులకు పాడైతోచు చున్నదిగదా? సీతా! అలివేలుమంగ ప్రాతా! పుట్టినప్పటినుండి పుణ్యసాధ్వీమణియగు నిన్ను హింసలబెట్టి యిపుడు నీవు భూమిపై

నుండరాదని తలచి నట్టడవిని ఘోరమృగములవాత వైచితిని గదా ! నీపాలిటి పాపదేవతనై నీవెంటనంటి నిన్ను హింసించుటకు బ్రహ్మనన్ను సృజించియున్నాడు. అయ్యో ! దుర్గంధకూపముబోలె, శూలభూమివోలె! నరకలోకముబోలెనన్ను యీపురినెట్లు చరించి జీవించి, ప్రాణముల భరియించువాడ ?

సీ. నిండుగర్భిణి కాన మండునగ్నిలోఁ ద్రోసి
యేమని జగతి చరించువాడ !
అబలయే సాధ్వియేయనక నమ్మినభామ
నడుకానవైచి యెట్లుడరువాఁడ !
భోగంబు, భాగ్యంబుఁ భూమిని, దేశంబు
కోశంబు నింకెందుఁ గూర్చువాఁడ !
తపియించి కృశియించి ఖేదంపువిషమునన్
దహియింప యింకెట్లు తాళువాఁడ !

గీ. అంతట నాభాగ్యఫలరాసి నటవిఁద్రోలి
నరకకూపముఁబోలు నీధరణి కెట్లు
కాంచువాఁడ ప్రబోధంబు కాంచువాఁడ
ఎట్లు లసువు మేన భరించువాఁడ.

లక్ష్మణా ! అయిన సీత జీవించియున్నదని నీకు నమ్మకముగలుగదా.

లక్ష్మణ—దేవా! గర్భభారమున నలసములై, భవద్వియోగ గర్భభారమున నత్యలసములై ; అపనిందాజనితశోకగర్భభారమున నత్యలసతరములై, నీయట్టి విజ్ఞానశిఖామణి నైతము తన్ను సందేహించెనుగదా యనుతాపము నత్యలసతమములై యున్న శరీర, ప్రాణమానస జీవము లాతల్లికి తెలియక మితిమీరి యెందేగునో తెలియకుండబోలును. అయ్యో! నీవలనగదా యింత యనర్థముగలిగె ? రఘుకులముపాలిటి యదృష్టదేవతయే యీనాటికి మముబాసెగదా? ఆతురతభావమున యుక్తాయుక్తముల విచారింపవైతివి. ఈ

సమస్తకార్యముల భారమంతయు మూటగట్టి నాతలపై బెట్టితివి. ఇపుడు పగచిన ప్రయోజనమేమి? అయ్యో! ఆ దేవి బాష్పజల పూరితనయనము లింకను శూలములై బాధించుచునే యున్నవి.

సీ. అనురాగపూరంబు నలరించె నేకనుల్
దశరథకోడలై తనరునాడు
భయభక్తిరసముల పరగించె నేకనుల్
పురిబాసి యడవికి బోవునాడు
ప్రళయాగ్నికీలలై రావణుదహియించె
నేకనుల్ లంకకు నేగునాడు
కరుణాసుధావృష్టి కపివలిసుతు నించె
నేకనుల్ ముద్రికనిచ్చునాడు

గీ. కుళలమిపుడు నేకనుల్ విభుం గూడునాడు
అట్టి కన్నులు బాష్పధారాళి మునిగి
నిఖిలలోకంబులడర మున్నీటముంచె
నినకులేశ్వర! యేమందు విధికృతంబు

శ్రీరామ—లక్ష్మణా! నీ వెంతదూరినను తక్కువయే యగు సుమా! విధియే! లోకాపవాదమున బడుటకంటె మృతియే మేలని వెను దీయక నా ప్రాణలక్ష్మిని, నా యర్ధాంగ లక్ష్మిని విడచితిగాక యూరక పరిహాసమునకు విడచితినా?

శత్రు—అన్నా! అట్టి యపనిందకోడికై యట్టిఘోర కార్యము జేయ వలయునా? ఈకార్య మాచరించినమాత్ర మిదియొక యపనింద కాదా? అంత విధిలేకున్న వేరుభవనమున నామెనుంచి ప్రస వించిన వెనుక బంధుల యింటికి బంపియుండరాదా? ఏల యిట్టి యవాచ్య, పుత్రవంశఘాతుక, క్రూరకార్యమునకొడిగట్టవలయు!

శ్రీరాము—శత్రుఘ్నా! నే నంత యవిచారమున నీ కార్య మొనర్చితి ననుకొంటివా! ఈగ్రామమున సీత యున్నంతకాలము, జనులు

మెచ్చుటకుగాను [illegible] కాని యంతరమందు ప్రేమ[illegible] స్పర్ధ యగుచు [illegible] బంధిన కులము [illegible]?

లక్ష్మణ—అట్లని నిరపరాధ[illegible] నిందు చూడాలిని [illegible]? [illegible] మద్భుతమ[illegible].

శ్రీరామ—లక్ష్మణా! [illegible]! [illegible] పావనియనుట నా[illegible] ఆ సాధ్వీమణి నిష్కల్మషమానస [illegible] దోపదుగాక సకల ప్రపంచమునకు తెలియ[illegible]! అట్టిపూత చారిత్రను నేనుఘోర గహనములు ద్రోలు[illegible] జనులెంతయో కలత కటపడి అయపవాదమూలమును నాశనముచేర్చి వారికి సైతము పశ్చాత్తాపము గలిగించి యామె సత్కీర్తి పూర్వాధికముగా జగమున వెల్లడిచేయుదును. అందువలన నేనును నా వంశమున రఘుకులమును, ఆ జానకి[illegible] జగత్ప్రశంసనీయ స్థితినొందుదు మను [illegible] చేయగ[illegible] యిది నామృత్యు దేవతా మహోత్సవ సూచకమని నే నెఱుంగ జాలక పోతినా?

శత్రు—దేవా! ఇట్టి విషమపరీక్ష చేయుటలో యమ[illegible]సవతీమణి ఆ సుకుమారలతాంగి, ఆ దేవదేవి గొంతుకసిగ్గమై యుండిన నెట్లని తలపవై తివిగదా?

శ్రీరామ—శత్రుఘ్నా! లక్ష్మణా! లోకపావనమై లోకాలిలమహిమో పేతమై లోక సన్నుతమై యొప్పు రఘుకుల మన్యాయముగ నశించునని కొంటిరా? నాపట్టపుదేవేరి, నా ధర్మసాక్షిణి నా తపః

ఫలరాశిన్యాయముగ నాశనమొందుననిన నాకెన్నటికిని దోపదు, అట్లు కాకున్న నేడు లోకమున ధర్మదేవతయే నశించె నను కొనుడు. సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయములే కలుగ వను కొనుడు. ఇంక నన్నీవిషయమున బ్రశ్నింపకుడు.

లక్ష్మణ—దేవా! లోకారాధ్యుడవైన నీయాశయము మేము తెలియజాలుదుమే? నేననినట్లులనే సర్వశుభములు కలుగుగాక! మాజానకీదేవి సుఖప్రసూతయైపుత్రునుగాంచుగాత! ఇప్పుడైన లోకాపవాదము తొలగినదిగదా? పౌరులందఱునాచాకలివానిని వెదకినంగాని వాడు దొరకడయ్యె. వానిపేరును, నూరును మన యూర లేవట. వాడెక్కడనుంచివచ్చెనో, యెక్కడికి బోయెనో యద్భుతముగా నున్నది. మాకు వచించిన భద్రుడు సైతము నాటి నుండి మనకు గనుపింపడయ్యె. ఇదియంతయు వాని మాయయే యని పౌరులందఱు వానికై వెదకుచున్నారు నీయిష్టార్థసిద్ధియయ్యెగదా? ఇంకనైన వెదకించి పిలిపింపుమా మాసీతాజననిని.

శ్రీరామ—కానిమ్ము! ఇంకను కొంత కాల మేగవలయు.

లక్ష్మణ—ఇంక తమకు యజ్ఞదీక్ష ప్రారంభమగును మొన్న వసిష్ఠ లశ్వమేధయజ్ఞమును చేయుమని మీకానతివ్వలేదా?

శ్రీరామ—లక్ష్మణా! నిజము. ఆరావణసంహారజనిత బ్రహ్మహత్యా దోషములు బాపికొనుటకై యశ్వమేధము చేయవలసివచ్చినది. రేపు బృహస్పతివారమే దీక్షాబద్ధుడ కావలయు. అశ్వము వెంట మనశత్రుఘ్నుడే యరుగవలయును. మఱచితిని; మీరు భరతునితో వచింపుడు యజ్ఞమునకు దగు సన్నాహముల జేయుమని, ఇక మీరు పొండు.

లక్ష్మణ, శత్రుఘ్న—భాగ్యము. (నిష్క్రమింతురు)

శ్రీరామ—అకటా! నే నెట్టి కఠిన కార్యమును జేసితిని? నట్టడవుల పాలుచేయుకాలమున, నాయబల, యాశిరీషకోమలాంగి, యా

కోమలహృదయ తెర తెరలై పర్వతోపమానములై వచ్చు శోక విషకీలల నట్టిహృదయము పగిలి చచ్చెనో, లేక వడివడి పరతెంచు నడవిమృగంబుల వాత బడియెనో? కని చూడరాని కన్నవారి యపనిందావాక్యముల నాలించి, విసిగి ప్రాణముల వీడుటకు దెగించి గంగానదిలో బడియెనో! లేదేని నిండుగర్భవతియగు నాపతివ్రతాతిలకమును ధర్మదేవతయో, మునులో రక్షించిరో తెలియదుకదా? ప్రేయసీ—జానకీ!!!

సీ. జననింద నినుఁ జెంద మనమందు కడుగుంది
జనకనందని యెంత వనటఁ బడితొ
వనిఁ జేరి నినుఁ దూరి నను దూరి బలమూరి
వేసారి సతి యెంత వెతలఁ గనితొ
కడుజాలి పడితూలి చెడుబాలి వడిఁ దోలి
పుడమిపైఁ బడి యెంత పొగలఁ గనితొ
బలుచింతఁ గనలేక బలవంతమున లేక
యిలలేక కలికి నీ వెందుజనితొ

గీ. ప్రాణనాయకి, జానకి, పావకీన
భానుదాయకి, మామకభావమందు
నిలిచియును నిట్లుగాదింపవలవ దింక
సుగుణగణజాత యోసీత సూరివినుత.

శా. ఓ రామామణి! చిత్రకూటగిరిలో నొప్పారు పూఁదోటలో
నీరాడన్ నది కేనుబోవ ఘనమౌ నెయ్యంబునన్ రాఘవా
ఓ రామా! యని నన్నుఁ బిల్చెదవనిన్ యొక్కింత నే తాళినన్
గ్రూరారణ్యమునొంది యిప్పుడెటులన్ రోదించితో స్రుక్కితో

మ. అకటా! కాననొ జాహ్నవీతటగతాహారాంచితానోకహా
సుకరారణ్యమృగావళుల్ వనటచే శోకింప నాసాధ్వి జా

నకి మందాకిని యెందుఁజొచ్చెనో, యరణ్యప్రాంతభూమాత! నన్నిక
నైనఁ గొనిపొమ్మటంచు ధర నిర్వేదత్వమున్ జెందెనో.

అకటా! ఈసూర్యుఁడు జానకీ పరితాపంబు చూడనేరక నపరాంబుధి
జేరుచున్న వాఁడుకదా!

చ. తనకులముద్ధరించుసతి, తన్ను బవిత్రుని జేయుభామ, నం
దనునకు కాంతుఁడీర్చు వరతామరసేక్షణ, యాత్మమిత్ర పా
వనకుల ప్రేమపుత్రి, నతిపావనికానల ద్రోసినట్టి పా
పుని గనరాదటంచు రవిపోక్క పరాంబుధి గ్రుంకె నక్కటా.

అయ్యో! తనమిత్రుఁడైనమిత్రుఁ డస్తంగతుఁడైనను నీపాపిచందురుఁడు
పొడుపుగొండుపై నుదయించుచున్న వాఁడుకదా!

మ. తనమిత్రుండు తొలంగిపోవ జగముల్ తాపాంధకారంబునన్
మునుగన్ సత్పథమెల్ల కాంతిదొరగన్ ముంజేతులాడించుచున్
ఘనదోషాసతిమెప్పుకాఁడు ద్విజులన్ గారించుపాపుండు నా
వనజాతంబులపైది చంద్రుఁడకటా ప్రాగద్రిపైఁ దోచెడిన్.

సీ. మున్నీట నలరించి మున్నీటసుతయిల్లు
మున్నీటగారించు మిన్నగాదె
చిచ్చుకన్ దొరతలఁజొచ్చి యాచిచ్చుకఁ
దొరసాని సవతిపైఁ బంపలేదె
సద్వంశంబునబుట్టి సద్వంశంబునుగ్రుక్క
సద్వంశరంబార్చి చంపలేదె
జేజేలసామికి జేజేలఁజేసి జే
జేనొజ్జకుం గీడు చేయలేదె

గీ. లోకమెల్లను దుఃఖంబులోన మునుఁగ
సంతసించుట నీకు నైసర్గికంబు
జడులకెందైన నపకార సరణికలదె
కఠినచిత్తుల కెందైన కరుణఁగలదె.

ఆహా! ఈ మందమలయానిలములుసైతము తనపుట్టుక సింహాసనవిచా రింపక నన్ను గాసిజేయుచున్నాడుగదా ?

చ. పరులమెలంగఁ బుట్టుచు నపారిబలంబునవారసంబిని పు
ష్కరిణుల పద్మినీనళతగాంచి విచారముఁ జేయఁగరూపహీనుఁడై
యొరులను తానుదుర్గుణము నొందిన దక్షిణుఁడౌ ప్రభంజనా!
అరివయి తేల నాకుఁ గననాపదవేళను శత్రువుల వలెన్.

అయ్యో! సర్వభూపాలయచక్రవర్తినియగు జనకతనయను ప్రసవమహో త్సవ మరణ్యభూమియందు భల్లూకశశకములచే సర్వర్తింపఁబడ వలసెనుగా ? దురదృష్టములకెల్ల నెలవగునాయట్టివానిని చేబట్టుట చేతనేగదా యాసాధ్వీమణి కిట్టియెడతెగని యాపదలుకలిగెను? జనకుడు దుస్తరారణ్యములగాపురము చేయుటకై నాకు దన తనయనిచ్చెనా ? అక్కటా ! అనువ్రతి, అనన్యధాజీవన, అధిక తేజోవిజ్యోతి, అనుపమాన పురంధ్రీపూత గతిన హింసల బెట్టితి గదా? అయ్యోహింస సైతముకాదే? కంటకములు నషముపైచి, అపవాద వాక్యసూలములు గ్రుచ్చి నాసిద్ధయూశాసనరూపదవాన లమును పురికొల్పి నా కఠినతర వాక్య శిలాఫలకముపై మోది, నలచి, విరచి, దహించి, గ్రుచ్చి హింసించితసిగదా? ఇట్టిపాపుండు లోకమునందుండగలడే? అకటా! నాకేల నీయయోధ్య? నాకేల రాజ్యసిరి? నాకేల రాజ్యభోగములు? నేనును బోయి నాజీవి తేశ్వరి నివసించు నాకానలకేగి ఆయుభవమ్మృదుల, పరిశుద్ధ తనూలతచే పవిత్రతరమైన కాననభూమి నసువుల విడిచెదగాక! అక్కటక్కటా ! ఆనాడు వనవిహారము తరి పలుకరించిన పలుకులే యాత్మభావము లాయెగా ? ఒక్క మాటైనను నాడి తివా? తరియిట్టిదని వృత్తాంతమైన వచించితినా ? అయ్యయ్యో ! ఘోరకిరాతకృత్య మొనర్చిన యపరాధిసైతము ధర్మనిమర్శన కాలమున తన నిర్దోషిత్వమున స్థాపించు సంపూర్ణ స్వాతం

త్యమున కర్తనైయుండ నాయర్ధాంగియగు దౌర్భాగ్యము కతన
కదా, నావామభాగమునను న్న నాదేవజీవన యగు నా కెఱుగని
యనాథయయినదానిని నిష్కల్మషమానసను, పరిశుద్ధ చారిత్రను,
వినయ మిట్టివనిదైన నరింపక — మోహవిధ్వాంసము కంటకారణ్య
ముల ఘోరఘాతుక సర్పసముల బాలి బడవైచితి. అయ్యో!
నా నిర్దయాశాసనమూపదవాలము తన్ను నిర్దహించు చున్నను
నొక్క మాటయైన ననుమాటని సుగుణోపేతయే! మదీయ క్రూర
తరశాశన నిర్వహణమునకై యీప్రపంచాపాక్ష్య హాలాహలము నేవి
పరమశాంతమున గ్రోలిన పతివ్రతాతిలక మే! అక్కటకటా యీ
తాపమున కెట్లు తాళుదు? ఈదుఃఖ మెవ్వరికో వచింతు? ఈ శోక
మెవ్వరితో మొఱవెట్టుదు? ఈ తాపము యీ యంతర్దహన
తాపము నెట్లోర్తు? నాటుల నిజన్మమహాన నా సేవదేవిని నాయర్ధాంగ
లక్ష్మిని నెట్లుగాంతు? జానకీ! నిన్ను కారడవుల దోలిన నీ కఠి
నుడు నీనాథుడు నిజఘోరతరహింసా రూపకిరాత కృత్యమునకు
బ్రదికియే క్షణక్షణమునకును పశ్చాత్తాపమరణతాపముల ననుభ
వించుచునే యున్నాడు. అహో! లోకమంతయు జానకీమయము.
ఎందుజూచినను దే వస్తువును పరికించినను, బాష్పజలపూరిత
నయనముల నా జీవితేశ్వరి రూపమే. నను జూచుచు నా దుఃఖ
మును పరిహసించుచున్నది. జానకీ! జానకీ! నీవు దుర్భరసంతాప
మును గూర్చిన కఠినాత్ముడని పగసాధించుటకై నను బాధింప
సాగితివా? అయ్యో! యిదియా నన్ను హింసింప సమయము-వలదు
ముగుమా యీవిషమపరీక్ష? నేనీసంతాపమును భరింపజాల-వలదు
నను బాధింపవలదు. రక్ష్మా యీ విషమ పరీక్షనుండి నా సంతాప
మును చూచుచుండియు మిన్నకుండుట న్యాయమా? నాథుడెట్టి
వాడైనను నతులభక్తి పూజాసపర్యలకు పాత్రుడే యగు గదా!

నన్నూరడింపవా? తాపాంధకారమున దరిగానక శోకపశ్చాత్తాప బాధితుడగు నీ నాథుడు నినువేడుకొనుచున్నవాడు అయ్యో— యింకనునాపై కరుణకలుగదా? మద్వియోగ దుఃఖమొకటి యనుభవించితిగాక నావలె నిమిషనిమిషమునకు నను దుఃఖపశ్చాత్తాప వేదనలసైత మనుభవింపనే. అలనాడు, లంకలో, నగ్నిగుండము జొచ్చినపుడైనను నిండుప్రేమ మందహాస భాసుర సుందరవదనారవిందవై నన్ను క్షమించితివే? ఇపుడీకాఠిన్యము నీ కెట్లు పట్టువడెను? ఏల నాసంతాపము దీర్పరావు యేల నన్నూరడింపవు నీ ఘోరకిరాతకృత్యముచే నీ క్షమాగుణమును సైతము మీరుచున్నదా? ఆహా! తాళజాల జానకీవిరహితమగు నీ ప్రపంచమున జీవింపజాల. నా యర్థాంగి నా మనోహారిణి లేని యీ ధరణిని యసువులభరింపజాల. లోకమంతయు జానకీ మయమైయున్నను సంతోషదేవత యెల్లెడల తాండవమాడుచున్నను నాకు మాత్ర మీ ప్రపంచము, జలాశయము బాసిన మీనమునకు బోలె దుర్భరమైయున్నది. జానకీవిరహితయగు నీ భూదేవి నన్ను భరింపజాలకున్నది. ఆహా! అదే నామనోహారిణి మందహాసమున నన్నాహ్వానించుచున్నది. ఆహా! నన్ను క్షమించితివా! నా కిరాత కృత్యమును మనసార క్షమించితి ననుకున్నదానవా? ఆహా! ఏమి నీ పాతివ్రత్యమహిమ? ప్రేయసీ ప్రేయసీ పోవకుము. పోవకుము ఇదే వచ్చితి అయ్యో! పోయితివా! వలదు జానకీ జానకీ పోవలదు రమ్ము ఆహా వచ్చితివా! రమ్ము నిన్ను విడువను యింకెందు పోవగలవు ఆహా పోయె. మరల నామనోహారి పోయె, జానకీ జానకీ— తా-ప-ము, భా-ధ, రమ్ము-హా-తా-ళ-జ-ల. జా-న-కీజా-న-కీ

(మూర్ఛిల్లును) (యవనిక బడును)

•

లవకుశ నాటకము

* * *

చతుర్థాంకము

ప్రథమరంగము

అరణ్యప్రదేశము

[ప్రవేశము : లవ-కుశులు]

కుశ—తమ్ముడా ! చూచితివా ! ఇదిగో ! ఖడ్గమృగ మొక్కటి చను దెంచుచున్నది. పోయి దానిని మొదట ఖండింతము. ఇట్టిమృగము లాశ్రమవాసులను మిక్కిలి బాధించును.

లవ—వలదురా ! దీనినిబట్టి యింటికి దీసికొనిపోయి మొన్న మనము సింహమును వేసితిమే యాబోనులో వేయుదము.

[ప్రవేశము : ఖడ్గమృగము]

కుశ—అట్లే కానిమ్ము (అని దానినిఁ బట్టుకొందురు.)

లవ—అన్నా ! ఇక్కడచూచితివా ? దీని శరీరమున బాణము నాటి యున్నది. పాప మెవ్వరో దీనిమేన శరమును వేసియున్నారే ?

(అని బాణమును తీసివైతురు.]

[ప్రవేశము : మునికామినులు]

1 స్త్రీ—(జనాంతికముగా) ఏమాశ్చర్యమిది? చూచితివే! వీరు ఖడ్గ మృగమును బట్టియున్నారు ! (ప్రకాశముగ) బాలకులారా ! ఇదియా దుడుకుతనమునకు వేళ ? ఇది యేమి జింకపిల్ల యనుకొం టిరా ? ఇది ఖడ్గమృగము. దీనిని మొట్టమొదట విడువుడు. ఇది కొమ్మున బొడిచిన మిక్కిలి యపాయకరము.

3 స్త్రీ——మీరెప్పుడును నిట్టి తొందరలలోనే యుండుచున్నారు. తల్లి దండింపదు. మిక్కిలి గారాబమున బెరుగుచున్నది. వాల్మీకులు చూచి నవ్వుచుందురు. మొదట దానిని విడువుడు.

లవ——మంచిబుద్ధిశాలినులు. మీకేమి విద్యయా బుద్ధియా? మీరు విద్య నేర్చుకొన్న స్త్రీలనుగనుక చెప్పుచుండెదరు. ఇట్టి దుష్టమృగములను మననివ్వరాదు ఇది మాస్వామియును జేయబూనదు కావున దీనిని మేము విడువము. స్త్రీలకు విద్యనేర్పియుండిన వారు తమ బాలురకు ధైర్యమును నేర్పి వారికీర్తిని వృద్ధిచేయుచుందురు. మన స్త్రీలకు "విద్యకూడదు విద్యకూడ" దని మనవారు పశువులుగా జేసిరి. అందువల్ల దేశ మెన్నటికిని వృద్ధినొందజాలదు.

చ. తరుణుల సన్మతిభాసిల సుబోధనసీమ సుహృద్విద్యలన్
ధరణివివేకమున్, విపులధైర్యము, దేశమహోన్నతత్వమున్
తిరముగనొంద భర్తసుఖదీప్తి వెలుంగదె నాకుమబ్బదే,
సురుచిర దేశవృద్ధియును చొప్పడదే ఘనధైర్య మబ్బదే.

సీ. గురుశిక్షితానంత గుణపుత్రబోధన
ప్రియమాన సూనసోపేత మాత
దేశసేవాబోధ దీప్తపోషణపుత్రి
ఘనదేశభక్తి సంజనని జనని!
రణకాందిశీక పుత్రోంచితధైర్యసం
ధానసద్భావమతల్లి తల్లి
రాజభక్తిప్రబోధ రాజితగుణమాన్య
కోమలు తానొనరించు కొమ్మయమ్మ

గీ. ధరణిసాహస, సత్కృపా, దాన, ధర్మ
సరసవిద్యోపకారతాసర్వసమత
లరయబోధించి మమతల నారజేయు
నఖిలసన్మాన్య గుణధన్య యానుకాంత.

కుశ——అందులో బాపకామినులకు నింటిలోని గోడయే దయ్యముగా గనుపించును, ఇంత తెలిసికొనజాలరా? ఈమృగము మమ్మెమైన

జేమజాలియుండియు నిట్లు మాచేజిక్కి యూరకుండునా? ఊరక మాట్లాడక పోండావల.

1 స్త్రీ——ఏమి పిడుగులురా వీరు? మంచితండ్రికి బుట్టితిరి.

[ప్రవేశము : జనకుడు శీఘ్రయానమున]

(అనుబంధము 21)

జనక——(బాణమును సంధించి) మునిబాలకులారా! దారి విడువుడు. ఈఘోరమృగము మిమ్ముల బాధించును. నేనిప్పుడే దీనిని బాణమున ఖండించెదను. తొలగిపొండు.

కుశ——ఎవరయ్యానీవు? వైదికపుమాటలాడుచున్నావు? దారియేమి? విడచుటయేమి? మొదట మీయూరిదారి బట్టుము.

గీ. అమిత విక్రమమార్తాండు లగుమ భూమి
కంటకావళి బరిమార్చు ఘనులయెదుట!
శ్రాద్ధభోజన వికటహాసంబుఁ జేయు
వైదికులఁబోలె మాటాడ వలవదింక.

లవ——ఓహో! వచ్చిసమృగములను వేటాడెడి శూరుడవా నీవు? భళీ వీరుడన్ననీవె!

జనక——(స్వగతము) ఆహా! వీరెంత నిర్భయముగా మాటలాడుచున్నారు? ఈ పసికూనల నిల్లెలనొంటరిగా తలితండ్రు లరణ్యమున విడచియుందురు? ఔరా! పసిపాపల తేజమెల్లెడల వ్యాపించి వాసిగాంచి నా కద్భుతము జనింపజేయుచున్నదిగదా! (ప్రకాశము) బాలకులారా! మేము క్షత్రియులము; కావున దీనినిసంహరింప నేవలయు. ఇది మిక్కిలి భయంకరమగుమృగము, నాబాణముచేత తొలుత నేయర్థము వచ్చినందునమీరు దగ్గరనున్నను మిమ్ముల భాధింపలేదు, ఇకనైనను తెలిసెనా?

లవ——అయ్యా! మేమును క్షత్రియులమే! ఇది మాచేజిక్కినది. ఇది యేమియు నీచే జావలేదు. ఊరక గాజులవాని మర్యాదయేలచేసి,

కొందురు ? మేము దీనికోరలఁబట్టి నిలపితిమి. ఇదిగో చూడుము.
(అని క్రొంచెము కోరను విడుతురు. ఖడ్గమృగము పరుగెత్త నుంకించును.)

జనక—చూచితిరా పోవుచున్నది. కనుక నేనిచా రావలతొలగిపొండని నేను జెప్పుచున్నాను. ఇది నావలనభయమున మిమ్మేమియు జేయజాలకున్నది. నేనుక్రొంచము దీనిని విడచిపోతినా మీకు ముప్పు కలుగును.

కుశ—మంచి నేర్పరివయ్యా! నీవు నీభయమున నే యిది యిట్లు నిలచి నదిగా? ఇది మాయది దీనిని నీయస్త్రము లేమియు చేయ జాలవు పొమ్మూర్ఖ.

జనక—మీ రేమి దుష్టులుగానున్నా రే? మునికామినులారా ! మీ రిక్కడినుండి యెత్తుకొనిపొండు వీరిని.

లవ—ఏమయ్యా! క్రొంచెము నోరు బిగియబట్టి మాట్లాడుము, ఇది మాచే రక్షింపబడినది. 'త్రాహి' యన్నవారిని దప్పింపజాలము నీవుకాదా ముక్కంటి వచ్చినను నాపని కానేరదు.

2స్త్రీ—వీ రేమి దుర్మార్గులే? వీరితల్లితో జెప్పెదము రమ్మా.

(నిష్క్రమము)

జనక—ఇదిగో! బాణమును సంధించెదను చెడిపోయెదరుసుమా !
(అని బాణమును వేయును)

కుశ—(బాణమును దెగవేసి) నీ బాణమెక్కడ నున్నదో చూడుము!

జనక—(ముందుకుపోయి యాశ్చర్యమున యోజించుచుండును)

లవ—అన్నా ! దీనిని నీవు తీసుకొనిపొమ్మా. నేనీయనతో గావలసి నంత మాట్లాడి వచ్చెదను.

(కుశకుమారుడు మృగముతో నిష్క్రమించును)

లవ—(ముందరికి వచ్చును)

జనక—(కోపముతో జూచును)

లవ——ఏమయ్యా! భ్రమించెదవా అట్లు చూచుచున్నావు? నన్నేమి చూచెదవు? నీవ్యాగ మెక్కడ నున్నదో చూడుము.

జనక——ఎక్కడ?

లవ——ఇక్కడ; ఇక్కడ కాదక్కడ; అక్కడనుకా దిక్కడ (అని నలుదిక్కులనుజూపి కంటిలోనిపాపను చూపి పరిగెత్తిపోవును.)

జనక——ఆహా! ఈకుమారాకారు లెవ్వరై యుందురు? వీరి యస్త్రనైపుణ్యమేమి? వీరి రూపవైఖరియేమి! వీరిమాటలేమి? భూమి నవతరించిన కంతుజయంతులవలె నున్నారుగదా? మోముపోలికచూడ నిడువాల్కన్నుగవల బరీక్షింప, విశాలఫాలతలముల నాలోచింప, నిడుదయురంబుల దిలకింప, నే నెక్కడనో చూచి నట్లున్నది. మోమున మాసీతాదేవిపోలికయున్నది. ఆహా! ఒక్కటిజ్ఞాపకము నకు వచ్చుచున్నది. ఆ దేవదేవి కారడవుల విడువబడు నప్పుడు గర్భవతియై యుండెనని వింటిని. ఈవీర మొలకలుఆమెకనిన కుమారకులై యుందురా? అయ్యో! నాకెట్టిభ్రాంతి? ఎదో కీకారణ్యమున విడువబడిన యా సుకుమార కోమలాంగి క్రూర మృగములచేతనో రాక్షసులచేతనో భక్షింపబడియుండ నాకెక్కడిసీతాదేవి? ఎక్కడి కుమారులు? ఔరా! అదేల జీవించియుండరాదు? ఆ పరాదేవిని, ఆ భువనమాతను ఆసర్వశక్తిస్వరూపిణిని, మృగములు, సర్వవన దేవతలు సేవించి, దరిజేర్చియుండవలయుగాక బాధింపజాలునే? అది యటుండ చేతిలోని మాణిక్యమును గ్రద్ద తన్నుకపోయినట్లు నన్ను పిచ్చివానినిజేసి యా మృగమును నెత్తుకొనిపోయి తమ ప్రతిజ్ఞనే బాలకులు కాపాడుకొనిరిగా! వీరత్యద్భుత పరాక్రమ వంతులని తోచుచున్నది. అయినను వారియందు నాకనుమానము మానదయ్యె. అయ్యో! నాకట్టి పుణ్యము గలుగునా? మరల నా కుమారిని, నా సీతాదేవిని కనులార గాంచు భాగ్యము కల్గునే?

సీ. పవనావనీజాత పవమానసుతపూత
భువనైకవిఖ్యాతపూత సీత
శ్రితజాలనుతగాయత్రి ద్విజపూతగాయత్రి
సోమార్కవరనేత్రి భూమిపుత్రి
ఓంకారవరధామ యురులోకధృతికామ
రాక్షసకులభీమ రామభామ !
రుద్రాదిసురశక్తి ముద్రాదిచిచ్ఛక్తి
భద్రాదిగుణరామ భద్రశక్తి
గీ. యోగసువిలోల, భ్రూయుగయోగలోల
మంత్రభాస్వరతారక తంత్రజాల
రాఘవానందలోల, చంద్రాభఫాల
భవ్యశ్రీబాల నాబాల ఫాలు లేదె.

ఉ. కందునొ క్రందునెమ్మదిని కందునణంచెదు సిందుభాచ యా
నందము నొందుమోమును. సనందననారద యోగిబృందముల్
విందుగఁజూచు నిందిర, రవీడితమందిరఁ గాంచుభాగ్యమే
నొందఁగ లేనొ? నన్ను నటు నొందఁగలేవొకొ పూర్వపుణ్యముల్.
(నిష్క్రమము.)

ద్వితీయరంగము

స్థలము : వాల్మీకాశ్రమ ప్రాంతారణ్యభూమి

[ప్రవేశము : లవకుమారుడు, మునిబాలకులు]

[అనుబంధము 23]

లవ—మునిబాలకులారా! ఇక మనమాటలను చాలించి యే మృగములు భూములయందుంజెడిపై రులను ధ్వంసము చేయుచుండునో; యే క్రూరమృగములు బాటసారులను తాపసులను నెల్లప్పుడును బాధించుచుండునో, యే ఘాతుక మృగము లాశ్రమములందలి

హరిణాదిమృగముల నెల్లవేళల భక్షించుచుండునో, అట్టి శార్దూలాది
మృగములను గొంతవఱకు సంహరింతము రండు,

1 బాలక—సరి బాగున్న దిరా! ఊరక బ్రతికినన్నాళ్ళుప్పుతిని
యైన బ్రదుకక పులినోటిలో యెలుగనోటిలో బడమంటివా?
నీకు రొమ్ముపొగరున్నట్లుది. ఇది బాగుకాదురా.

లవ—ఇందుచే మనల నందఱు పరిహసింతురా? దైవ మనుగ్రహిం
చిన ధైర్యసాహసవిజ్ఞానసంపదలను లోకోపకారమునకై యుప
యోగింపక కేవలోదరంభరత్వ మాత్రమున మనదేశమువారు
మోక్ష మబ్బినట్లు సంతసింతురు.

మ. పరులిండ్లన్ దిరిపెంబులెత్తి, ధనులన్ బ్రార్థించి ప్రార్థించి, సో
మరులౌ వారల కేలధైర్యము? లసన్మానంబు దేశోపకార
రమావృద్ధియు దుష్టశిక్షణము రా రజించు శౌర్యంబు ధీ
వరులై గాథల జెప్పుచుండు డిక నీవాక్యంబులన్ బల్కకన్.

3 బాలక—సాహసము కియ్యకొని ప్రాణముల తెగింపనున్నవారు
మాత్రము దేశోపకార మొనర్పజాలరు ఏమిరా? సీతాదేవికుమా
రుడవని మితిమీరి మాటలాడ జొచ్చితివి?

మ. క్రతుజాలంబుల, నిత్యకర్మల, తపఃక్లాంతిన్, జలారంభతన్
వ్రతనైమిత్తికదీక్షలన్, భువనభద్రానంద కాంక్షోద్యులై
సతతం బాత్మ పరోపకారరతులౌ సర్వంసహా దేవులన్
నుతి సల్పొందగు, నిందలాడగునే నూత్నంబుగా బాలకా.

లవ—అట్లయిన నా వెంటరండు, నేనే పులులను యెలుగులను కుప్పలు
కుప్పలుగా గూల్చెదను. మీరును కొంచము దేహబలమును
సాధింపుడు. అది సకలకార్యములకు మూలమగును. మీ బ్రాహ్మ
ణులలో పరశురాముడు చూడు డెంతప్రసిద్ధికెక్కెనో?

చ. ధరణిజనించినందుకు నుదారబలంబున, సాహసంబునన్
నిరుపమకీర్తినొంది, జననీజనకాదులు సంతసిల్లగా

బరగెడువానిపుట్టుక యె భవ్యపుబుట్టుక, కాక యుండినన్
తరువులు పుట్టవే ? క్రిములతండము పుట్టదె వ్యర్థజీవమై ?

2 బాలక—నీకేమి పొగరు తల కెక్కుచున్నది. మాకు దేహ బలమెందుకు ? బుద్ధిబలమున్న జాలును.

సీ. అసమానవిక్రమ లసమానబలిచేత
పొట్టబాపనిచేత గట్టుపడదె
శంకరు మెప్పించి శంకరువర మొంది
భస్మాసురుడు తాను భస్మగాడె
నరసింహములచావ నెరయక నరసింహు
చే హిరణ్యుడు మృతిజెందలేదె
మాధవుయుక్తికి మారాడనేరక
మధుకైటభులు భూమి మ్రందలేదె

గీ. దానవావళి మోహినీతరుణిరూప
ధారియౌ హరిచే సుధాధార బాసి
నెడరె సద్బుద్ధిబలమున్న శ్రేయమబ్బు
బాహుబలమేల కొల్పనే బాపలకును

లవ—బుద్ధిబలమునకుదోడు దేహబల మవశ్య ముండవలయుగదా ? అప్పుడు దేశము సారవంతమగును.

సీ. ధీశక్తియుక్తికి దేహశక్తియునున్న
పౌరుషం బప్పుడు పరగునయ్య
పౌరుషహీనమౌ పురుషజన్మము భూమి
భారమై సువిచారదూరమయ్య
దేహంబునిర్గత దీపంబునగుడు దా
శేముషియభివృద్ధి జెందదయ్య
ప్రభుభక్తి నిండార బలశాలి రణమున
రాజసాహాయత గ్రాలునయ్య

గీ. బలములేకిటు యబలులై చెలగుచుండ
పరుల మన్ననల నిర్లక్ష్యభావమునను
గాంచ దేశంబు నభివృద్ధి గాంచదయ్య
అంగబలమున్న నంతయు నమరునయ్య.

(లోపల సైనికుల కోలాహలము)

1 బాలక — తాళుడు! అందేమో శబ్దమగుచున్నది.

[అందఱును జూచుచుండురు ప్రవేశము : సవనాశ్వము]

2 బాలక — చూడరా! చూడరా! ఇదియెంత మంచిగుఱ్ఱము? లవకుమారా! నీవు వేటాడ బోవలయునంటివే? దానికిది మంచి యుపయోగకారి యగును. దీని నెక్కి వేటాడబొమ్ము.

లవ — ఔను, బాగుగానున్నది (అని యశ్వమును బట్టును)

3 బాలక — దీనిముఖమున నేదియో యొక పత్రికయు, దానియందు గొన్ని శుభాక్షరములును వెలయుచున్నవి. అవియేమో చూడుడు?

లవ — (ఫాలపట్టమునందలి పత్రికనుదీసి చదువును)

శా. వీరాగ్రేసరుఁ డశ్వమేధహయ ముద్వేలంబుగా పంపె, నా
శ్రీరాముం డిటు రావణాంతకుఁడు, రక్షింపన్ వడిన్ వచ్చె, నా
ధీరోత్తంసుఁ డనేకవాహినితో శత్రుఘ్నుండు నీధారుణిన్,
శూరుల్ గల్గిని ధైర్యలక్ష్మి హయ మాసుప్రౌఢిమన్ బట్టుడీ.

1 బాలక — అయిన వలదురా యిది పోవనీ; ఏమో బలమున్నవారు పట్టవలయుననట! శత్రుఘ్నుడు వెంటవచ్చువాడట! ఇది యజ్ఞపు గుఱ్ఱమట! వలదబ్బా! దీనిజోలి మనకేల?

లవ — అయిన మిక్కిలి మేలయ్యె! నేబట్టెద నీయశ్వమును రాముడు యజ్ఞము చేయువాడట! శత్రుఘ్నుడు శూరుడట! అయిననేమి. శూరుడైన గానిమ్ము వీరుడైనగాలిమ్ము దీనిని గట్టి పెట్టి నేబరీక్షించెద వారిసూరత్వమును; (అనిగుఱ్ఱము నొక చెట్టునకుగట్టును)

2 బాలక—మృత్యువును వెంటబెట్టుకొనితిరిగినట్లు నీ వెంటవచ్చినందుకు మాకే బుద్ధిచాలదు. ఇంకొకతూరి నేజెప్పిన వినుము. మనకేల యీయధిక ప్రసంగము; ఊరక యాశ్రమమునకు బోవుదమురమ్ము

3 బాలక—నీకేమి పైత్యమా? మహాసైన్యమెక్కడ? యుద్ధమెక్కడ? చేయుటనగ నెక్కడ? చాలును రమ్ము పోదము.

[ప్రవేశము : సైనికులు, సేనాధిపతి]

సేనాధి—అయ్యా! మునికుమారా! ఈయశ్వమనగ నేమనుకొంటివి?

లవ—గుఱ్ఱ మనుకొంటిని.

సేనాధి—దీని నేమిచేయ నెంచితివి?

లవ—కట్టివేయ నెంచితిని.

సేనాధి—ఇవి మాటలు కావుసుమా?

లవ—వట్టిమాటలు కాకున్న పచ్చిమాటలు కాసి!

సేనాధి—(సైనికులజూపి) వీరి నేమని యనుకొన్నావు?

లవ—నా బాణములచే నెన్నడో చచ్చిన పీనుగ లనుకొన్నాను.

సేనాధి—మాగుఱ్ఱము నెట్లు కట్టితివయ్యా?

లవ—త్రాటితోనయ్యా,

సేనాధి—నీవు బాలుడవే? యుద్ధము జేయగలవా? నేను నీకొక సూక్తము జెప్పెదను వినుము చెడిపోకుము.

లవ—ఇప్పుడేమియు నాకు వలదు ముందునీవే పలాయనసూక్తము జెప్పెదవు, నేను వినెదనట లెమ్ము.

సేనాధి—వెంట శత్రుఘ్నుడు కాపుదలకువచ్చె నేమని తలచితో!

లవ—ఔనయ్యా! ఏమి బెదరించెదవా! గ్రామమునకు సింహమైన నడవికి సింహమగునా? ఇదిగో నేనొక్కటిచెప్పెదను. గట్టిగ మన మున నుంచుకొనుము! నేను దీనిని వదలను. మీరు నాతో యుద్ధమ్ముజేసి ప్రాణముల విడువకుడు.

సేనా:—(మహాకోపముతో) ఏమి పొగరు బాపడా! ఎదుకాలిలో పుల్లంత లేవు. మితిమీరి మాట్లాడెదవా? సైనికులారా! ఈశుంఠ బాయను గుఱ్ఱమును గట్టిన చెట్టునకు గట్టి గుఱ్ఱమును ప్రయాణమునకు సిద్ధపరుపుడు (సైనికు లట్లు చేయు యత్నింప లవకుమారులు వారినందఱిని బాణములచే గూల్చును.)

[ప్రవేశము : శీఘ్రయానమున శత్రుఘ్నుడు పాడుచు]

(అనుబంధము 24)

శత్రుఘ్ను—ఓరీ! బాపనకుఱ్ఱలారా! ఎవ్వరీ యశ్వమునుగట్టిరి? ఎవ్వరీ సైనికుల జంపిరి? తొలుత జెప్పుడు.

1 బాలక—(భయముతో) అయ్యా! అయ్యా! మేముకాదు మా గ్రహాచారము చాలక వీని వెంట వచ్చితిమి.

2 బాలక—గుఱ్ఱము బట్టినది వీడే; కట్టినదివీడే.

3 బాలక—(లవకుమారుని జూపుచు) మీవారిని గొట్టినదియు వీడే అయ్యా! వీనియిష్టము మీయిష్టము.

లవ—(స్వగతము) ఈ దేశమువారికున్న రోగమే యిది. ఐకమత్యము అసూయ మాకు గలిగియుండిన దేశ మిట్టిస్థితి కేలవచ్చుచుండెను?

శత్రుఘ్ను—(స్వగతము) ఆహా! ఏమి యీ బాలకుని తేజము! బ్రాహ్మణోచిత వేషముననున్నను నివురుగపిసిన నిప్పువలె బైకి దనశక్తిని జూపుచున్నవాడు. వీరరసము మూర్తీభవించిన ట్లున్నది, జగత్సంహారకాలమున ప్రతాపరేఖచేత రాజించు నట రాజబాలకునిబోలె నున్నాడు.

సీ. పినతల్లి జాహ్నవి కనుగొన భూమినిఁ
జేరిన గౌరీకుమారుఁ డనఁగ
కుసుమబాణరణంబు (వెసబాసి శస్త్రాస్త్ర
మహిమమూనిన మారకుమారుఁ డనఁగ

విలువిద్యపై చిత్రి వెలయంగ విలుఁబూని
నట్టి జయంతకుమారుఁ డనఁగ
బాలరూపమునఁ బూని చాలఁగ వెలుగొందె
భూరిపరాక్రమసార మనఁగ

గీ. మహిమ సుకుమారతావిక్రమంబు లొక్క-
లక్ష్యమందునఁగాన్పింప లలితరీతి
ముదముఁ గలిగించి సర్వుల మోహపఱచి
యిట్లుమించెడు యీబాలుఁ డెవ్వరుండొ.

(ప్రకాశము) ఓరీ! మునిబాలకా! ఏమి యీకార్యము? పవిత్రతర అశ్వమేధతురంగము నీవుబట్టనోనే? బాపనకత్తి డెక్కడ? శత్రుజనభీషణరఘురాజులెక్కడ? తెలిసిపట్టితివా? తెలియకపట్టితివా?

లవ—గౌరవము వదలి మాటలాడకుము. హెచ్చరిక! ధీరుడగు బ్రాహ్మణబాలు డిక్కడ రఘురాజులో యేరాజులో అక్కడ. ఇంక ప్రేలితివేని అక్కడ యమలోకమున నుండగలవు.

శత్రు—అయ్యో! నీ పరాక్రమలక్ష్మి మెచ్చదగి యున్నది. నీ వయోధ్యకు రమ్ము యజ్ఞకాలమున నీధనుర్విద్యను బరీక్షించి వలసిన బహుమతులు నీకిప్పించెదను. మృష్టాన్నభోజనమిప్పించెదను రమ్ము నీకేల యుద్ధము?

లవ—మాకెందుకయ్యా నీభోజనము? అడవులందు సంచరించుచు కాలముగడుపుచున్న మాకు నీవస్తువులు, నీవాహనములు, నీ మృష్టాన్నభోజనము లెందుకు? నీకేమైన గావలసిన మాయాశ్రమమునకు రమ్ము. వలయు ఫలహారములు నిప్పించెదను.

శత్రు—అయిన నీకేమి కావలయు?

లవ—సమానవిక్రమధనుడగు వీరునితో సమసంగ్రామము కావలయు.

శత్రు—అయ్యో! బాలకుడవే? చిన్నారిచందురుని గేరు సుకుమారుడవే? అస్త్రవిద్యాపాండిత్యము చాలని చిఱుపాపడవే? సీతా

యుద్ధము చేయు నా మనస్సు పుట్టదుకదా? చనుబాలు పైనగ్రమ్మ లేదాడలు దుర్వారపరాక్రమరక్తకాంతిని బొందగలవే? పూల బంతులబోలె కోమలములై రంగారు నీ భుజయుగ్మము శరశరధి కాండనసముల మోయగలదే? తిన్నని లేగాలిసోకిన నించుకవడిమి వాయు నీలేజాళువా నెమ్మేను కాండీరప్రకాండసాయకఖండములకు దాళగలదే? శృంగారకందర్ప మోహన రేఖలవోలె వెలరారు నీకనుబొమలు వికటభ్రూభంగరచనాక్రోధము నందగలవే?

సీ. లేయెండ కసిగందు నీయంగమృదులత
దారుణాయుధముల తాళగలదె
చిగురాకుసొంపుల తెగమీరు హస్తముల్
వరధనుర్బాణయుల్ పట్టగలవె
చెలికాండ్రు మాటాడ నలయు నీనెమ్మోము
సింహనినాదంబుఁ జేయగలదె
పట్టుశాలువ బూన భరమను నీవు నీ
మూపున తూణీని మోయగలవె

గీ. తెగచి తెరవక నెత్తమ్ము తెలుగు నించి
యొప్పు నీకన్నుగవ కోపమూనగలదె
ప్రధనకర్కశ శత్రుఘ్న ప్రబలరథిక
పద్యుతో బోర సాధ్యమే బాలచంద్ర

ఏలకో నిన్ను జూచినప్పటి నుండియు వీరరసస్థానమున ప్రేమరసమును, కోపరసస్థానమున కరుణారసమును కలుగుచున్నవి. కుమారా! ఈ యశ్వమునువదలి చిరకీర్తియుతుడవై, చిరకాలము మని నీ తల్లిదండ్రులకానందము గలిగింపుము. ఇపుడు నాకు గలిగిన కరుణారసమే యికముందు నీయెడ నుండునని యెప్పటికిని విశ్వసింపకుము.

లవ—అయ్యా! నీకరుణకు, ప్రేమకు, నా ప్రణామములు. నీవుబోధించు వాక్యము లతిహీనములు, వచ్చిన వెంటనే శత్రువును వందిభోలె

బాగడుచున్న నీవేమిశౌర్యము జూపగలవు? బాలుడైన నేమి! వృద్ధుడైన నేమి? పరాక్రమ మొక్కటి గలిగి యుండవలయు గాక; దూదియెంతయున్న నేమి? అగ్నికణ మొక్కటిదహింపదా? ఎవఁడో రాముడని రామాయణకథయం దొకపేరుండుండెనని విన లేదా? అట్టి రాముడు కాక పక్షధరుడై యుండియు ప్రధన కర్కసులగు సుబాహుమారీచులను నొక్క బాణమున ప్రేల్మిడి జక్కాడినది వినవా? చేతిగానివా రందఱిట్లే లోకమున మాట్లాడుట.

శత్రు—ఆ రాముడే యిప్పుడు హయమేధసవనము చేయుంబూని యీ యశ్వమును బంపియున్నాడు.

లవ—అట్లనా? మఱియు మేలయ్యె అట్టి వానితోఁ బోరి, వాల్మీకి మౌనీంద్రులు నేర్పిన యస్త్రవిద్యానైపుణ్యము ప్రదర్శించి, లోకమున నెరలేనికీర్తిని సంపాదింపవలెనని యున్నవాడ. తొలుత నారాముని రమ్మనుము. లేదేని నీవే యుద్ధమొనర్చిన పరుగిడి నీయపజయ మాతని కెఱిగించి యతని ప్రోత్సాహపరుపుము.

శత్రు—ఓరీ! బాలుడని పోవనిచ్చిననీవిట్లంతయుమీరిమీరిపలికెదవా? ఇకని న్నుపేక్షింపజాల రమ్ము. తొలుత నీ ప్రాణములను యుద్ధభూమికి బలియిచ్చెద.

(అనుబంధము 25)

(ఇరువురును యుద్ధము చేయుదురు)

శత్రు—ఔరా! మాటలు మాత్రము కఠినములని యెంచి యుంటిని గాని, మాటలకన్న మనమును, మనస్సునకన్న బాణములును కఠినాతితరములై, ఆశీవిషములబోలె నాపంచ ప్రాణములను హరించుచున్నవిగదా? ఇంకతడసిన ప్రమాదము, ఇదె యొక్క బాణము. వీసిగూల్చెద (అని బాణము వేయును. లవకుమారుడు మూర్ఛిల్లును) (యవనిక పడును)

తృతీయరంగము

సీత పర్ణశాలయందుండును

సీత — వాల్మీకిమునీంద్రు లింకను రారైరి. అయోధ్యాపురవృత్తాంత మించుకంతయుఁ దెలియదయ్యె! ఈయాశ్రమమునందుండెడి పరమతాపసులందఱును నీకచిరకాలముననే శుభోదయము కలుగునని వచించిరి. అది యెక్కడిశుభమో, యెట్లువచ్చునో? అయ్యో! శుభమను రెండక్షరములకును నాకును పుట్టువైరముకదా? అకటా! ఎట్లని యూరట చెందుదును? దుర్వారలయకాలరుద్రమహానేత్రాగ్నినైన నను సహింతును కాలపక్వజ్జనపయూజసంహననసంక్రీడన కుతూహలలేలిహ్యమానరసనాగ్రమృత్యుదేవతావదన దంష్ట్రాసమర్థములనైన నోర్తును, పటుతరప్రళయకాలభీకర మండలచండతర మార్తాండవేడిమినైనను నోర్చికొందునేని జంకక సైరింతును, దుర్నివారదంభోళి సహస్రధారాపాతంబులనన్నిటిని నోర్చుకొమ్మనిఁ క్షమింతునుగాక శ్రీరామచంద్ర పదసరోజసపర్య బాసి యెట్లు సహింతును.

ఉ. ఓర్తు నరణ్యవాసమును, నోర్తు శిలాతలకంటకంబు లే
నోర్తును కందమూలముల, నోర్తు దవాగ్ని శిఖాపరంపరల్
ఓర్తును, సింహ, పన్నగ, గజోత్కర బాధల నింక నెన్నుదిక్
ఓర్వఁగ లేను నీపదసరోజసపర్యలఁ బాయఁగ నెందు రాఘవా!

ఆసదయాంతరంగుఁడు నన్ను బ్రతినిమేషమును ధ్యానించుచు, మద్వియోగపరితాపపరిభూతి నెఱుంగక యెట్టులున్నవాఁడో తెలియదుగదా.

ఉ. ఎట్టులున్నవాఁడో! మనుజేశుఁడు రాఘవవిభుండు నక్కటా
యెట్టుల నెంచినాఁడో నను, నేగతి నాయెడఁ బాటు నోర్చెనో
ఎటులఁ గర్భభారమును నీగెడువాఁ డని పల్కెనో? నా
కట్టడి దైవ మెట్లు ననుఁ గాంచునొ నోంచునొ ప్రీతిఁ బెంచునో.

కట్టా! ఏదియెట్లున్నను నా|శితజనచాతకపోషజీమూతాయ మానమై
శా|తవవర్గమనోభీషణ ప్రళయార్కబింబమై, రాజీవప్రభాసుంద
రమై యొప్పు నా|శ్రీరాము ముఖచంద్రు నెన్నడు గాంతును!

మ. అక్కటా! యెన్నఁడుగాంతు వాయుసుత నీహారాంశునీశాశమై
ప్రకటారిందమ రావణాది వనధిగ్రస్తప్రభాభాసమై
వికచాంభోజవిలాసమై మునివరాపేద్యంబునై యొప్పు భా
నుకులోత్తంసుముఖాంబుఁ జంబుసు సమ్మోదంబు నీధారుణిన్.

[ప్రవేశము : బాలకులు]

బాలక—అమ్మా! సీతాదేవీ! నీనందనుండు లవకుమారు డీనాడొక
యశ్వమును బట్టెను. దానిని రక్షించుచున్న సిపాయిలు కొందఱు వచ్చి
యెంత చెప్పినను విన వడయ్యెను. వారికి ప్రభువగు నొక్క రాజ
కుమారుడు వసజేసి తన నిశిత బాణముచే నీకునారుని మూర్ఛనొం
దించి రథముపై నిడుకొని పోవుచున్నాడు (నిష్క్రమించును)

సీత—హా! కుమారా! (మూర్ఛజెంది లేచి) (అనుబంధము 26)
అయ్యయ్యో! ప్రళయాగ్నికీలల దహింతబడుటకు దోడు మహాశని
పాతము సంభవించినట్లు, శ్రీరామవియోగమువలన దహింపబడు
నాకీపుత్రవియోగ మహాదుఃఖంబు రాజిల్లునే? అక్కటా! అదె
క్కడియశ్వము చనుదెంచె? నా లవకుమారుని ప్రాణములకు
మారియై వచ్చెఁగదా! లవకుమారా! పుట్టునిర్భాగ్యురాలికి
నాకుజనించితివి. కాననాంతర పర్ణశాలలలో వసించితివి; కందమూల
ములే యోగిరంబుగ జేకొంటివి! కృష్ణాజినంబులే దుకూలాంబరము
లుగ గ్రహించితివి! కాని రాజనందనుడవై రమణీయరాజవైభ
వంబుల నొందవైతివి? మనోహరకనకభూషణంబుల ధరింపవైతివి
రారంజితగజతురంగారోహణంబులనానందింపవైతివి. సరసపక్వా
న్నభోజనంబుల భుజింపవైతివి. వాటికన్నిటికి మారుగ ఘోరగిరి
కందర వృత్తుచ్ఛాయనై ననుండక కదనరంగమున మూర్ఛిల్లి శాత్ర
వులచే జిక్కితివా? కటకటా! నీతల్లి నేమి చేయదలచితివి? నీతండ్రి

నీచరిత్ర విన్న నెంతయో సంతాపంబు బడుగదా ? అయ్యో ! నీతండ్రిని ప్రేమంపుతండ్రిని గన్నులార జూడనైన జూడనైతివి గదా? నీపినతండ్రుల గాంచనైతివి. మీాయవ్వగార్లగు కౌసల్య సుమిత్రాదులకు నెంతయు ముద్దొసంగనైతివి, ఇపుడూరకమమ్ముం దఱ మహాశోకపారావారమునముంచి వీరస్వర్గము నందితివా? దీని నే నెట్లు సహింతును ? నాకుమారు నెట్లుగాంతును ? శ్రీరామా ! లోకాభిరామా! అనాధనై యుంటిని, ఇపు డపుత్రకనైతిని. రావే కావవే నీ పుత్రునిపాటు గాంచి, కరుణించి రక్షింపవే. హా ! రామా ! కుమారా ! కుమారా ! (మూర్ఛిల్లును)

[ప్రవేశము : కుశకుమారుడు]

కుశ—ఆహా ! ఏమిది ? ఈ పర్ణశాల యంతయు శాంతి బాసి విద్యాహీనునిబోలె నున్నది ? నాతమ్ముడు లవకుమారు డేల యెదురు రాక యున్నవాఁడు

సీ. నేవచ్చినంతనే యెదురేగుదెంచు నేఁ
డేలకో మాతల్లి యెదురురాదు
చెన్నారకూర్మి నన్నన్నా! యనుచుఁబిల్చు
నేలకో తమ్ముడు నెదురురాఁడు
నన్నొందుఁ రామాయణంబుఁ బాడుమటంచు
నడుగుతల్లి యదేల నడుగరాదు
ఆశ్రమంబును జేర నట్టె నన్గాడెడి
బాలకులేలకో పలుకరాదు

గీ. ఏమిచిత్రమొ, విషయమిం కేమికలదొ
ఏమి వినవలెనొ, యనుభవ మేమికలదొ
ఏమి రానున్నదో, నాకు నేమిగతియొ
ఎఱుకపడదయ్యె నక్కటా ! యేమిసేతు.

మాతల్లి జానకిదేవి మేమువనమునుండి వచ్చినవెంటనే యెదురు చను దెంచి యెత్తుకొని, ముద్దాడి, మే మభ్యసించిన విద్యల నడిగి, మాచే రామాయణకథను గానముచేయించి, యానందమున

గన్నీరునించి, ఫలభోజనము లనిడి మా ముచ్చట లాలించుచు కూర్చునియుండును గదా ? ఆ జనని యేల నన్ను గారాబమున బిలువకున్నది ? ఆమె పిలువకున్నను అమ్మా ! యని నేను పిలిచి నంతట నెంతటి కార్యము జేయుచున్ననుమాని ప్రేమ నిండార కుమారా యని చెంత కఱుగుదెంచుచుండెకదా? నేడేల రాదయ్యె తోడి బాలకుల యాలాపము లేలవినబడవు. నాతమ్ముని గానామృత మేలనా చెవులకు విందొనర్పకున్నది? మాతృవ్యాఘతి యగు తల్లినిం జూచి తల్లీ! తల్లీ ఏమయినది? ఎవరీమెకు పరిభవము గలుగజేసిరి? అయ్యో! ఈ జనని స్మృతితప్పి యున్నదిగదా? (అనిపత్రమున గాలివిసరగా సీత లేచును)అమ్మగారూ! నీ డీ కీడనసలన నీకువాటిల్లె కాలసర్పము నెదుర్కొన నెంచినవా డెవడు ? వాడు మానవుడై నను, దానవుడైనను, గీర్వాణుడైననుసరి నా ఒక్క నిశిఖాగ్రమున వానిజీవితమును గొనితెచ్చి నీపాదముల కర్పించెద. స్వభావశీతల మును, పరమపరిశుద్ధమునునగునీమానసము నకు కోపముగలిగించిన వాడు మహేంద్రు డగుగాక? యుపేంద్రుడగుగాక? రణరంగమున జచ్చినవాడే యనుకొమ్ము. (అనుబంధము 27)

అమ్మా! ఏల కన్నీరునించెదవు? ఏలనామాటలాలింపవు? ఏల ప్రత్యుత్తర మియ్యవు? నా తమ్మున కేమైన నాపద కలిగెనా! ఇంకేమైనదుఃఖ వృత్తాంతమునువింటివా? నీకుమారుడగు నేనుండ, నీవు నేడికన్నీరు విడుతువన్న ముల్లోకములు కన్నీరు విడువవలయు ననుట యేకదా? సప్తసముద్రములగలచెద. మన్నుమిన్ను నేకము చేసెద బ్రహ్మాండ మువగల్చెద. తల్లీ నేనేమైన నపరాధ మొనర్చితినా? అట్లుచేసి యుండిన నిచే "పాహి"యని నమస్కరించువాడ మన్నింపుము.

శా. కన్నీ రేటికిగల్గెనమ్మ, యింక లోకం బెట్లు జీవించునో
కన్నారన్ గనుమమ్మ, యేకలుషంబీ కష్టంబు నీకిచ్చెనా
పన్నుం జేయుగునమ్మ, నేను ఘనపాపం బేమి గావించితిన్
మన్నింపదగునమ్మ, బాలుడనుకొమ్మా ప్రోవుమా మ్రొక్కెదన్

సీత—(లేచి) తనయా! కుశకుమారా! నేను దిక్కులేనిదాననయ్యు మిమ్ములజూచి యున్నదుఃఖసాగరము లేదనుకొని, లేని ప్రపంచము న్నదనుకొని యెటులనో కాలము గడుపు మంటిని. ఎండచేతప్రుడ గువానికి దావాగ్ని చుట్టుకొన్నట్లు పుత్రదుఃఖము నన్నావరించె. నా ప్రాణపదమును, నాయనుంగు మాణిక్యమునునగు నాకుమారుడు నాకు నేడులేడయ్యో- వానినిజూడక క్షణమైన జీవముభరింపజాల?

కుశ—ఎవరు? ఎవరట్లుచేసిరి చెప్పుము? కన్నుమూసి తెరచునంతలో నీకుమారుడు నీపాదములచెంత నుండగలడు.

సీత—అన్నా! ఎవరో రాజకుమారుడట! రథముపై నిడుకొని యరణ్యమున బోవుచున్నాడట. మునికుమారుల నడిగిన తెలియగలదు.

కుశ—అమ్మా! నాకు సెలవిమ్ము. వీరజననివగు నీవు పరితపింపకుము. అచిరకాలములోనే నాతమ్మునితో నీకు నమస్కరించెద అటుగాకున్న నీకు నేను కుమారుడ గానని తలంపుము.

ఉ. భానుడు గుంకకుండ నరివర్గము జంపి మదీయసోదరున్
నే నిటు దెచ్చువాడ నిక్కమునిది గానిచో పుణ్యదూరులున్
హీనులు, పంచపాపులును నేగెడు నారకవహ్ని జొచ్చెదన్
మానెద ప్రాణముల్ పనుపుమా నను నీపాదసాక్షియమ్మరో.

సీత—కుమారా! వలదు. వలదు; భర్తృవియోగమునను, పుత్రవియోగమునను, సకలబంధువియోగమునను తాళజాలక జీవము నన్ను బాయనున్నది. ఆసమయమున నీవును నాచెంతనుండక దిక్కులేని మరణము నొందుమంటివా?

కుశ—తల్లిరో! ఏలశోకించెదవు? నీకుమారుడు మృతుడై యుండడు. లోకజననయిత్రివగు నీయాశీర్వచనప్రభావమునను, మాగురువర్యులగు వాల్మీకులపరమానుగ్రహారక్షణమునను, నాతమ్మునకేమియు నపాయము కలిగియుండదు. ఒకవేళకలిగియున్నను నాయముని బట్టి నీచెంతకు గొనితెచ్చి మరల బ్రతుకునట్లుజేసెద. భయపడకుము నాశీర్వచన మిమ్ము (నమస్కరించును)

సీత—కుమారా! శీఘ్రమున బోయిరమ్ము. శ్రీరామచంద్రుని మహిమయు, కరుణయు మాయందు గలదేని నీకు సర్వజయమును, సర్వసిద్ధియు కలుగుగాక. నేను శ్రీరామభద్రు పాదారవిందముల నెల్లెడ ధ్యానింతునేని, అతనిదప్ప వేరొండు దలపనేని, ఆరఘురామునకు రావణాదియుద్ధమున సంపూర్ణజయము కలిగినట్లు నీకును కలుగుగాక !

సీ. ఘనమనోవాక్కాయ కర్మల శ్రీరాము
దైవమంచని యాత్మ దలతునేని
నీరేజసంభవ నీరేజనాభాదు
లెందు నాసాధ్వీత నెంతురేని
కుంభసంభవముఖ్య గురువశిష్ఠచంద్రులు
కలుషహీనగ నన్ను గాంచరేని
ఆవేదచంద్రార్క మవనిపై రఘురాము
చరితంబు తిరమునై పరగునేని
గీ. దినకులేశ్వరకృప మీకు నెసగునేని
సర్వజయమును, శక్తియు సర్వదమము
సర్వశస్త్రాస్త్రసంసిద్ధి సర్వశుభము
యశము కల్గుత నీకు నోకుశకుమార.

తనయా! ఇదె జగత్పవిత్రమై, సకలావతారకమైన శ్రీరామమంత్రము నుపదేశించెద దానిని జపించుచు పొమ్ము; (యవనిక పడును)

తురీయరంగము

స్థలము—అరణ్య ప్రదేశము

[ప్రవేశము కుశకుమారుడు పాడుచు వెంట ముని బాలకులు]

(అనుబంధము 28)

కుశ—మునికుమారులారా! వారింకెంతదూరము బోవుచున్నారు ?

బాలక—అల్లదే! రథనేమిధ్వానములును, తురంగహేషారవములును వినుపించుచున్నవి. క్రోశదూరమున బోవుచున్నారు !

కుశ——అయిన వారిని మనము పాదచారులమై యెదిరికొనుట కడు దుర్లభము. కావున శబ్దభేదిబాణములను ప్రయోగించి వారిని మొదట నిలువరించెదను. పిదప మనము పోయి వారిని గలసి కొందము. (అని బాణమును ప్రయోగించి నిష్క్రమింతురు.)

(వెనుక యవనిక నెత్తగా నొక ఘోరారణ్యము కనిపించును (అందు శత్రుఘ్నుడును సైనికులు నుందురు)

[ప్రవేశము : కుశకుమారుడు]

కుశ——

శా. ఓరీ రాజకులాధమా, కలుషకర్మోన్మత్త, దుశ్శీల, యో
క్రూరా! ధర్మవిదూర, యీబుడుతనిన్, ఘోరాహవానుప్తునిన్
వీరుండంచును గొంచుపోయెదె నినున్ వేచంపి క్షత్రాన్వయం
బారూఢిన్ సుపవిత్రమానసుల నిత్యామోదతన్ జేసెదన్.

ఓరీ! రాజాధమా! ఒక బాలునితో, ఏకంధునితో, అక్షౌహిణీసేనా సమావృతుడవై పోరితివిగదా? ఇది క్షత్రియధర్మమా? అందును, విరథుడగువానితో సంగ్రామము జేయనగునా? నీవు కిరాతుడ వగుదువుగాక క్షత్రియుడవగుదువా? అంతట దనివితీరక మూర్ఛ పోయినమాత్రమున నే రథముపై నిడుకొనిపోవుచున్నావుగదా? కనుపరపుము నీశక్తి తటి యొదవినది.

శత్రు——బాలకా! తొలుతనే నీసోదరునకు నేను యుద్ధమువలదని బోధించితిని. వీడు వినక ముష్కరతపట్టెను. కావునయుద్ధముచేసి మాగుఱ్ఱమును విడిపించుకొనుట నాకెంతయు గర్తవ్యమగుటచే యుద్ధముజేసితి ఇది యజ్ఞాశ్వమును రక్షించుటకుగాని యుద్ధము కాదు. కావున యుద్ధధర్మము దీనికన్వయింపదు. నేనీబాలుని గొనిపోవుట చికిత్సయొనరించి, మూర్ఛదేరించి, మారాజునకు జూపి, మంచిబహుమాన మిప్పింపవలయునని కాని వేరొండు దురుద్దేశమునగాదు. ఇక నీ వేమనునది చెప్పుము,

కుశ— నేననుమదియా! తొలుత నాతమ్ముని, నాతమ్ముడు పట్టిన యశ్వమును నాకప్పగింపుమని యెరుక కాకున్న నీవు వచ్చితివని యెద,

శత్రు— బాలకా! నీతమ్ముని నశ్వము గైకొన్న బలదసను ఈ యశ్వమును మాత్రము నీకివ్వను. నీవును నీతమ్మునివలె మూర్ఖముపట్టక పొమ్ము. తాపసులకు సత్వగుణ ముండవలయుగాని తమోగుణ ముండరాదు.

కుశ —నీవు యుద్ధము చేయవచ్చితివా? లేక పిరికిపందవలె ధర్మశ్రవణము జెప్పవచ్చితివా? నీకుగావలసినన్ని ధర్మముల నే నుపదేశింతును. తమ్ముని వెంట ఈగుఱ్ఱమునియదియే కాని దాని మోముపైన నేవో యుత్తరముఁలున్నవట! అవి గుఱ్ఱము నీది కాదనియు, శౌర్యగుణము పాలిటి సొత్తనియు జెప్పుచున్నవి. నేను శూరుడను. కావున యిది నాసొత్తు కాదంటివా ముఖమునున్న యుత్తరములు తొలగింపుము.

శత్రుఘ్న—మీరిద్దఱును నొక్కముహూర్తమున నే బుట్టితిరా యేమి? తురంగము నివ్వను, ఏమిచేసెదవో చేయుము.

కుశ—చేయువలయునా? ఇదిగో చేసెద చూడుము

(అనుబంధము ౩9)

(బాణము తొడిగి బాణము వేయ శత్రుఘ్నుడు మూర్ఛబోవును, లవకుమారుడు తటాలున లేచును)

లవ—(ఆతురతతో అన్నా! ఎప్పుడు వచ్చితివి? వాడేడీ? ఆగుఱ్ఱమేది?

కుశ—ఆవృత్తాంతము మీతయు సవిస్తరముగ వచించెదను రమ్ము.

లవ—వచ్చుటెక్కడికి? ఈయశ్వమును వదలిపోయిన దీనిగాపాడు వారెవరు?

కుశ—తల్లికి నమస్కరించి యామెకన్నుల జల్లగజేసి మరలశత్రుసైన్యము వచ్చువఱకు వత్తమురమ్ము. (నిష్క్రమణము)

పంచమరంగము

స్థలము : పర్ణశాల

[జనకుడును సీతాదేవియు నుందురు]

జనక—అమ్మా! నిను గాంచుటచే నామానసమున నెలకొని యున్న విమోహము నను బాసి చనియె. సకలపరమార్థసంభూతి యొసంగె తల్లిరో! నీ వించు శిశిరమానసమున శోకింపకుము.

చ. ముదము చెలంగెనమ్మ పరిమోహము బాసెకదమ్మ సర్వసం
పద లిటుఁగూడెనమ్మ పరిభాసురకీర్తి యొసంగెనమ్మ యో
సుదతిరో నిన్నుఁగాంచ మది శుద్ధతనొందితినమ్మ వేగ నీ
హృదయశోకము న్విడి ప్రహృష్టతనొందితినమ్మ జానకీ

సీత—జనకా! నీపరిశుద్ధహృదయపుత్రికనై లోకమున నేమిసుఖ మనుభవించితిని? మిహిరవంశపుగోడలినై, మహితగుణపరాక్రమ లసమాన శ్రీరామచంద్రుని ప్రియభార్యనై, యిన్నికష్టములననుభ వించి తుదకిట్టి యపారనిందా మహావిషరోగమును ఎడయబాల్పడి తిని. బీదవాని గృహిణికున్న సౌఖ్యమును సైతము నాకు గలుగ దయ్యెగా?

ఉ. కంటిని కంజనీపతివికాసితవంశపుకోడలౌ సిరిన్
కంటిని లోకనాథరఘుకాంతుని కాంతుని నొంచు భాగ్యముల్
కంటిని దైత్యవానరవికస్వరసార్వవిభుత్వ సంపదల్
కంటిని యిప్పుడున్నతవికత్థనలోక దురుక్తిశస్త్రముల్.

జనక—అమ్మాయీ! యోచింపకుము సర్వలోక పాలన మహా కారణ శరీరులైసీతారాములుగ నుద్భవించిన మీకు సర్వనిందలు సర్వకష్టములు లోకవిడంబనార్థము నొందవలసి వచ్చెగాక మీకు లోకాపనిందయు, ప్రాపంచికదుఃఖమును పరమార్థముగ గలుగ గలదే? అది యుండనీ, నీనందనులను జూడవలయు నను కుతూ హలము నన్ను ద్వరపెట్టుచున్నది వారిని బిలిపింపుము.

సీత—ఇంతదూరము నాకై శ్రమనైన నంగీకరించి చనుదెంచి వచ్చి తివి. ఇక నీముద్దుదౌహిత్రుల గాంచ నపేక్షించుటయు లోక

సహజమేకదా ? వారొక యశ్వమును బట్టిరట దానినొక రాజ కుమారుడు రక్షింపసమకట్టి వారితో బోరుచున్నాడట. నీపుత్రికా సుతులే జయము నందిరట. ఇంతలోన నేవత్తురు.

[ప్రవేశము : లవ-కుశులు]

లవ—కుశ (సీతకు నమస్కరింతురు)

సీత—కుమారులారా! జయశాలులై వచ్చితిరా ?

కుశ—తల్లీ ! భవదీయ కరుణాపటిష్ఠకవచరాజము మమ్మెంతయు గాపాడుచుండ మేము జయశాలుల మగు టొక యబ్బురమా ?

లవ—అన్నా ! (జనకుని జూపి) ఆయన మొన్న ఖడ్గమృగమునుబట్టి మనతో ధిక్కరించి మాటలాడెనే యాయనయే చూడుము.

కుశ—ఈయన యెవ్వరు ?

సీత—కుమారులారా! వీరు మీమాతామహులు జనక రాజేంద్రులు నమస్కరింపుడు.

లవ-కుశ—(నమస్కరింతురు)

జనక—(బాలకులను లేవనెత్తి) కుమారులారా ! నాడు మీతో ఖడ్గ మృగమునకై మాటలాడునపుడే మీరు మాజానకీదేవి కుమారు లని తెలియును. కాకున్న నా ప్రతాప సూక్తులు, నా మహాధైర్య రణాలాలసమానసములు నా వచన రచనా ప్రాగల్భ్యములు, నా యనంగ కోటిసౌందర్య రమావిలాసములు, నాయంత సార్వ భౌమపదవీసూచిత మహాలక్షణ రేఖలు, నితరులయందు గను పట్టునే, మిము గాంచుటచే పుత్రికాభాగ్యసమ్మోద మందితిని. నేడు ధన్యుడనైతిని. నేడు కృతార్థుడనైతిని.

కుశ— పూజనీయులారా! మాతల్లి మా తామహు లున్నారని చెప్పు చుండెగాని మేము చూచి యుండలేము, తమ విఖ్యాతియు, తమ సుజ్ఞానసంపత్తియు, భవదీయ బ్రహ్మ విద్యాపరిపాటియు, మా వాల్మీకి మునీంద్రులవలన వినుచుంటిమి ఇపుడు మా పూజ్య మాతామహుల కన్నార జూచుటచే నీ దినమును నీ క్షణమును నీస్థలమును మాకు భాగ్యకరములని యెంచెదము.

లవ—మాతండ్రిని జూచుభాగ్యము లేకున్నను తండ్రితో సమానులగు మాతామహులగు మిమ్ము జూచుటచే నింక నెంతయో కాలమునుండి మేము కోరుచున్న మాజనకసందర్శనమును మాకు లభింపగలదని నమ్ముచున్నారము.

జనక—అందుకు సందియము లేదు! మీతండ్రిని సత్వరముననే మీరు గాంచగలరు కాని మీ కెవ్వరితో యుద్ధముకలిగెను? వా రెవ్వరు ధరణీశులా? ధరణీశాన్వయులా?

కుశ—ధరణీశాన్వయుల బోలె నున్నారు.

జనక—బాలకులారా! ధరణీశుడన్న మనదైవముబోలెనెన్నవలయు నిరంతవైష్ణవశక్తియు ప్రభువగువాని నావరించియుండుటచే నతడు శ్రీమన్నారాయణు డనబోలు. రాజు మనల విద్యాదానముల వలనను, తత్తత్కాలాగతమహాభయనివారణమువలనను, నస్మదీయ రక్షణమునకై రాత్రింబవలు పరితపించుచు కన్నబిడ్డవోలెగాపాడుచున్నందునను, మనతండ్రి యనవచ్చును. కుమారులారా! అట్టి ప్రభువును సదాపూజించుచుండవలయును. ఏదేశమున ప్రభువుకై తమతమ ధన ప్రాణముల నర్పింతురో, యేదేశమున ప్రభువన్న పరదైవముగ జూతురో యేదేశమున ప్రభువాజ్ఞ దైవాజ్ఞగా బరిపాలింపబడునో యట్టిదేశముమహాదేశము మహావిభవదేశము.

శా. శ్రీనారాయణు డీజగంబులను రక్షింపంగ శ్రీయుక్తుడై
నానాభూమిసరూపభేదముల సన్నాహంబు చెన్నారంగా
భూనారీమణి దుష్టవర్గములచే బొక్కంగ దాబ్రోచుచున్
సానందంబుగ బుట్టెగాన నృపుడే యావిష్ణు వో బాలకా!

చ. తలచిన చెంతజేరు పరధర్మపరాయణు జేరి బ్రోచు తా
కలుషము నాచరింప నడుగంటనుజూచుచు భక్తియుక్తిచే
వలచినకోర్కెలిచ్చు ఘనవర్గమునందు జేరు మోక్షముల్
కలుగగజేయు భూమిపతి కంజదళాక్షుడు చూడ బాలకా,

సీ. జననాది యేబాధ లేనరకుండగ మమ్ము
 గన్నబిడ్డలబోలె గాచుకతన
పాంసుక్రీడాసక్త బాలురమమ్ము ని
 ర్బంధవిద్య లొసంగి బరగుకతన
గతహితాహితకృత్య ధర్మబోధల జేసి
 యిలలోన మ మ్ముద్ధరించుకతన
బహురోగబాధల బాసి బ్రోవగ మమ్ము
 నురువైద్యశాలల నుంచుకతన
గీ. కఱవునం దైన నన్నాదికముల నిచ్చి
బ్రోచుకతమున ధరణీని భూమి విభుడె
తల్లిదండ్రియు; బంధువు, దైవ మిలను
ప్రజకు ప్రభుభక్తి యుండగవలయు జుండి.
మ. ఒకవేళన్ నిదురింప గావడు విహారోద్యత్క్రీడ నాశింపడో
పికతోడన్ చరియించు ధూర్తచయము న్వేగాద్భు కప్రెప్పవా
ల్పక శిష్టావళి బెంచుచుండ టనవర్గప్రాప్తకష్టంబు మా
మకకష్టంబని యెంచురాజు మనకు న్మాన్యుండు దైవం బిలన్.
మ. తనరాజ్యంబును భోగముల్ సకల సత్కార్యావళుల్ భూములున్
తనవిత్తంబును శస్త్రముల్ బలము నిత్యస్ఫారకోశార్జనల్
తనకాయంబును ప్రాణముల్ మనకునై ధాత్రీశు డర్పించుగా
వున నాతండె ధరిత్రి సేవ్యుడు సదాపూజ్యుండు నో బాలకా.
కావున ప్రభుభక్తిపరాయణులై మీరు మనుట సర్వశ్రేయము.
లవ-కుశ—భాగ్యము. మాకు సెలవిండు. పోయివత్తుము.

(అని నమస్కరింతురు)

జనక—పోయిరండు. మీకు శుభంబగుగాక!
లవ-కుశ—(సీతాదేవికి నమస్కరింతురు)
సీత—మీకు దిగ్విజయం బగుగాక! (అని వారి శిరములపై చేయి
 నిడును)

(యవనిక పడును)

లవకుశ నాటకము

* * *

పంచమాంకము

ప్రథమరంగము

స్థలము : భాగీరథీతీరారణ్యము

[ప్రవేశము : లక్ష్మణుడు సేనాయుక్తుడై]

లక్ష్మణ —(స్వగతము) ఔరా! ఇంతటిపాటు రఘువీరులకు గలుగ నౌనే? ఎవ్వరో మునిబాలకులట! రణరంగశత్రుఘ్నుడగు మా శత్రుఘ్నుని జయించినారట! ఇంతటిసిగ్గులచేటు రావచ్చునే? దానికితోడు భరతుడుసైతము తమ్మునిసూరడించుటకో యన్నట్లు తానును పెనుమూర్ఛ నొందెనట! వారేమి భూలోకమున కవతరించిన శివకుమారులా? లేక ధరణీతలమున సంచరించు వామన కుమారులా? అక్కటా! ఎవరైననేమి? నాసోదరుల నగ్నిశిఖకు మహావృక్షమువలె నప్పగించితినిగదా? అక్కటా! దీని కేమనవలయు? మహాద్విరదకుంభవిదారణపటిష్ఠమహానఖరంబగు కేసరిని శశము దయుంబు మార్కొనినట్లు, అచలమహోన్నత చామీకరగిరిని దోమలు డీకొనినట్లు, రాఘవవీరుల నెదిరించి హయమేధతురంగమును బట్టువీరులు కలిగిరిగా! ఆ దేవదేవి, యాలోకమాత, యా పురంధ్రీమణి యుసురన్న నూరకపోవునే?

సీ. లోకైకపావని శోకతాపంబన్న
ఘనవహ్నియై మమ్ముఁ గాల్పలేదె
అమలసాధ్వీమణి యపనింద బడఁద్రోయ
నది యయోధ్యనునంత నార్పలేదె
నిండుచూలాలిని నిష్ఠురాటవిఁ జేర్ప
ధూమకేతువనంగఁ గ్రుంచలేదె

మాభాగ్యచంద్రిక మము(బాయ(బడరాని
బన్నములఁ మముఁజేరి బాధలిడవె

గీ. కులము వెలయించి సౌశీల్య మరలఁబెంచి
శిశులఁ గలిగించి సత్కీర్తి చెలువ నించి
వంతఁదొలగించి మదిమెద సంతసించు
జనని తొలగినఁ జేకూరె వనట లకట!

పోయి మొదట నాతమ్ముల విడపించెదగాక! (ప్రకాశము) సైనికు లారా! ఎక్కడున్నదిమనగుఱ్ఱము? ఆసైంధవమును గట్టివైచిన బాలకులెందున్నాడు?

సైనిక—దేవా! పోయిచూచెదము.

లక్ష్మణ—తొలుత పొండు.

సైనిక—(నిష్క్రమించుదురు)

లక్ష్మణ— జానకీదేవి యయోధ్యబాసినదాదిగా మాకు దైర్యోత్సాహములు బాయుచున్నవి. ఆదేవి పోయినదాదిగా మాకన్నియు గష్టములే వచ్చుచున్నవి. ఇంకను యే యనర్థములు రానున్నవో! అక్కటక్కటా, సకలచరాచర జగత్ప్రోషణములు, అనవరతపరమ హంసమనోరాజీవసంచరణములు, అపగతమహాభక్తజనపరిపోషణములు, అప్రత్రయీమకుటశిఖావతంస పల్లవారుణములు, ఆశ్రిత జన మనోమోహాపసరణములు, రఘుకులభాస్వరసత్కీర్తి గౌరవ వితరణములు, నిజదాసమోక్షవశీకరణములు, పరమయోగిదహానా కాశాలంకరణములు, నాజానకీదేవి చరణములసేవించు పుణ్యము నాకు మరల కలుగునే?

[ప్రవేశము : సైనికుడు]

సైనిక—స్వామీ! అదిగో అక్కడనే మన ఘోటాణము కట్టబడి యున్నది, అచ్చట యెవ్వరును కాపుదల లేరు.

లక్ష్మణ—అట్లనా! మఱియు మేలయ్యె. మా భరతశత్రుఘ్నులతో
  బోరాడినబాలకు లెచ్చటికి బోయియుందురు ? పోయి తొలుత
  మా గుఱ్ఱమును తెత్తమురండు. (నిష్క్రమింతురు)

(యవనిక నెత్తగా హయముమాత్రము చెట్టునకు గట్టబడియుండును. లక్ష్మణుడు దానిని సమీపించి దానికట్లను వదలింప బ్రయత్నించును. అచటనున్న గుండు వెనుకనుండి లవ-కుశులు వచ్చి సైన్యమును ధ్వంసము చేయుదురు లక్ష్మణుడు దిగ్భ్రమముతో బాలకుల జూచుచుండును.)

కుశ—ఏమయ్యా! అట్లుచూచెదవు ? నీకేమి దయ్యము పట్టినదా ?

లవ—దయ్యముకాదురా మన ముఖములపైన కోతులాడుచున్నవని
  చూచుచున్నాడు.

చ. పరుఁగనుగొన్న భాస్వరతబాణపరంపర జేల్చి పేర్చకన్
  పారగెడుచూపులన్ రిపులజూచిన పూజయొనర్తురే యరుల్
  పరుసము మాన బాపడవె, పౌరుషహీనత స్థాణురీతి నీ
  వఱుదుగ మమ్ముజూడ కపినర్తము లాడునె మాదుమోములన్.

కుశ—అదియును గాదురా. ఆకాశమును క్రిందుచేయుదునా, భూమిని
  పైన జేయుదునాయని యాలోచించుచున్నాడు. కాదేమయ్యా ?

లక్ష్మణ—(స్వగతము) వీరిమాటలకు నవ్వువచ్చుచున్నది. కోపమును
  వచ్చుచున్నది. ప్రేమరసము నేనున్నాననుచున్నది. ఏమి
  చేయుదును? (ప్రకాశము) ధూర్తబాలకులారా! ఇవి పిన్నాటలు
  కావుసుమా! మీరు మహాపరాధము జేసియున్నారు. ఇక మీరు
  దక్కరు.

కుశ—ఎటులనయ్యా మాకు భయమగుచున్నది ?

లవ—ఈముఖమేనా మముదక్కనివ్వనిది? మొన్నమాతో యుద్ధము
  చేసిరే యెవ్వరో భరతుడట! శత్రుఘ్నుడట! నీవును వారున్న
  చోటకే పోయెదవా ?

కుశ—నీ పేరేమయ్యా? చెప్పుము. మాకు గొంచెము గావలసి యున్నది.

లక్ష్మణ—ఏల?

లవ—నీవు రణక్షోణిని గ్రిందపడిన తర్వాత నింకొకడు యుద్ధమునకు వచ్చునే వానికి నీపేరు చెప్పుటకు.

లక్ష్మణ—ఊరకున్నట్లంతయు మేలమాడుచున్నావురా బుద్ధిచాలదు గుణ్ణమునిచ్చి యీవలపొండు.

లవ—ఊరకుండకున్న నేమిచేసెదవు?

కుశ—అదియు చెప్పవలయునా? ఊరికి బరుగెత్తిపోవును.

లక్ష్మణ—బాలకులారా! ఇది శ్రీరాముని హయము. అతని తమ్ములు లోకైకవీరులని వినరా! అవివేకమున జెడిపోకుడు.

లవ—అతని తమ్ములను బాగుగా నెఱుగుదుము. ఇద్దఱి నిదివఱకే యెఱిగి మఱచిపోయి యున్నారము ఇప్పుడు ని న్నెఱింగితిమి.

కుశ—శ్రీరాము డెవడయ్యా? ఏమో చాల పొగడుకొనుచున్నావు?

లక్ష్మణ—శ్రీరామునే యెఱుగరా? అతని చారిత్రము రామాయణముగా సర్వలోకపూజనీయమై యుండలేదా?

కుశ—ఓహో! అతడా వాలితో యుద్ధము జేయలేక దొంగవలె చెట్టు మఱుగుననుండి యన్యాయముగ బాణమున జంపినవాడు!

లవ—అన్నా రాము డెవడు? తాటక యను స్త్రీని జంపినవీరుడా? అయ్యో! నీ వా రాముని కేమి కావలయును? కుమారుడవా తమ్ముడవా? బంటువా?

లక్ష్మ—సీ. తాటకి మర్దించి తపసియాగముగాచె
శ్రీరాము నెఱుగరే శిశువులార

లవ—ఆడుదానిని జంపినట్టి మీరాముని
నేరమే యతడొక్క వీరుడౌనె!

లక్ష్మ—వాలిని నొకకోల గూలనేసిన రాము
బలమును దెలియరో బాలులార !

కుశ—చెట్టుచాటున దాగి చేరి కోతిని జంపు
ధీరుని మీరాముఁ దెలియ లేమె !

లక్ష్మణ—మాయామృగంబైన మారీచు నటుఁజంపె
వరరాము నెఱుఁగరో బాపలార ?

లవ—చేరిన గడుగెత్తు జింకపిల్లల జంపు
శ్రీరాము నేవింత జెప్పనగునె !

లక్ష్మణ—వరలోకవీరుడౌ పరశురాముని నోర్చు
ఘనరాము మీ రేమి వినఁగలేదు

కుశ—బడుగు బాపని భంగపఱచు టబ్బురమా నె
సిగ్గుచేటుగ మాకుఁ జెప్పనేల !

లక్ష్మణ—గీ. త్రాహియని భక్తివేడుఁ డారామవిభుని
సరగరక్షించు యుద్ధంబు వలదు వలదు

లవ—పాహియంచని రాముండు వచ్చెనేని
మానుదుము నిత్తుము మరి మాటలాడవలదు.

లక్ష్మ—బాలకులారా! పసివారు కావున తెలియక రాముని నిందించి నను నూరకుండవలసి వచ్చెను. ఇక మితిమీరిన నీ లక్ష్మణుని క్షమాగుణము మిమ్ము గాపాడునని తలంపకుడు.

లవ—నిలువుము నిలువుము. నీవేనా లక్ష్మణుడవు ? కాదయ్యా నీపేరు నకు పూర్వాపర బిరుదములు లేవా ? అవనీధవ లక్ష్మణుఁడవా ? భూపతిలక్ష్మణుడవా ?

కుశ—కాదురా, 'అవనీధవ' యనుచోట 'నీధవ' అనునది తీసివే యుము ఇతని కదియే చాలును, అయ్యా ! నీసంగతి గూడఁ దెలి యును నీపరాక్రమము మేమును కొంచెము వినియున్నాము. నీవా

యింద్రజిత్తుతో యుద్ధము చేయుచు నతని నోడింపలేక 'ధర్మాత్మా! సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథిర్యది' అని 'రాముడు సత్యసంధుడగునేని, ధర్మాత్ముడగునేని, యీ బాణ మింద్రజిత్తునుజంపుగాక' అని చెప్పితివే యదియే చాలును నీశూరత్వమును చాటించుటకు.

లక్ష్మ—మునికుమారులారా! మీరు బాలకులనియు, బ్రాహ్మణులనియు దాళితి, ఇక తులువమాటలు మానక యుద్ధభూమినుండి తొలగెదరా లేక నాబాణవృష్టికి మీజీవితాగ్ని నప్పగించెదరా ?

లవ—సహోదరా ! ఇతనితో పరిహాసములు చాలును, ఇతనిగోడు వినజాలము. ఏమయ్యా ! మేము యుద్ధమునుండి తొలంగవలయునన్న శత్రుస్తోమముల నీలోకమునుండి తొలగించిన తర్వాతనే తెలిసితివా ? (అనుబంధము 30)

లక్ష్మ—అయ్యా ! కాండాసనవిముక్త చండతరవిశిఖ ప్రవాహముల గాని యాశ్రమవృక్షమునందలి లేజిగురుటాకులు కావు కరవాల ఖడ్గ క్షతక్షుభితరక్త మాంసాంచిత రణరంగము గాని సమారాధన భోజనాంగణము కాదు ! కాండాసనకాండ సముదయములు గాక మాపునమోయు దర్భసమిధలుగావు. బాపలు మీకేల యుద్ధము మాపురికిరండు వస్త్రమాల్య భూషణాదుల నిచ్చెదము.

(అనుబంధము 31)

కుశ—ధరణీశా! ఏండ్లు మితిమీరి వచ్చినవి కాని బుద్ధి నీకు రాదయ్యె తెలివియొకరిసొమ్మేమయ్యా? వీరక్షత్రియవంశ దీపకులమగు మాకు సమరభూమియేకదా మోక్షస్థానము ? ఇంత తెలియవైతివికదా ?

సీ. చెలువారుపర్ణశాలలు లేక యున్నవే
మీ రిచ్చుబంగారు మేడ లేల
రుద్రాక్షమాలికల్ రూఢిలేకున్నవే
సొగసైన రత్నాల సొమ్ము లేల

నలువారు కృష్ణాజినములు లేకున్న వే
పట్టెమంచముతోడి పరుపు లేల
కందమూలంబులు కలుగవే మాకెందు
భక్షించుటకు పిండివంట లేల

గీ. ఆదరంబగు వీబూది లేదె మాకు
పూలుపునించెడు శ్రీగంధపూత లేల
దాసజను లేల జలతారుతాల్పులేల
యుద్ధరంగమె మోక్షంబు యోధవర్య

అనుబంధము 32

లక్ష్మ—మీరు క్షత్రియకుమారులా! మిమ్ము గన్న భాగ్యము గల తల్లిదండ్రు లెవరు?

(అనుబంధము 33)

లవ—అది నీకేలనయ్యా? ఏమి! వంశావళి వ్రాసెదవా? చేతనైన యుద్ధముల కాగతోస్మి యనుము. లేకున్న జితోస్మియనుము.

(అనుబంధము 34)

లక్ష్మ—బాపలారా? లేవెన్నలల సోకిన లోవన్నె తరుగు మీసుకుమారము లగునునుదొడల కరవాల మిడుట పూలరాసి యందగ్ని విడుట యేకదా? చెలువారు కమలనాళము బోలు మీ కంఠసీమ నర్ధచంద్రసాయకముల ప్రయోగించుట మాలతీలతానిచయము లవిత్రమున దరుగుట యేకదా? ఏల మూర్ఖత బట్టెదరు?

కుశ—అయ్యా! నీవు క్షత్రియుడవయ్యు క్షత్రియధర్మమును దెలియక మాట్లాడుచున్నావు. యుద్ధరంగమేకదా క్షత్రియులకు స్వర్గద్వారము? శౌర్యమేకదా రాజులకు బరమధర్మము! అట్టి స్వధర్మమునువదలి పరమధర్మము నాశ్రయించుట నరకద్వారమే కదా? వేయేల? ఈయశ్వము నీశౌర్యమును మాకప్పగించిన బోదుమే గాని పనికిమాలినమాటల నాడిన దొరకనేరదు.

లక్ష్మ—వెఱ్ఱిశిశువులారా! క్షత్రియులై సమరాంగణముననే తారతమ్యమును విచారింపవలదా? వీరశూర కౌసల్యానందను లెక్కడ? పసికూనలగు మీ రెక్కడ?

లవ-మీతల్లియే వీరశూరకౌశల్యయైన మాతల్లి వీరాధివీరశూరయనుకొనుము. ఊరక వదరిన ప్రయోజనమేమి? శక్తియున్న గూయక చూపుము.

లక్ష్మణ— ఔరా! నేను పసిపాపలని కరుణించి యుద్ధము వలదని బోధించుచున్నంతయు దిరిపెంపుతిండి తలకెక్కి మారులాడెదరా? ఇక మీశరీరంబుల మాలికలుగా వైచి మాతురంగము గొనియెద.

(అనుబంధము ౩౫)

కుశ—ఈగ్రుడ్డిబెదిరింపుల నెవ్వరిని బెదిరింపజూచెదవు? కైకొమ్ము. గోదండమును. కైకొమ్ము బాణతూణీరములను. నిన్ను యముని యింటి కతిథిగాబంపెదను. (అని యుద్ధమాడుదురు. కుశుడు లక్ష్మణుని బాణముల నెగురగొట్టి ధనస్సును విరచును)

లక్ష్మణ—(స్వగతము) ఔరా! మోములుచక్కదనము చంద్రబింబమునుమీర నస్త్రవిద్య శ్రీరామచంద్రుని మీరుచున్నదిగా?(ప్రకాశము) బాలకులారా! మీవీరత్వమును మెచ్చితి. మీరువీరవర్గశిరోమణులగుదురు. మీకు వలయు బహుమతులిప్పించెదను. తుదకర్ధరాజ్యమైనను యిప్పించెదను అయోధ్యకు బోదము. రండు. ఇక నాప్రతాపాగ్నికి మిడుతలుగా నయ్యెదరు. అప్పుడు మీతల్లి మీబోటి పుత్రరత్నముల బోగొట్టుకొని దుఃఖపుచావు జచ్చును.

లవ—ఏమయ్యా! మరల నీపిచ్చిమాటల మానకపోతివే? మాతల్లి రణరంగమున శత్రుస్తోమంబుల దునుమాడి వీరస్వర్గమందినదియే పురుషార్థమని భావించునుగాని గ్రద్ద బ్రతికినట్లు బ్రతికి తనవంశమునకును దేశమునకును, తల్లిదండ్రులకును, గొంచమైన నుపకారము జేయక యున్న పుత్రులను గాంచుట మేలని తలపదు.

ఉ. సాగమహాస్త్రవిద్య భుజసారము మీరఁగ శత్రుసంతతి సం
హారముఁజేసి శూరవరు లాసన రక్తజలప్రపూర మా
వీరవసుంధరాంగనకు నభిషేకముఁ జేసినఁ దల్లి మెచ్చుగా
కారయ మూఢపేరులను పందలఁ గాంచి మెచ్చునే.

కుశ—నీ రాజ్యము, నీ ద్రవ్యము, మాకేమియవలదు. కావలసిన మమ్ము దానముగాఁ గొనుము. నేమే నీకిచ్చెదము.

లక్ష్మ— (అనుబంధము 36)

అయిన నామాట్లు వినవా లేను. (అని దివ్యబాణము వేయు కుశుఁడు మూర్ఛపోవును. లక్ష్మణుని చెవిని సమీపించి) అయ్యో నేనెంతవల దసినను మూఁడవైనది తప్పఁగదా? వ్యర్థముగా ప్రాణముల బాసితివే? నిన్ను జంపి నేనెట్లు వెడలిపోవుదును?

కుశ—నేనును నిన్ను వదలి యెట్లుపోవుదును? రమ్ము (అని లేచి బాణములతీసి) ఓ బాణమా! మాతల్లి సుశీలయైన, మా గురువు తపోవంతుడైన నీవీక్షణమే నాశత్రువును బరిమార్పుము.

(అనుబంధము 37)

(బాణము వేయును లక్ష్మణుడు మూర్ఛిల్లును)

[ప్రవేశము : మునిబాలకులు]

లవ—అన్నా! మనగురువు మహిమవల్లను, మనతల్లి మహిమవల నను నీమహావీరుడు పడియెగాక, ఇతడు పరాక్రమధుర్యుడని తోచుచున్నది.

కుశ—సందేహమేమి? ఇత డత్యద్భుత పరాక్రమ వంతుడని మన వాల్మీకి ఋషిపుంగవుడు చెప్పుచుండలేదా?

అందఱు—భళి! భళి! మిక్కిలి సంతోషమయ్యె! మే మేమైన సహాయము చేయనలయునా?

లవ—(స్వగతము) ఇట్లుండవలయును. ఇపుడు లోకమంతయునిట్లే యు న్నది. జయించినవానివంకనే యందరును జేరుదురు (ప్రకాశము)

ఏమియు పలుకదు, ఊరకున్న బాలును పిచుండి! నీవుపోయి నీ తల్లితో మేమే జయించితిమని తెలుపుము. మేము మరల నెవ్వరైనవత్తురేమోకాచికొనుండెదము పొమ్ము. మరల శ్రీఘ్రముగరమ్ము) పిచండి—కానిమ్ము. (నిష్క్రమింతురు)

(యవనికపడును)

ద్వితీయరంగము

స్థలము : హిమవత్పర్వతప్రాంతారణ్యము

ఆంజ—ఆహా! హిమవత్పర్వతమున నివసించు మహర్షులవలన నేడెట్టి సంతాపకరవార్త వింటిని! అఖిలలోకమాతయగు మాజానకీమాతను రామచంద్రుడు ఘోరారణ్యములకు బంపియున్నాడట, స్వభావమూఢులై, యసూయ పిశాచావేశితులై, పరదూషణారోపణ మాత్రప్రవీణులై ఘోరతరసంతాపసత్కీర్తిహారులై యున్న దురాత్ముల దుష్టాలాపనిందావాక్యముల మారామభద్రుడు మాదేవదేవుడు నమ్మి, యీయవాచ్య, క్రూరహింసాకార్య మొనర్చెగదా ? ఆసీతారాముల శ్రేయస్కరనిత్యాశీర్వచనములకై కొని యచిరకాలముక్రింద నేకదా నేనీతపోవనభూమి జేరితి! ఔరా! ఈయపవాదము సహజసాధువులగు సాకేతపౌరులది కాదట నాడుదండకాట విని రామలక్ష్మణులచే భిన్ననాసాకర్ణపుటయై, లంకాపుర రాజ్యలక్ష్మివినాశకారణభూతయైన శూర్పణఖయె, రావణాదిదనుజపరిపందిస్తోమంబులు బరిమార్పబడగా హతశేషుడై యెందో తప్పించుకొని బ్రతికియున్న యాకరాళుడును బన్నిన మాయోపాయ విజృంభణమట! కట్టా! కరుణారసమహిమాంచితములై కమనీయ కమలినీవేదశిరోవిలసితములై, ఘనతర సనకసనందన హృదయారవిందవిలసితములై యున్న యాజానకీపురంధ్రీమణీ రారంజిత నేత్రభాజీవంబులు నీరుక్రమ్మి, శోకరసమున ఖాడిమ్మెంత కాంతి బాసియు

యున్నవో కదా? శ్రీరామచంద్రుఁ సర్వాంగలక్ష్మియై ముక్తికాంతా మనోహరమూర్తియై, భక్తులపాలిటి కల్పవృక్షకీర్తియై, దివ్యజ్ఞాన సద్గుణస్ఫూర్తియై, లోకులందరకానానన, సకలగీర్వాణ బృంద మచ్చెరువంద విలసిల్లు పాతివ్రత్యమహిమంబున నెంతయు వాసి గాంచియున్న మాజానకీజనని యిట్టితలపరాని యపనిందపాలై పరితపించి పరితపించి యెనలేని కడకండ్ల ననుభవించెనన్న నిక పామర భూయిష్టమగు నీ ప్రపంచపువారిగతి యేమనవలయు? ఆహా! ఇంత దురంతములగు వంతలకు గారణ మారాక్షసపందలే కదా? వారిని నేను మనసిత్తునా! మదీయ వాలాగ్రంబున నా శూర్పణఖా కరాళుల కంఠనాళంబుల బిగియించి, పాదాహతివలచి దురంత పటుతరమదీయముష్టిఘాతంబుల మెదిపి, ముద్దజేసి శ్రీరామచంద్ర పాదకమలంబుల కర్పించెద. ఇదే పోయెద.

సీ. కనువారి కనువారి కలిగింప నలగింప
యపనింద వినియెంత నడలెనొక్కొ
భూధరావళిస్రుక్కి భూధరావళిదక్కి
భూపుత్రిమదియెంత పొగలెనొక్కొ
రామసింహములొంది రామసింహము డింది
యకట మారుతి! యంచు నరచెనొక్కొ
పరువార తరువాత పరివారముల జెంది
తనతల్లిదండ్రుల దలచెనొక్కొ
గీ. రాలవ్రాలుచు జాలి తా సోలెనొక్కొ
పరగభూదారములు జేరి భావమందు
తనదుభూదారు నెమ్మదిగనియెనొక్కొ
మాదుజనయిత్రి భూమిపై మనియెనొక్కొ.

(అనుబంధము 38) (పాడుచు నిష్క్రమించును)

(యవనిక నెత్తగా నదేయరణ్యము మఱియొకభాగము కనుపించుచున్న

[ప్రవేశము : ఆంజనేయుడు పాడుచు]

(అనుబంధము 39)

ఆంజ—అయ్యో! నే నెందెందు వెదకినను మాసీతామాతగానితుదకా శూర్పణఖాకరాళులుగాని దొరకరైరి. వెదకి వెదకి వేసరితిని. (అని కొంత విశ్రమించి మరల పోవుచుండగా)

(అని చెట్టుమరుగునుండి ఫలము భక్షించుచుండును)

[ప్రవేశము శూర్పణఖాకరాళులు]

శూర్ప—భళి! కరాళా! నీవు కరాళుడవే సరి. భద్రుడను పేరు పెట్టుకొని రాముని సేవించి సీతకును రామునకును నెడబాటు కలిగించితివి. ఇక రాముడు 'సీతా! సీతా!' యని మొరయెత్తి యేడ్చుచు నింకొకక్షణమునకో రెండు క్షణములకో ప్రాణముల విడుచును. రావణుడు, కుంభకర్ణుడు, ఇంద్రజిత్తు చేయజాలక పోయినపనిని నీ వవలీల సాధించితివి. ఇపుడు నామదినున్న దుఃఖ మంతయు దీరె.

కరా—శూర్పణఖా! నీవుచేసిన కార్యము మాత్రము సాధారణమా? చాకలివానివేషము వేసికొని యెంత బాగుగ నటించితివి? రాముడు కాని లక్ష్మణుడుకాని ఏ ఒక్కరుకాని నిన్ను గుర్తింపరైరికదా?

శూర్ప—అంత వివాదమేల? నీవు కొంత పనిని, నేను కొంతపనిని సాధించితిమి. ఇంతటితోనే సంతోషింపరాదు. ఇల్లలికినంతనె పండుగయగునా? ముందున్నది ముసళ్ళపండుగ. సీతావియోగమున రాముడు పరితపించుచున్నవాడు కాని, అతనికి నెవరో వసిష్ఠుడట, రామదేవుడట; యెప్పుడు చూచినను వేదాంతము జెప్పుచుండుటచేత వాడు చావకున్నాడు.

కరా—కానిమ్ము. ఆ మునిముచ్చులపని తర్వాత తీర్చెదము వారికి కండకావర మెక్కువయైనది.

శూర్ప — ఇంక మనము వచ్చు విడితిరుగా వచ్చునుగదా ? పోవుదము రమ్ము ?

కరాళ — నీవు న్యాయముగను, ఊరకుండుము, ఆయాంజనేయుడను కోతి యిపుడు దూరములేడు. మనపని కొంచెము క్లిష్టమైనది.

శూర్ప — వానిభయము నాకంతలేదు, కాని మాయున్న విభీషణునిదే నాకు భయము. నేనొక్కవైపునను నీవొక్కవైపునను పోయి మన కార్యము ఫలించినదా లేదా యని కొంతకాలము కాచుకొని యుందము. ఒకవేళ యింతలోనే రాముడు మృతిజెందిన నది భాగ్యవిశేషమే కదా?

కరాళ — 'మృతుడయ్యెనా?' ఏమట్లు మాటాడుచున్నావు? ఇంకను సందేహమా? ఇపుడె మనము పట్టినదంతయు బంగారమగుచున్నది.

శూర్ప — ఇంకొకటి వినెదవా ? మొన్న పట్టాభిషేకమప్పటినుండి మాయన్న రావణుడు రాముని బట్టియున్నాడట! ఎందరెందరో భూతచికిత్సకులు, మహానీయులు వచ్చి చూచుచున్నారట. ఇది మిక్కిలి మనకు సహకారిగదా?

కరాళ — ఔను. ఇక పోవుదము రమ్ము (అని పోబోవ నాంజనేయుడు వెనుకనుండి వచ్చి జారిన చెవి యొక చంకలో నిరికించుకొనుచు.)

(అనుబంధము 40) (నిష్క్రమించును)

తృతీయరంగము

స్థలము - భాగీరథీతీరారణ్యము

[ప్రవేశము : రాముడు]

శ్రీరామ — అహా! గోరుచుట్టుమీద రోకలిపోటువలె నాకిట్టి దుర్దశ రాదగునే ? హతభాగనై, అపగతవివేకమై, యీరాముని బ్రతుకింతనిరర్థకమగునే? సూర్యవంశపు గౌరవమెల్ల నశింపజేసితిని.

సహియింపరాని జనాపవాదశూలములఁ పాలైతిని. ప్రాణాధిక ప్రాణ ధనమగు మాసీత నన్యాయముగ నట్టడవిసిదోలి తద్వియోగ దావాగ్ని బొరలనైతిని, నాయనుగుదమ్ములవిషను యుద్ధదేవతకు బలియిచ్చితిని. దేనికి దుఃఖింతును? దేనికై పలవింతును? దేనికి పరితపింతును? ఆహా! మాజానకిం జూపువారు లేరే, అన్ని దుఃఖములను విధి నాకొఱకై సృజించెగాబోలు? నాచే ప్రారంభింపబడిన హయమేధము హయముతోడనే నిలచినట్లయ్యె! ఇన్ని శోకములు నన్నుముంచి చంపినను మానెగాక పరలోకమునందు సైతము రౌరవాదినరకములు నాకై యెదురు చూచుచున్నవి గదా? యజ్ఞదీక్షాకంకణము గట్టుకొనియున్న నేనెట్టు యుద్ధమునకు బోనుదును? దైవమా! నన్నింత విషమపరీక్షణము చేయ సాగితివికదా? కానిమ్ము ఏమేమి యనర్థములు, యేమేమి కష్టములు, యేమేమి విపత్తులు రానున్నవో యనియున్నయు నాకు మహోపకారముగా దలచి పరమ సంతసమున భరించెదగాక. అక్కటా! నిరపరాధ, నిరస్తకల్మషయగు మాజానకిని. పూర్ణాంతర్వత్నిని గుట్టలద్రోలి కిరాతకృత్య మొనర్చిన నాకీగతిగాక మరే గతి రాగలదు? ఆబాలకు లెచ్చటనుండివచ్చిరి? వీరు బాలకులా పరేత పాలకులా? పోయిచూచెదగాక, ఆహాయముండు చోటైన దెలియదయ్యెనే!

సీ. చేరరే కలికిరాచిలుకలార చెలుఁగు
కొరకులార మయూరకలకులార!
కదియరే సీత యానదములార సుశోక
నదములార సుషట్కపదములార!
పరికింపరే భూమిప్రతతులార ధరాజ
ప్రతతులార ప్లవంగపితతులార!
అరయరే కాంత భూధరములార జలాంత
చరములార వనాభ్రచరములార

గీ. వనలతాగారి శైలసమేతులార !
పవనములార మృగేంద్రగణములార !
వినుతభూపుత్రి యపరసావిత్రి యిందు
చూడరే మానినిప్రోడ నిందు.

[ప్రవేశము : అరణ్యకవేషములు లవ-కుశులు]

లవ—ఆహా! ఈమహానుభావు డెవడో దేవాంశసంభూతుడని తోచు చున్నది.

మ. అరరే తేజ మపారమయ్యె గనగా హరిప్రభాయుక్త మీ
సరసీజాతముఖంబు వక్షమును విస్తారంబుగానొప్పెనా
యరుణాబ్జాతము లట్లు నేత్రములు మా కానందమున్ గొల్ప నీ
ధరణీశేంద్రు డెవండో స్వర్గహరియో దైత్యారియో నారయన్.

కుశ—ఇతనితో బోరి జయించుట కష్టసాధ్యమనియు దోచుచున్నది.

శ్రీరామ—బాలకులారా! మిమ్ముజూచిన నీయరణ్యవాసులని స్ఫురణ గలుగుచున్నది. ఈకాననమున మాయశ్వమేధహయము నెవ్వరో మూర్ఖులగు యిరువురు మునికుమారులు పట్టి యున్నారట అది యెక్కడనున్నదో చూపగలరా ?

లవ—అశ్వమున కేమి ? చూపెదము. కాని మీ కాతురంగముతో నేమిపని ?

శ్రీరామ—అది నాసవనాశ్వము. ఆ ద్విజకుమారులజయించి దానిని గొనిపోయి యజ్ఞమును సాంగము చేయవలయు ననుటయేపని.

కుశ—ఆ బాలురు సాధారణముగ జయింపబడువారు కారే ? యిప్పు డేమి చేసెదరు ?

శ్రీరామ—అది నాకును దెలియును. అయినను నేను వారిని జయించియే తీరవలయును. జయాపజయములు దైవాధీనములే కదా ?

లవ—అయిన మీపేరేమి ?

శ్రీరామ—నాపేరు శ్రీరాముడని లోకులందురు.

కుశ—ఇప్పుడు మాచే....కాదు....మునిబాలురచే జయింపబడిన వారలెవ్వరు ?

శ్రీరామ—వారు నా తమ్ములు. భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్ను లనువారు.

లవ—వారు మీకు కావలయునా? ఆగుఱ్ఱము మీకు కావలయునా ?

శ్రీరామ—అంతఃకరణమునుబట్టి వారును కావలయును ప్రకృతి కార్యమునుబట్టి తురంగమును కావలయు.

కుశ—మీ కాయశ్వముజూపిన మాకేమిబహుమాన మిత్తురు ?

శ్రీరామ—తురంగముతప్ప మీరు కోరినదాని నిచ్చెదను.

లవ—అయిన మీగుఱ్ఱ మిచ్చటనే యున్నది చూడుడు ? (అని చెట్టుమఱుగున నున్న యశ్వమును జూపును)

శ్రీరామ—ఇదియే మాయశ్వము. అయిన దీనిని గట్టిన వీర శేఖరు లగు బాలకు లేరీ ?

కుశ—గొప్పవారు మీ రపేక్షించిన వారు దూరముపోవుదురా ?

శ్రీరామ—ఏమీ! సమీపమున నున్నారా ?

లవ—సమీపమున నేననేల? ఇందే యున్నారు చూడుడు. (తమ యరణ్యవేషములదీసి ధనుర్ధారులై యెదుట నిలువబడుదురు)

శ్రీరామ—(స్వగతము) ఆహా! వీరా కుమారులు ? వీరిగాంచిన నాకేదో యొకవ్యక్తి మనసున బొడకట్టుచున్నది. ఈరక్తరేఖాంచిత నేత్రములు, ఈసిడుదయురము, ఈపున్నమచందురుబోలు నెమ్మోము చూడ, వీరిని ముద్దాడవలయునని తోచుచున్నది. కాని కార్ముకముపై చేయిపోవకున్నదికదా!

సీ. మోములదిలకింప ప్రేమయొప్పనుగాని
కోపంబు నెమ్మది గూడబోదు
పలుకులవిన వేడ్క యొలుకునే కాని నా
వీరసూక్తుల మోము చేరజనదు

అంగశృంగారంబు నట్టె చూచునుగాని
కనుదోయి కిన్క కెంపెనయఁబోదు
ధైర్యంబుఁగన సద్భుతము గల్గునేగాని
కార్ముక మొగిఁబట్ట కరము చనదు
గీ. భళిరె యీ బాలకులజూడ భావమలరె
చెలువు మాజానకీదేవి చిన్నెలమరె
వీర లెవ్వరో ధీరతాసారులౌర
వీరవర్యులు బాపలు వీరుకారు.

లవ—ఇక మీ యభీష్టము దీర్చుటయేకదా తమకు కర్తవ్యము?

శ్రీరామ—ఈ రాముని చరిత్రము మీరు వినలేదో? ఇచ్చిన మాట తప్పుట యూ? అది యెట్టిది?

కుశ—కౌసల్యా! మా గురువులవలన మీ గుణాతిశయములను విని యున్నారము. ఐనను నీ కాలమున గొప్పవారిని మాత్రము నమ్మ రాదు.

ఉ. పెద్దలు పెద్దలంచు తగుపెత్తనముల్ నొనరించు ధర్మపుం
సుద్దులఁ జెప్పుచుందు రిల చూడఁగఁ జేయుటయన్న సున్నయా
పెద్దలు లోకమందు బలుపెద్దలు వారిని నమ్మఁజాల నే
పెద్దలు దేశవృద్ధి నిటు పెంతురు నట్టిల కేను మ్రొక్కెదన్.

శ్రీరామ—తొలుత మీ యభీష్టమేమో యడుగుడు.

లవ—మాకేమియు నభీష్టమువలదు. మీరు యుద్ధరంగమునుండి తొలగ మాకు రణదాన మొసగిన సర్వాభీష్టములు సమకూరినట్లే.

శ్రీరామ—(నవ్వి) బాలకులారా! మీ ముద్దారు పలుకులు నామది కెంతయు వారవశ్యము నిచ్చుచున్నవి. మీకు త్రిలోకాధిపత్య మిచ్చినను నాకు దృప్తి కలుగదు. అయినను నీదానము మీ కేల

మ. వసుధన్ వేఁడుటో వన్నెసొమ్ములను వాంఛించుటో, పిండివం టలు నాశించుటో, విత్తమున్ మదిని వేడ్కన్ కోరుటో, దంతివా

జుల కాంక్షించుటా, చూడ ధర్మములు మీక్షోణీసురేంద్రాళికిన్ కలనైనన్ రణ మిచ్చి గోరనగునే కాంచంగ నో బాలకా.

కుశ—పరాక్రమమే భూషణముగా, శూరత్వమే జీవనముగా, ప్రజాపరిపాలనమే ముఖ్యధర్మముగా నెంచు మాకు రణ మపేక్షణీయ మగుగాని! యుదరభరణ మపేక్షణీయమా?

శ్రీరామ—ఐన మీరు క్షత్రియకుమారులా?

కుశ—అది నోట వేఱు చెప్పవలయునా?

శ్రీరామ—మీయట్టి శుభమూర్తుల, మీయట్టి యభినవకందర్పుల, మీయట్టి విక్రమధనుల గని మధ్యమలోకము కొఱకె పెట్టనివిభూషణ మొసంగినధన్యు లగు మీజననీజనకు లెట్టి మంగళాక్షరము లచే నలంకృతులో వచింపగలరా?

లవ—(జనాంతికము) సోదరా! ఏమి యీ మహాపురుషుని వాగ్జాధుర్యము? ఏమి యీ వచనచాతుర్యము?

కుశ—ఇట్టిమహాశయునితో మాటలాడగలుగుట మనతల్లి యాశీర్వచనప్రభావమేకదా?

లవ—సంగ్రామలాభము కలిగిన మఱియు మేలు. (ప్రకాశము) ఆర్యభూషణా? ఇది కదనరంగముగాని బంధువావి వరుసల నడగుటకు పెండ్లింటి భోజనము కాదు.

కుశ—మీరేమి యశ్వమేధయజ్ఞములు చేయదలచుకొన్నట్లు లేదు.

శ్రీరామ—ఏల?

లవ—లేనిపోనిమాటలతో ప్రొద్దుపుచ్చువారలకు కార్యమన్న సున్న.

శ్రీరామ—కుమారులారా? మీరీతురగమును బట్టుటతగినపని కాదు అందును మీశౌర్యము మాతమ్ములయందు సార్థకమయ్యె నని తలపకుడు, మీమోహనాకారముల గాంచి వారు పరాకున మీచే వంచితులై నిర్జింపబడియుందురు. అంతమాత్రముననే యంతటిసాహసమునకు మీరు పూనుటమిక్కిలిలగ్గుగాదు నామదియు

మిమ్ము జూచినది మొదలు కరుణాంతరంగితమైనందున నందున్న ప్రతాపాగ్ని చప్పచల్లారినది.

కుశ—మీ రేమి క్రిందపడినను పై చెయ్యనుచున్నారే? మీతమ్ముల మాటటుండనిండు. మీ రేమి యుద్ధమున కుపక్రమించెదరా? లేక మాతో సంధిచేసికొనియెదరా? 'బాలకుల కేల యుద్ధము' అంటిరి కదా? అది మిక్కిలి పొరపాటు. ఏయభ్యాసముకాని బాల్యము నుండియే యలవడవలయు.

శ్రీరామ—ఇంక నాయత్నము లేదు బాలులారా! మా గురువులు స్త్రీ శిశువులతో బోరరాదనినందున నింత వచించితిని. కాని రావణమారణమున దృప్తినొందకున్న నాబాణములకు మిమ్ము బలి యివ్వజాలక కాదు.

లవ—గురువాక్యపరిపాలనమన్న మొదట మిమ్ము జెప్పవలయు. ఆ నాడు తాటకను చంపితిరే? అదిగురువాక్యమా? లఘువాక్యమా?

కుశ—అతికాయునితో బోరునప్పు డీగురువాక్యమును మరచిపోయి యుంటిరి గాబోలు?

లవ—మాగురువాక్యము వినలేదే? లోకమున నెవరైన మాగురువు లట్లు చెప్పినారని చేయరాని కార్యముల జేయువారిని మాగురువులు కలలోవచ్చి యిట్లు చేయుమనిరని పలుకువారిని, మాగురువులకు గాను మీరు మాకు ధన మొసంగుడని మోసగించువారిని నమ్మరాదని చెప్పియున్నారు.

శ్రీరామ—సీ. స్త్రీ బాలకులఁజంప చెలఁగుపాప మటంచు
పలికిరి గురువు లో బాలులార!

కుశ—తాటకఁ జంపుచో నేఁటికి యీబుద్ధి
కలుగకపోయెనో పలుకుమయ్య!

లవ—అతికాయుతోఁ బోరుమని నీదుతమ్మునిఁ
బంపుచో గురువు వచింపలేదె

శ్రీరామ—ధరణివిభుండౌట తండ్రిసి విూకౌదు
తండ్రితో యుద్ధంబు తగునటయ్య
కుశ—ధరణివిభుం డీవు తగ లోకవిభుఁడు మా
తండ్రి యాతనిమేముఁ దలఁతుమయ్య
శ్రీరామ—ఎవ్వఁడు మీతండ్రి? యెట్టిరూపమువాఁడు
యెందు తానున్నాఁడు! యెట్టివాఁడు?
లవ—దేవుఁ డాతఁడు నీలదేహముకలవాఁడు
ఎల్లడనున్నాఁడు ఎల్లనతఁడు
శ్రీరామ—అతని పే రెయ్యది! అతఁ డెప్పుడేటువచ్చు
అతనిఁగాంచెడివార లరయ నెవరు?
కుశ—అన్ని పేర్లతనివే యతని చేరఁగ రాదు
యోగులు చూతు రాయోగపురుషు
శ్రీరామ—మీతల్లి యేసాధ్వి మీ రిందునుండుట
కరయఁగారణ మేమి యనుగులార
లవ—గీ. సర్వలోకైకజనని మాజనని యుందు
చేరియుండగ హేతువు చెప్పరాదు
శ్రీరామ—కనుల మిమ్ముఁగాంచ నేలకో కరుణగలిగె
కుశ—కరుణగాదది నీచేగానితనము.
శ్రీరామ—చాలు నధికప్రసంగము. తాటకను చంపుట మాగురువుల యానతిచేతనే. అది యుండనిందు మీగురువు లెవరు?
కుశ—వాల్మీకి మానీంద్రులే.
శ్రీరామ—వారివద్ద మీరు విద్యాభ్యాసముఁ జేసితిరా? (స్వగతము) హృదయమా! తొందరపడకుము. నీసంకల్పము సత్యమా యసత్యమా యని తెలిసికొనకనే చెదరకుము. (ప్రకాశము) మీరు వాల్మీకిశిష్యులా? మఱియు మేలయ్యె. వారు మీకు బోధించియే యుందురుకదా!

కుశ—ఓ; చెప్పియున్నారు.

శ్రీరామ—ఎట్లు?

లవ—పట్టినపట్టు వదలరాదనియు, క్షత్రియధర్మము పాలింపవలయు
ననియు, అదియే వీరధర్మమనియు.

శ్రీరామ—ధనుర్విద్య నభ్యసించెడి విద్యార్థులు వీరులగుదురా?

లవ—ధనుర్విద్యాభ్యాసకులు వీరులగుదురు గాక! పట్టిమాటలాడువారు
వీరులగుదురా?

శ్రీరామ—రాజనీతియందు మెక్కుడగువానితో బోరరాదని చెప్ప
బడలేదా?

కుశ—ఎదుటివారు మాకంటె మెక్కువ వీరులైనగదా?

శ్రీరామ—ఇది మీకు గర్వము కాదా?

లవ—ఇది మీకు దురభిమానము కాదా?

శ్రీరామ—దేహమును వ్యర్థముగ పోగొట్టుకొనవచ్చునా?

కుశ—కనుకనే యీసాహసమునకు బూనితిమి.

శ్రీరామ—పోనీ. మీతల్లిదండ్రుల యాజ్ఞనైనబొంది యున్నారా?
వారీగుఱ్ఱమును పట్టుడనిరా?

లవ—ఏమయ్యా! నీవు మంచిగట్టివాడవే? మెడకు వేసిన కాలికి,
కాలికివేసిన మెడకు వేయుచున్నావే?

కుశ—మాతల్లి మాకు స్వధర్మములను రక్షించుకొని తనకుకీర్తిని
తెమ్మని చెప్పినది మాతండ్రి దేవుడు! గనుక ఆయనయు స్వధర్మ
త్యాగము జేసి పరధర్మము నాశ్రయించి దేశమును, కులమును
నాశనముచేయుమని చెప్పలేదు. తెలిసినదా?

లవ—ఇతడేమియుద్ధము చేయునురా? మాటలు కోటలు దాటు
చున్నవి, కాని కాలు గడప దాటకున్నది? తమ్ములపాటుజూచి
నను నితనికి కోపమే రాదుకదా!

శ్రీరామ—ఆహా! ఇంక తడయుట దుస్సాధ్యము కలుషాత్ములారా, ఇక మిమ్ము విడువను. (అని దారుణాస్త్రముల బ్రయోగించును. అవి పూలహారములై వారికంఠములబడును.) ఔరా! ఇదియేమి యాశ్చర్యము? నాబాణములు పూలహారములైయుండునా (కోపముతో) ఇప్పుడైనను మీయజ్ఞానము వదలెదరా లేదా? (అని నారాయణాస్త్రమును తొడుగును.)

కుశ—(జనాంతికముగ) ఆహా! ఈయుగ్రాకారము కనులకు మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్నది గదా? ఈభయంకర తేజముచే మనకు బాణాసనముపై చేయియే పోకున్నదికదా?

లవ—ఊరక మనతల్లివద్దకు పోవుదమురమ్ము.

కుశ—(అస్త్రమును తొడిగి)

గీ. మహిని మాతల్లి లోకైక మాతయేని
ఆమె సత్కీర్తి జగముల నలరునేని
జనని మాజానకీదేవి సాధ్వియేని
ఇతఁడు నీయస్త్రమున మూర్ఛ నెనయుగాక.

శ్రీరామ—హా! జానకి! జానకీ! (మూర్ఛపోవును.)

[ప్రవేశము : శీఘ్రముగ శూర్పణఖాకరాళులతో ఆంజనేయుడు శ్రీరామునివద్దకు వచ్చిచూచి]

ఆంజ—రామా! రామా! రామా! లోకాభిరామా! ఈదేవుడు మూర్ఛిల్లియుండుట కేమికారణముండవచ్చును? (బాలకుల జూచి) బాలకులారా? మీరేనా మారామచంద్రుని మూర్ఛనొందించినారు?

లవ—లేదయ్యా! అతడే యేలనో మూర్ఛిల్లియున్నవాడు.

ఆంజ—కల్ల. మిమ్ము విడువను, చచ్చితిరిక నాముష్టిఘాతమున (అని చెయ్యెత్తును. లవకుశులు రామధ్యానము జేయుదురు.)

(అనుబంధము 41)

(ఆంజనేయుడు నృత్యముజేయుచుండును. లవకుశులు రామధ్యానము చేయుచు నిష్క్రమింతురు ఆంజనేయుడు వారిని వెంబడించును.)

(యవనిక పడును)

చతుర్థరంగము

స్థలము—పర్ణశాల

[సీతయును వాల్మీకులును కూర్చుండి యుందురు]

వాల్మీకి—అమ్మాయీ! ఇంతలోననే వత్తురు. నీకుమారుల కెందైన నాపదకలదా? ఊరడిల్లుము.

సీత—జనకా! ఇంతకాలము నన్ను బాలించితివి. రామదర్శన భాగ్యము నాకు గలదా?

వాల్మీకి—అమ్మా! అంతయు దెలియగలదు. ఒకక్షణములో నీవు నీ నాథునితోఁ జేరుదువు. సత్యము. సంధ్యావందనము, దీర్చి వచ్చెదను. ఏమియు భయపడకుము.

(నిష్క్రమణము)

[ప్రవేశము : కుశకుమారుడు]

కుశ—తల్లీ నమస్కారములు.

సీత—జయసిద్ధిరస్తు. కుమారా! నీతమ్ముడేడీ?

కుశ—అమ్మా వెనుక వచ్చుచున్నాడు.

సీత—మీకు జయమే కలిగినదికదా?

కుశ—తల్లీ! అంతయునీమహిమయే, అశ్వమును సాధించితిమి.

సీత—వారేమైరి? వారు శూరులేనా?

కుశ—లోకైకవీరులనవచ్చును. వారు నీ వుపదేశించిన మంత్రము చేతనే మూర్ఛిల్లిరి. తుదకెవరో యొక మహాపురుషుడు నీలమేఘ శ్యాముడువచ్చెను. అతనిబాణాగ్ని మమ్ములనుగాల్చుచుండెను,

మేము నీధ్యానము నొనర్చితిమి. నీపేరు వినగానే యతడు క్రింద పడియె. అతనివద్దనుండి యీ మాణిక్యమును దెచ్చితిమి.
(మాణిక్యమునిచ్చును.)

సీత—(రిచ్చవడి మాణిక్యమునుచూచి) ఆహా! రామా! రామా!
(అని క్రిందపడును.)

కుశ—తల్లీ! తల్లీ! (అని శైత్యోపచారముల జేయును.)

సీత—(లేచి)కుమారా! ఆమహానుభావుడు, ఆ నీలమేఘశ్యాము డెచటనున్నాడు? ఎట్లున్నవాడు? అయ్యో! అలనాడు మే మరణ్యమునకు బోవునపుడు మాయత్త కౌశల్యాదేవి రామచంద్రునకు గట్టిన రత్నమణికదా యిది?

కుశ—తల్లీ! తల్లీ! రాముడెవరు? నీవు శోకించుటకుగారణమేమి? తెలుపుము తెలుపుము. నీకు నమస్కరించెదను. తెలుపుము.
(అని కాళ్ళబడును.)

సీత—అయ్యో! అతడు మీదైవము మీగురువు మీపాలకుడు,

గీ. మీదుదైవంబు మీదాత మీగురుండు
మీ నిదానంబు భాగ్యంబు మీదుస్వామి
మీదుజీవంబు మీగల్మి మీధనంబు
మాకులాధ్యుండు మీతండ్రి మీకు లేడు.

కుశ—అమా! మేము కలుషాత్ములమైతిమి. పితృహింసకులమైతిమి. మాగతియేమి? నీవేలమాకు జెప్పకపోయితివి?

[ప్రవేశము : లవకుమారుడు పాడుచు. వెంట ఆంజనేయుడు]

(శూర్పణఖాకర్ణాభరణము)

(అనుబంధము 42)

ఆంజ—(ఆశ్చర్యమున) ...ఆహా! మాజానకీదేవి!! మాలోకమాత!! మాతల్లి!!!! (నమస్కరించును)

సీత—(సంభ్రమముతో) అన్నా! మారుతీ! నీ వెక్కడనుండి వచ్చితివి? నా ప్రాణవిభు డెట్లున్నాడు? ఆ దేవు డెట్లున్నాడు? చూచితివా నా స్వామిని!

ఆంజ—తల్లీ! రామచంద్రమూర్తి యుద్ధమునకు వచ్చినాడన్న యుదంతము విని తపము జేయుచున్న నే నాతని దర్శింప వచ్చితిని. రాముడు మూర్ఛిల్లియుండెను. ఈ బాలకులు నీకా రామసంగ్రామము చేసి నన్ను గట్టివైచి నీయొద్దకు గొనితెచ్చిరి. వీ రెవరు?

సీత—మారుతీ! పితృఘాతకులైన నా యుదరమున దురదృష్టవశమున జనించినవారు.

ఆంజ—వీరు నీ నందనులా? మా స్వాములు కదా వీరు? నా చిన్న ప్రభువులు కదా వీరు? నేను ధన్యుడ, నేను కృతార్థుడ.

(అని నిష్క్రమించును)

సీత—జననీతనయా! మా రామచంద్రుని నాకు జూపుమా, మా దేవ దేవుని నాకు జూపుమా? అక్కటా! దిక్కు లేక యనదనై యున్నను నతని క్షేమవార్త వినియైన సంతసించుచుంటినే? ఇక నాగతి యేమి? నాకేది గతియగును? హా! శ్రీరామా!

[ప్రవేశము వాల్మీకి, జనకుడు]

వాల్మీ—జానకీ! జానకీ! భయపడవలదు కుమారీ! నీనాథుడు నీపేరు విన్నమాత్రమున నధికదుఃఖార్తుడై యున్న కారణమున మూర్ఛిల్లి యున్నవాడు. ఈ కుమారులు నీ కుమారులని తెలిసినందున దుఃఖశ్రమాధిక్యమువలన కలిగిన పారవశ్యము కాని వేరపాయము కాదు పోదము రమ్మా రామచంద్రునొద్దకు; కుమారులారా! మీ జనకుని దర్శింతురు గటరండు

జన—తనయా! ఇదియే నీసంతోషసౌధమునకు ద్వారము. నీకు గలిగిన యపవాదమును మాపి శుద్ధమాయాస్వరూపిణివై వెలుగొందుము.

లోకనాథులగు సీతారాములు గాంచి జగము సంతసించుచున్నారు. రమ్ము పోవుదము.

[ప్రవేశము ఆంజనేయుడు, శూర్పణఖాకరాళులతో]

ఆంజ—(వాల్మీకులకు నమస్కరించును)

వాల్మీ—పావనీ! మంచివేళకు వచ్చితివి నీవు లేని రామాయణము కలదా? పోదము రమ్ము. (నిష్క్రమింతురు)

పంచమాంకము

ప్రథమ రంగము

యుద్ధభూమి

[శ్రీరాముడు పరుండియుండును, జనకుడు కూర్చుండి యుండును. వాల్మీకులు ప్రక్కనకూర్చుండి యభిమంత్రింతురు]

శ్రీరామ—(లేచి) మునీంద్రా! వాల్మీకి చంద్రా! తమ దర్శనము నా కెట్లు కలిగె? ఏరీ ఆ కుమారులు లేరీ! త్రిలోకవీరు లేరీ? జానకీ వరపుత్రులేరీ! చూపుమా చూపుమా!

[ప్రవేశము ఇరుప్రక్కలనుండి పాడుచు శీఘ్రయానమున లవ-కుశ కుమారులు]

(అనుబంధము 43)

శ్రీరామ—కుమారరత్నములారా! శూరవతంసములారా! ఈ పాతకుని నేల వేడెదరు? వీడు మీకు దండ్రికాడు. క్రూరుడు; కిరాతకుడు; హా! సీతా! నా యంత్యకాలము సమీపించుచున్నది! నామానసమును నాసర్వాంగములును తాపబాధితములై యున్నవి. లోకాపవాద మూలమున నిన్ను గన్నులార జూడకున్నాడను. మదియందు నిన్నే ధ్యానించుచున్నవాడ.

వాల్మీ—రామచంద్రా! పరమవిజ్ఞాన ధనులగు జనక రాజేంద్రులు మిమ్ము దర్శింప వచ్చియున్నారు.

శ్రీరామ—రాజేంద్రా! మిమ్మిందు దర్శించుటచే ధన్యుడనైతిని.
(అని నమస్కరించును)

జనక—రామా! నిన్ను దర్శించుభాగ్య మెన్నిజన్మములు తప మొనర్చిన గలుగవలయు?

[ప్రవేశము : శూర్పణఖాకరాళులతో ఆంజనేయుడు]

ఆంజ—(శ్రీరామునకు నమస్కరించును)

శ్రీరామ—అంజనీతనయా! నీ వెప్పుడు వచ్చితివి? ఈ శూర్పణఖను నీ వెట్లు తెలిసికొంటివి? ఆహా! జానకీ నిరపరాధవగుట జగమెఱిగి యున్నను నిన్ను గటిక మానసమున నడవిద్రోలిన నిర్భాగ్యుని నొకతూరి చూచుట మహాపాతక కార్యము. అయినను యేదీ నీ మోముదమ్మి నొకపరి నాకుజూపుమా, నాకు మాపణగై కొమ్మా.

[ప్రవేశము : సీతపాడుచు)

(అనుబంధము 43)

శ్రీరామ—(ఆలింగనము చేసికొని) జీవితేశ్వరీ! ఈ కుమార హింస కుని, నిండుగర్భిణి నించుకంతయు నక్కటికములేక బాధించిన పాపాత్ముని జూడగల్గితివిగా? ఇదియే నీవరపురంధ్రీ చారిత్రమును సూచింపుచున్నది. నన్ను మన్నింపుము: నాయపరాధముల మది నుంచకుము అటులైన నా యంతర్దహనాపశ్చాత్తాపము తీరగలదు.

(అనుబంధము 44)

సీత—నాథా! అంతయు నా పూర్వార్జితఫలము; ఇందు నీ యపరాధ మేమున్నది? సర్వభూత దయామయుడగు నీ కిట్టిబుద్ధి కలుగ వలయునన్న నాగ్రహచారము కదా!

ఆంజ—దేవా! ఇది మీయపరాధముకాదు. ఇదియంతయు నీ దురా త్ముల కృత్యము (అని శూర్పణఖాకరాళులనుచూపి) వీరు చాకలి వేషముల వేసికొని మిమ్ము మోసగించిరి.

వాల్మీకి—దేవా! ఇది యంతయు నీకు స్వప్నముకాదు వేరుకాదు. అది తీరిపోయినది ఇది సమ్యోగ్యకాలము ఈ కుమారులను నా యెదుట యువరాజపట్టాభిషేకము చేయుము.

జనక—సీతారాములారా! ఇపుడు నాకు మిక్కిలి సంతసము, నాడు మిథిలాపురమున మీ వివాహమునాడు మిమ్ము జూచుటచే గలిగిన సంతస మిప్పుడు కలిగినది. నా దౌహిత్రుల యౌవరాజ్యాభిషేక మహోత్సవము కన్నులార జూడవలయునని యున్నవాడ; దాని కనుమతింపుము.

శ్రీరామ—మునీంద్రా! నాతమ్ములు?

వాల్మీ—సందేహము లేదు. వారు అయోధ్యా పట్టణమున నపుడే మేల్కాంచి యున్నారు.

శ్రీరామ—ఆంజనేయా! ఈ శూర్పణఖాకరాళు లపరాధులైనను నిట్టి సంతోష సమయమున దండింపరాదు. వీరి కభయమిచ్చి యున్నాడ.

(ఆంజనేయుడు శూర్పణఖాకరాళుల విడిచిపెట్టును
వారందఱికిని నమస్కరింతురు)

లవ-కుశ కుమారులను కూర్చుండబెట్టి పట్టాభిషేకము జరుపుదురు.

(అనుబంధము 45)

మంగళము.

అనుబంధములు

1 మాల్‌కోస్ రాగము—చాపుతాళము

అందఱు—కృపారామ - శ్రీరామ - నారాయణా
అపారాగ - ముద్ధార - ఆలింపుమా॥ కృపా॥
మహాదైత్యసంహార - మానాయకా
మనోభక్త - సంరక్ష - మందారమా కృపా॥
మునీంద్రా మనోవాస - దీనావనా
ఘనాధామ - శ్రీరామ - ఓరాఘవా కృపా॥

2 సౌరోజురాగము—ఏకతాళము

అందఱు—ధరణిని - స్థిరంబునేలు - రఘువర
సుఖంబుగను - జనంబులన్
భరతు—ఖేదములన్–వాదములన్–భేదములన్ - పోవగా–సాదరమతి స–
మ్మోదము చెలగను–సోదరులకు–నెల్లరక్షోవుముదయ రఘు॥
శత్రుఘ్ను—ఇన్నాళ్ళకును - కన్నారగా- నిన్నిందుల - కన్గొంటిమి
కలుషము చనెస - త్ఫలములు వెలిగెన్ - బలువెతలడగెన్
రఘుకులాభరణా॥
ఆంజ—రామా - సుమచిరదనుజ భీమా - రవికులదివర - క్షేమా
రగనిలవెలయున్ భూమిని - అది వర - కరుదుగ - ధరణిని
మనుపుము రఘు॥
లక్ష్మణ—పరులై–సుఖతత్పరులై–పతిభక్తిరతులై–తగుసుందరులను -
మనుపన్–ఘనసతులై–శుభరగధ - ర్మము నెపుడున్ - నిలుపు
దయ్యా–పన్నగ - నాదరమెన్నగ - సందుచెన్నగ - బ్రోచు
చున్నతరఘుమణీ ధర॥
సీత—వాణుల్–బుధగీర్వాణుల్ - శృతినింద్రాణుల్ - మణినింద్రార్ణం
బులున్ - శుభంబు - సలలిత–సుఖంబులొసగుత రఘు॥
శ్రీరామ—ఇందిర–రమణుడునిటు–మమ్మిందు - ఆనంద–ములరగనిటు–
లొందింప–మీరందర–రనుపమదయ డెందంబు - మీరన్ బ్రోవ

గన్ — అందు నేలెదన్ — అందముమీరన — మందశుభోదయ
మొందుదు నోసఁగుడు॥

3 నాటకరంజిరాగము—ఆదితాళము

సీత—ధీరమారుతీ రమ్మా - వీరాగ్రణి
కోరి రామవార్త కూర్మిఁ దెల్పినట్టి ధీర॥
శోకసంభ్రమందు - సొలసియున్న నన్ను
వీకఁబ్రోచినట్టి - వాయుకుమార యిందు ధీర॥

4 మాల్‌కోస్ రాగము—ఆదితాళము

ఆంజ—అమ్మాకోతికి మణి హార - సుదేలా
ఇమ్మారాముని - పాదభక్తిని అమ్మా॥
రాముఁడె దైవము - రాముఁడెభావము - రాముడె ప్రాణము
రామనిధానము అమ్మా॥
రామారాఘవరామ - ప్రేమంపుకరుణను
నామానసంబున - తిరముగనిలుమా
నీమహిమంబును - నేర్తునే తెలియగ
ఇమ్మాజ్ఞానము - ఇనకుల భూషణ అమ్మా॥

5 కాఫీరాగము—ఏకతాళము

ఆంజ—కనుగొంటినాదైవంబును
కనుగొంటి శ్రీరాము నభిరాముని కను॥
కనుగొంటినాభాగ్య సుఫలంబును - కనుగొంటినా తపో
పుణ్యంబును - గనుగొంటి శ్రీరామ తత్వార్థము కను॥
ధన్యుఁడనైతినే - మాన్యుండనైతిగా
చెన్నారనానోము - లీడేరెగా కను॥

6, 1 వ పాటయే

వృ ష భ గ తి ర గ డ

7 యదుకులకాంభోజిరాగము—ఆదితాళము

రామ—కానజానకిసూనసోనలు—కానకానగనయ్యేమానిని
సీత—తేనెవానలసూనమానగ—తేటులాటలపాటపాడవే

రామ——వారిసీరజవారమారగ – నచలించుగ సంచరించెగ

సీత——కోరిసారసకీగవార చ – కోరబృందము నందమొందెను

రామ——సీతశీతలకాంతగాత్రక – చిత్రలాస్యము నేత్రపాత్రము

సీత——భీతవాతసుపోతవ్రాతము – నేతరించెను సాతిమోతత

రామ——బాలబాలరసాలసాలపు – పాళు లలరెను పోలుపు మీరగ

సీత——నీలతాలతనూలజాలము– నిరతపాంథ సుఖంబు నించదె

8 సురటిరాగము—— రూపకతాళము

సీత——వనసీమ–కరుగగనా–కానతిచ్చిబ్రోవుమా
ప్రాణనాథమానమనుచు–పలుకకుండ వేడుదాన ॥వన॥

రామ——ఎలనాగ–యీవాంఛ–ఏలకలిగెనీకు–పలుబాధ
కలిగించు–బాలఘోరకాననంబు ॥వన॥

సీత——మునిభార్యలను జేరి–మనసార నుండకోర్కె మొనసె
నాకు రామచంద్ర–కనికరంబు చూపుమా

రామ——మొన్నగదా–మునిభార్య–లున్న కానమాననయ్యె
ఎన్నవలదీ కానికోర్కె–నన్ను తాంగి వలదువలదు ॥ఎల॥

9 కేదారిరాగము——రూపకతాళము

సీత——దయగనుమారమణా–తాపసాశ్రమంబు జేరి ॥దయ॥

రామ——ఇదితగునా–లలనా–యేలయిట్టివాంఛితంబు ॥ఇది॥

సీత——నా–థా–ఆ–టిం–పు–మా ॥దయ॥

రామ——బా–లా–మే–లా–యీ–లీ–ల ॥ఇది॥

సీత——కీడో–మేలో–వీడ–జాల–వేడుదాన ॥దయ॥

రామ——కాన–నంబు–కాన–లేదె–మానుమింక ॥ఇది॥

సీత——మునిభా–ర్యలతో–ఘనలీల–లనే–గనగన్ మనుపవె ॥దయ॥

రామ——వనజే–క్షణనీ–మనమీ–గతికిన్–చనగన్–వలయునె ॥ఇది॥

సీత——నమ్మినభామినితా–నెమ్మదికోర్కెలను–యిమ్మని
వేడగను–నొసగక మసలుట యుచితమె ॥దయ॥

రామ——సుందరియీగతినా–నందమె కానలనీ–వొందితి
మొన్ననుగా——అడుగక నడుగుముపడతిరో ॥ఇది॥

సీత—మానసాబ్జా—రామా

కానలకై నా—నేగగ మనమున దండ్రి ॥దయ॥

రామ—దైవాయత్తం—బేమో—

తలపగ జానకి నే—తాపము—తలగనీ తలపగ ॥ఇది॥

10 వసంతరాగము—ఆదితాళము

రామ—పల్కజాలనే—పాపపుమాటల

పరమ హేయములౌ—పాతకమడచి దే

మహాశోక మూ—మానసమందున

మాటల వెలికిని—దాటగనయ్యాదు ॥పల్క॥

11 హిందూస్థాని ఝంఝూటిరాగము—ఏకతాళము

లక్ష్మ—నేమహాపాపమునైతి—పరలోక—దూరుడైతి

అపయశ—బంధనైతి

జననిరో—కాననంబుల విడిచివగ—మనగజాలనే ॥నే॥

ఈమహాతాపమెటులోర్తు—పలుకలగ నెటులనోర్తు

కలుషుడై—గర్భవతిని నీ—కటిక యడవి—నెగనగ ద్రోయగా

12 మాండ్ రాగము—చాపుతాళము

లక్ష్మ—మాతయింత—వంతనిచ్చు—పాపుడ

ఇంతనన్ను—మదినికరుణ—చూడకే ॥మాత॥

అంత మొంద—శాపమిచ్చి బ్రోవవే

సంతసంబు—గల్గునాకు—అమ్మరో ॥మాత॥

సీత—అన్ననింద—లొన్నొ యొంద—నాయెగా

ఎన్నడాయె—కరుణరాము—డేలకో ॥అన్న॥

ఉన్నవృత్తము—తెలియదాయె—కన్నారన్

అన్నియాశ—లట్టెపోయె—లక్ష్మణా ॥అన్న॥

13 ధన్యాసిరాగము—రూపక తాళము

లక్ష్మ—అమ్మరో—అడవి నెట్లువిడతునే

నెమ్మనంబు—తల్లడిల్లె ॥అమ్మరో॥

సీత—లక్ష్మణా! చింతిలవేమి నుమా—నాదుప్రాప్తి—యిట్టులుండె

లక్ష్మ—తల్లీ, వసటగలిగె పెల్లెలిడిచి చనగలనె పుడమి - అమ్మరో
సీత—సౌ-మి-త్రీ-కం-జే-లా-నిట
లక్ష్మ—ఈ రేడు-జగములన్-మునులన్-సురులన్-చూడంగ
అనలంబుననీ వెలయగా మాయమ్మ-పరమసాధ్వినిని
అటవిన్-త్రోయించి-మనగన్-గలనెజనని ॥అమ్మరో॥
సీత—నాదునొసటనిటులన్-విధివ్రాయుట తెలదే-ఇదినాదు
పూర్వజన్మ-పాపమిక మదినడలకుమా ?

14 ముఖారిరాగము—రూపక తాళము

లక్ష్మ—నీ కరుణచె మనకడున్-నరసించిజనని-వరప్రేమను
మమ్మరయగా-కంటె మోజనకతనయ-మనమున
శోకముకలిగెను ॥అమ్మరో॥
సీత—మాయన్న-ఘునపరముగ-నాసేవ సలుపుమగద
వేభక్తి-బలువనములనాకింక-సేసల్-ప్రమోదమున
సలుపన్-మహాత్మలెవ రిటు చెపుమా శుభ మొదవును-
ననుమదిన్ మఱువగవలదు ॥లక్ష్మణా॥

ముఖరిరాగము - రూపకతాళము

లక్ష్మ—నీకయ్యో-దిక్కు-నెవరు-
యీవనంబునందు-తల్లిరో నీకయ్యో॥
లోకజనని-నీకీగతి-శోకముగలిగెనువకటా !
కీకాటవి-కావుడయ్యా-ప్రాకటసురవర్యులారా నీకయ్యో॥
పరమసాధ్వి-నీదుకోడలి-నరయనీకు-నప్పగింతు
కరుణనీవె-చూడుమయ్యా-ధరణిదశరథానీవనీశ నీకయ్యో॥

15 రాగము—తాళము

వాల్మీకి—మానుమింక-తాపము జానకీ
ప్రాణనాథు-కానవౌను-భామినీ మాను॥
లోకమాత-నీవెయేల-శోకము
వ్యాకులంబు-మానుమమ్మ-పావనీ మాను॥

వెతలు బాపు- సుతులగ నెదు-అతివగో
పతిని జేరి-సుఖముగందు-వమ్మరో మాను॥

16 అసావేరిరాగము—ఆది తాళము

సీత—రఘురామ-మనువుమా-రామా
ఎందు నేనీముఖ-చందురుగాంతునో
ఎందునీవగ బాయుదు రఘు॥
జనకులభూషణ ఏలు నూదీనను-రార దే-రామా
రామా

17 కమాచ్ రాగము—ఏక తాళం

లవ—
కుశ— } వరసరోజలోచన రాము-రఘుకులాబ్ధిసుర చిర
సోమ రఘురాము-పరంధాము-అరిభీమా వర॥
ధరణిజామనోంబుజ కామా-సుశర రావదభిరామా
యగనుమా-మదిగొను మా వరనామా వర॥

18 జంఝూటిరాగము—ఏక తాళము

లవ—
కుశ— } ఏలమ్మాయి-దురంతచింత
చాలశోక- మొంద నేల-దురంతచింత ఏలమ్మా॥
కుశ—కన్నులనీరెటు కారగ నేల-మన్నన దెల్పవె మమత చే
తల్లిరో ఏలమ్మా॥
లవు—తనయులమమ్మల-గనియిటుశోకము-గ నగను
నేలను-వినుమదిజనకిరో ఏలమ్మా॥

19 కన్నడరాగము—ఆది తాళము

లవు—ఇటుపిటికిపలుకావినకమ్మాఇవినరులకొండతగదమ్మా ఇటు॥
బాణము చేకొనివై రులజంప మానినక్షత్రియుడో నే ఇటు॥

20 శ్యామకళ్యాణిరాగము—ఆది తాళము

లవ—
కుశ— } రఘురాముని చరితమును-వినుమమ్మా యిక రఘు॥
రాముని సీతా-రాముని దలచిన పాపము తొలగునుగా
లవు—ఖరదూషణాదులను ఖండించెనుగద
వాలినికోలన్ కూలగ నేసెను,

రాముడు రాముడుగా రఘు॥

కుశ—జనకాత్మజనుకూడ—జగమెల్లన్ బరి
పాలనసేయు—భవ్యుడు రాముడు
నారదవంద్యుడుగా రఘు॥

లవ—ధర రావణునిదునిమి—దయచెన్నారెను
రాముడు వేరాముడుకలిగిన—మోక్షముకలుగునుగా॥

21 శంకరాభరణము—ఏకతాళము

జన—విడువిడు బాలకా—మృగమునుబట్టకు
వినోదమా—యిది—ప్రమోదమా విడు॥
ఘనతరమా—గనతరమా
చూడగ వేడుక—కాదిదితలపగ
వినోదమా—యిది—ప్రమోదమా విడు॥

22 హిందోళరాగము—ఏకతాళము

కుశ—దుడుకునపలుకకుమా—యెడరునగు
కడుకొని మృగమును—నెడరునడుగకు దుడు॥
కాలరుద్రుడగు—నేమికావగా—కాలపూనకటునావల
పోమ్మా—చాలవింకవడి—పరుగిడుపలుకక దుడు॥

23 మధ్యమావతిరాగము—రూపకతాళము

బాల—రార వేటలాడుదము రారా—వేడుకలరగా
బలుసింగంబులనెల్లన్—నలుముచుపులులను వేగ
కలచినలచి—వెతలపఱచి—జగమువెనచి—మోదము
పెంచగా రార॥
ఘనకుంజంబులలోనక్—ఘనమహిషంబులమరియు
కరులవెలుల తలలదునిమి పులులనదిమి—భరము
డించగా రార॥
కలకాలమును నెంతో—జనములనంచెడివానిన్
కదలనియక—మొదలనియక—వదలిచనక చెదర ఛంపగ రార॥

24 కాఫీరాగము — ఏకతాళము

శత్రు — నినుమదసూనచెద పలువా-గనుమా
రామునియెడ నీ-రాయిడి చెల్లునె-భూమిని నీవిక బ్ర
దుకవుపో రా-శరం-బిదె-ననున్-మారి పగ వెలసెదురా
పలువా-గనుమా నిను॥
కావరమందుచు నీకొటుహాయమును-లావునబట్టితి
దక్కవు క్రూరాజ-నం-బులన్-గనన్-యిలగూ
ల్చెదరా-కనుమా-నలువా నిను॥

25 కమాజురాగము — ఆదితాళము

శత్రు — బాలక చాలవు-ఆలమునన్
కాలముతీరెను-కానవురా బా॥
లవ — ఏపునచూపుము-శౌర్యములు
ఈపరిమాటలు నోపవురా ఏపు॥
శత్రు — శూలియడరినన్-స్రుక్కణగింతు
లవ — ఏల-ఇటుల-బీరము-పల్కెదు
కాలుని-చెంతకు-నంపెదను
శత్రు — చాలునునీవిక-చచ్చితిరా
లవ — నీమానము-ప్రాణము-నీగెదురా

26 పీల్ రాగము — ఏకతాళము

సీత — సుకుమార-రణమున చనితే-శోకరభంబే-గతితాళుము ధరనే-
గతినే-మనగలదాన సుకు॥
సొగసగునగవె వె-న్నడుగనుదాన-చెక్కిలినొక్కనే
ముద్దిడుదాన-చెలువొ-పలుకె-న్నడువినుదాన సుకు॥

27 శామకళ్యాణిరాగము — రూపకతాళము

కుశ — వాడెవ్వాడు-నొంతునేడు-పట్టితెత్తు పేరువాకి
పాదముచేర్తు నే-ప్రాణములతీర్తు నే వా॥
ఇంద్రుడైన-యుపేంద్రుడైన-మించిద్రుంచి నొంచివైతు శోక
మేలనమ్మరో-వీకపంపుతల్లిరో వా॥

28 కాఫీరాగము—ఆదితాళము

కుశ—ఏపలువా–కొనుచుచనెనో–పలుకుడికనేవాని॥
మదమణుతున్ ఏపలువా॥
పటుతర–శరముల–పాయగజేతున్
పటుతర–యురమును–చీలగజేతున్ ఏపలువా॥
అటునిటుకదలక–పదములవిడుతుగా ఏపలువా॥

29 తోడిరాగము—ఏకతాళము

కుశ—ఓరోరోరీ–నిలునిలుమిక బాగ–రడిచెదభూమిపరణమందున్
కరింబునిటునిన్–విరోధగతిచే ధరిణ పడగన్
మడియింతున్ ఓరో॥

శత్రుఘ్న—బాలా–మేలా
కుశ—పోరన్–రారా
శత్రుఘ్న—బాలూడ. నీలాగు–అంబు–చేయంక–చాలుదె
బాలక–పోలునేరా॥
కుశ—ఇటులన్–పలుకగ–నగునే–పోగరే॥
శత్రుఘ్న—వైరంబునీ–కేమయినన్–పోరాడగా–ధీరుండవే
నీవు–శూరుండవే॥ ॥ఓరో॥

30 కళ్యాణిరాగము—ఏకతాళము

లవ—సమరమందు–శౌర్యమున్–మీరన్–చూపుమా–ఓపుగా
కుశ—సవనవాజినాజిలో–శక్తిచూపనిత్తుము సమర॥

31 కళ్యాణిరాగము—ఏకతాళము

లక్ష్మణ—బాపలేటికిమీకునీగతి–బవరమును–చాలింపుడు
సైపలేదు ప్రతాపవహ్ని ని–చటులబాణపరంపరల్ బా॥

32 కళ్యాణిరాగము—ఏకతాళము

లవ—నృపులకెందుయుద్ధమే సామ–మోక్షమా ధర్మమా
కుశ—నృపుడక్షత్రియుండవు నీకు జెప్పువారమే నృపు॥

33 కళ్యాణిరాగము—ఆట తాళము

లక్ష్మణ— మీరు క్షత్రియులౌదురే-మిము గన్న ధన్యులింకెవ్వరు
మిమ్ము గన్నయాశమ్ము నొందిన-మేటివంశము నేదొకో

34 కళ్యాణిరాగము—ఏక తాళము

లవ—కులమునామము పేరు నీ కేలా-బంధువీవాడవే
కుశ—వినుము జన్మపత్రికల్ - వేడ్క-వ్రాయువాడవే కులము॥

35 కళ్యాణిరాగము—ఏక తాళము

లక్ష్మణ—వీర క్షత్రియులైన శూరుని-బలము నీవు యోచింపుము
తారతమ్యమెఱుంగకిట్టుల-మీరినిల్వగ పాడియే వీర॥

36 బిలహరిరాగము—ఏక తాళము

లక్ష్మ—పుడమిపడగ-వేయజాలనే
కుశ—పోగరా
లక్ష్మ—తగురా ?
లవ—నగరా ?
లక్ష్మ—బాలులంచు నూరకుంటి
కుశ—ఏలగర్వమడరెనీకు
లక్ష్మ—నిలుము నిలుము-పలుకులార్చెదర్
లవ—చనుమా
లక్ష—వినుమా కుశ—కనుమా
లవ—పలుకులేల పనుపుబాణముల్
కుశ—మెచ్చన్-వచ్చిన్-నిన్నున్
లక్ష—శరములింక నురము వెడలి ధరణిచేరు చూడరా
తరమె నిలువ-రణము సేయగా-కలరా-మీరగలరా

37 హిందుస్థానీరాగము—ఏక తాళము

లక్ష—వీరుడైన శక్తియున్న-యుద్ధమందు జోరజాలి-బిల్వుమా
కుశ—బీరమేల బాలలంచు-పల్క-నేల ధీరుడౌచు-పోరుమా
లక్ష్మ—కాలాహితో వైరమేల-కాలంబుతీరినదిగా
లవ—ఈలాగు ప్రేమంబునీకేలనూ—చాలించి గ్రక్కొమ్ము - బాణంబులన్

లక్ష్మ— ప్రాణంబ-సంగ-మా-నోను చూడుమీ-మన- లేరు చూడుమీవీరు

ఇంగ్లీషునోటు — ఏకతాళము

అంజ— ఇదె ధరన్ బడల్ నడంతునింటె దుష్టులన్
ఖరులనొంతు-ద్రుంతుమింగు-సంతోనొంద జేసెదన్
ఏ-పా-రఁ-దైత్యాలిట్టుకట్టడిఁ
వలుపదలచి- కలతపరచి-ఖలతసలిపిరే ॥ఇదే॥

59 కళ్యాణిరాగము—ఏకతాళము

అంజ— నేనెందు కానరైతి-జానకిఁ కానరైతి
దీనతనొందనాయె-ప్రాణంబు నూననాయె
శ్రీరాము నెటుగాంతు-యేముని విన్నపింతు- నేనెందు॥

41 ఇంగ్లీషునోటు—రూపకతాళము

అంజ—పడుడిందూరక

శూర్ప / కరా } విడుమమ్మూరక

అంజ—పాపాత్ములైతిరి

కరా / శూర్ప } తప్పులసైరింపు

అంజ—మెడనలిమెద మిమ్మింక

కరా / శూర్ప } దయవిడుము మ్రొక్కెదము

అంజ—పలుకకుడీ తొలుపల్

కరా / శూర్ప } ఘనకరుణనుమనుపుము

శంకరాభరణము—ఏకతాళము

లవ—రామా రామా-రఘువర రామా-రాఘవ రామా
దానవభీమా-జగదభిరామా-తారకనామా
దశరథ రామా ॥రామా॥

43 శంకరాభరణరాగము — ఏకతాళము

ప్రేమధామా—మునిజనసోమా—సురుచిరధామా
మునిజనధామా వేదారామా—వైకుంఠధామా రామా రామా॥

బేహాగ్ రాగము — ఆదితాళము

కుశ—జనకా—ప్రేమనిమ్మా—తనయుల మము చేకొమ్మా
లవ—తండ్రివౌ మాదగు— తప్పులసైరించి—తనరి దయ
రానిమ్మా జనకా॥
కోపము చేసిటు—పాపము చేసితి—కొమరుల
మము జేకొమ్మా జన॥
సీత—కరుణించి పాలింపుగా—ఆలింపుగా—నాథా కరు॥
ఎన్నుచు నీమది—మన్నన జేయవె—సన్నుత రఘుమణి
న్యాయమా—భారమా—ఉదారమా
గంభీరమా—నాథా కరు॥

44 పూరికల్యాణిరాగము — ఆటతాళము

రామ—కామినికరుణింపవు—కాంతరో నీకిటు
సంతాపము చేకూర్చితి॥
జానకి ఈ కానలం బోనడిచిన హీనుడనే
మానక కాపాడవె—సీత భూమిజాత యిటు కా॥

45 మోహనరాగము — ఏకతాళము

కమలా—నాథా—విమలవిభా—కమలా—వాసా కలుషహరా
ప్రముదా—భాసా—వరఫలదా—కమలా—నాభా—ఘనకరుణా।
కరివరదా—సురవినుతా—హరివదనా—మురహరణా—సురు
చిర—నార—దాదివంద—నీయ—శ్రీ కమ॥
సామలోలా—సాధుపాలా—వేదలీలా—సారలీలా భాను
జాల—మందరధారణా—మానిభావన—కారణా సత్కరు
ణా—సు—బ్రహ్మ—ణ్య—వందితా కమ॥

మంగళము.

శ్రీ కొండపల్లి ముద్రాశాల, రాజమండ్రి.

చరిత్రలు - కథలు

శ్రీనాథకవి చరిత్ర	1	0
వేములవాడ భీమకవి	0	12
శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు	0	12
నలమహారాజు కథలు	0	12
భోజకాళిదాసు కథలు	1	0
భట్టివిక్రమార్కుని కథలు	1	8
డిటో చిన్నసైజు	0	12
స్త్రీల వ్రతకథలు 1, 2, 3 భాగములు	1	0
పాండవ వనవాసము	1	0
కాశీక్షేత్ర మహాత్మ్యము	1	0
మహాపతివ్రతల కథలు	1	0
మదనకామరాజు కథలు	1	0
తెనాలి రామకృష్ణ చరిత్ర	1	0
శ్రీరామ వనవాసము	1	8
పరమానంద శిష్యుల కథలు	0	8
హరిశ్చంద్ర వచనము	0	12
మైరావణ చరిత్ర పెద్దది 200 పేజీలు	1	8
అభయరాఘవము	0	12
సౌభ్రాత్రరాఘవము	0	12
నారదుని కథలు	1	0
గరుడపురాణము వచనము	0	12
గులేబకావళి కథలు	1	0
అభిమన్యుని యుద్ధము	1	8
బమ్మెర పోతనకవి చరిత్ర	0	12
పోతులూరి వీరబ్రహ్మంగారి జీవితము	1	8

ఆంధ్రనాటకములు

నాటకము	రూ.	అ.
చింతామణి	1	12
వరవిక్రయము	1	8
పద్మవ్యూహము	1	8
చిత్రాంగి	1	8
సత్యహరిశ్చంద్రీయము	1	12
సావిత్రి	1	8
కనకతార	1	8
సతీ తులసి అను తులసీదేవి	1	8
సక్కుబాయి	1	8
కృష్ణలీల	1	8
లవకుశ	1	8
భక్తకుచేల	1	8
మేవాడు [illegible]		8
విభీషణ పట్టాభిషేకము అను లంకాదహనము	1	8
ద్రౌపదీ వస్త్రాపహరణము	1	8
సామ్రాజ్యపట్టాభిషేకము అను రామరావణ యుద్ధము	1	8
మహాకవి కాళిదాసు	2	0
రేవతి	1	8
గయోపాఖ్యానము	1	12
ప్రసన్నయాదవము (నరకాసురవధ)	1	8
పారిజాతాపహరణము	1	8
చతురచంద్రహాస	1	8
బొబ్బిలియుద్ధం	1	8
అమరజ్యోతిఅను పల్నాటియుద్ధం	1	8
మాధవశర్మ (నోవల్)	1	8
ఝాన్సీరాణి (చరిత్రాత్మకం)	1	8
జన్మభూమి డిటో	1	8
మాయలమరాఠి (బాలనాగమ్మ నాటకము)	1	8
అల్లూరి సీతారామరాజు పితూరి	1	8
రసపుత్ర విజయము	1	8
వేణీసంహారము	1	8
మోడరన్, బి. ఏ.	1	8
రాధాకృష్ణ	1	8
కులంలేని పిల్ల	1	8
కన్నకొడుకు	1	8
సారంగధర	1	8
శాంతామతి	1	8
కన్యాశుల్కము	2	8
ఆంధ్రజ్యోతి	1	0
జహ్వారిబాయి అను రోషనార	1	8
కాలేజి గరల్	1	8
ఎక్స్ కాలేజి గరల్	1	8
ఫోర్ రాస్కెల్స్	1	8
సాయీబాబా	1	8
తెనుగుతల్లి	1	8
ఆకలిమంట	1	8
కష్టకాలం	1	8
మహారథి కర్ణ	1	8
విశ్వస్వరాజ్యం	1	8
ఛత్రపతి శివాజీ	1	8
వీరాభిమన్యు	1	8
ద్రౌపది	1	8
అనార్కలి	1	8
అహల్య లేక పాషాణి	1	8
మీరాబాయి (చరిత్రాత్మకం)	1	8
తెఱచాటు (సాంఘికం)	1	8

కొండపల్లి వీరవెంకయ్య అండ్ సన్సు, బుక్ సెల్లర్సు, రాజమండ్రి.